

TARTALOM

Nyilas Atilla	A végakarat (vers)	3
Szabó Benedek	A karrier	4
Nagy Benedek Máté	Dr. Jekyll kondíba megy; Ofélia instagramozik; Édes Anna gyilkosságot tervez; Candide a Nyugati pályaudvaron (versek)	6
Vasas Tamás	Helyzetjelentés; Lényegében triptichon; Anonimek; Szellemkutya (versek)	9
Kugler Viktor	don quijote; sancho (versek)	11
Bene Zoltán	Galéria	12
Sebő Péter	ŠJ	19
Muszatics Péter	„Szentség a munka” (Budapest most – részlet)	41
	►	
	► „Én voltam a Prof felesége” (Staar Gyula beszélgetése Simonyi Károlyné Somossy Zsuzsával)	45
	►	
Varga Zoltán	„Háttérbe épített ügynök” (Beszélgetés Neuberger Gizellával)	98
	►	
Bence Erika	Mítosz és bűnügy (Szabó Róbert Csaba: Pokoltó)	125

Neuberger Gizella munkái

FORRAS

57. ÉVFOLYAM | 2025. 10.

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Magyar Kultúráért Alapítvány, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► *Főszerkesztő: Füzi László* ► Kecskemét Megyei Jogú Város folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; *Felelős kiadó: Bujdosóné dr. Dani Erzsébet* könyvtárigazgató ► *A szerkesztőség címe:* 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; *Telefonszáma:* 76/500-550/111. *mellék; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu* ► *Tördelés:* VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@videopix.hu ► *Nyomdai kivitelezés:* Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős vezető: **Szakálas Tibor**

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Csenki Nikolett**, **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Komáromi Attila**, **Pintér Lajos** ► Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Nyilas Atilla
A végakarat

Azt hiszem, ezt jól csinálta
konok anyai nagyapám.
Egyesével kórházi ágyához járultunk,
és kinek-kinek elmondta, amit akart.
Anyámtól például, akit gyerekkorában
vasalózsínórral vert, és félelme,
iszonyata ellenére újra és újra
leküldte a pincébe a patkányok közé,
aztán később, mikor az ivás miatt
elhagyta vér szerinti apámat,
nem engedték, hogy hazaköltözzön,
nővérszállón húztuk meg magunkat,
szóval idősebb lányától bocsánatot kért,
és ő elfogadta a bocsánatkérését.
Nekem pedig, aki annak idején,
sokszor elismételt meghívásukra
náluk töltöttem úgy egy hetet Érden,
amire kértek, azt elvégeztem,
bevásároltam, port töröltem,
különben meg egész nap idézeteket
írtam ki *A kis hercegből* egy füzetbe,
és mivel fölnevelő apám meglepetésként
elhozta otthonról az új magnót,
zenét is tudtam hallgatni,
majd amikor nagyapám hazakísért,
utána egyből fölkereste a munkahelyén,
hogyan hangot adjon véleményének:
belőlem biztosan csavargó lesz,
hiszen be se dugtam az orromat
autószerelő műhelyébe,
nekem azt az egyet kötötte a lelkemre,
hogy tanuljak szakmát, és megfogadtam,
ezt tanultam, amit most gyakorlok,
bár ő valószínűleg nem erre gondolt.

A karrier

Tölgyfából faragott íróasztalánál ült, amikor szörnyű gondolat jutott eszébe. Először persze alaptalannak tűnt az egész. Az író-újságíró, Búsházy Ödön, ahogy bemutatkozása hangzott már évek óta, nyugalmas szerda elé nézett. Szobája csendje, néma, szecessziós stílusú dísz tárgyai, és a szoba túlsó ablakában ülő bronzkutya, amelyet egy rangos jugoszláv író társaságtól kapott ajándékba, mind arra vártak, hogy munkához fogjon. Fontos vezércikk fog ma megszületni, amit az olvasóközönség éppen úgy elismer majd, mint a szakma, ahogy az vezércikkeinél már megszokott. Éleslátó, kritikus, mégis könnyed, és feltétlenül stílusos szöveg születésére vár az egész lakás.

A szörnyű gondolat azonban nem tágitott, és Ödönt egyre nyugtalanabbá tette. Ahogy forgatta fejében az aggasztó lehetőséget, úgy látta egyre jobban a dolog realitását, mert valóban, mi lenne vele, ha egyszer elfelejtene írni? Először csak lassabban születnének a szövegek, mint ahogy szoktak, nem kerekednének a régi ritmusban, valahogy lomhává válna a munka. Furesálná a dolgot, de aztán elolvasná előlről, amit már megírt, hátha új lendületet tudna venni, de észrevenné, hogy valahogy döcögni kezdtek a leírt mondatok. Kótyagosan maga elé nézne, mi lelhetne, motyogná maga elé csak úgy, aztán felállna, hogy tegyen egy sétát a szobában, megsimogatná a bronzkutya fejét, kinézne az ablakon, vagy az erkélyen rágyújtana. Alatta a város morajlása hasalna, amit Ödön egy darabig hallgatna, utána főzne egy kávé, vagy egy zöld teát, esetleg fellapozna egy albumot, egy történelmi atlaszt, nézegetne valamit olyan időkből, amikor sosem élt, egyszerűen elterelné a figyelmét arról, amiben él, a jelenről, amelyben mondatai döcögni kezdtek.

Hamar erőt venne magán, visszaülne íróasztalához, de mi lenne, ha még most sem kerekedne a szöveg, vagy éppen azt érezné, hogy a stílus, ami az évek alatt névjegyévé vált, és ismertté tette a szakmában, ami miatt vezércikkeit tízezrek olvassák minden héten, foszladozni kezdett. Az egyik mondat túlírta volna, amikor bátran a lényegről is beszélhetne, egy másik meg túlságosan tömör, amikor az bővítésért, pontosításokért kiált. Téveszthetetlen, csiszolt stílusérzéke nélkül kellene összeszerkesztenie a cikket lapzártáig. Mit tudna tenni ekkor, amikor alig maradt valami abból, amire évtizedeket és százezernyi munkaórát szánt, amiért otthagyták a műszaki főiskolát, és ami miatt elhanyagolta első feleségét? Derékba tört földmérői karrier, és derékba tört házasság, gondolná, miközben ismét cigarettára gyújtana, és megint nekifogna a szövegnek, amivel sehogyan se jut előre.

Ekkor biztosan újból elolvasná a szöveget, azt a keveset, ami már elkészült, amire minden figyelmét szentelte, hogy szép és gördülékeny legyen, de azt látná,

hogy a bekezdései csapongóak, és a cikk általában véve nem tart semerre. Ismét nekiállna összefésülni a szavakat, majd megint újraolvasná az egészet. Egyeztetési hibákat fedezne fel, mintha az alanyok, a számok meg a személyek sem stimmelnének, és megdörzsölné kiszáradt szemét, amit percekén át a papírra meresztett. A szöveg nem stimmel, nem áll össze, nem kerekedik, és nem halad.

Nekifutna még egyszer. Betűről betűre. Koncentrálva az alanyokra meg az állítmányokra, hogy most össze ne keveredjenek, és egyszerűbb összetételekkel próbálkozna, húzna a mondatain, amennyire csak lehet, vagy kettészédné őket, vagy többfelé, de nem használna semmi, amitől már komolyan megijedne. Felállna, visszasétálna a bronzkutyához, talán ki kellene vágni az ablakon, gondolná, de inkább cigarettára gyújtana, benn a szobában, felesége tiltása ellenére, a csikket csak úgy dolgozóasztalára tenné, és újra a szöveget vizsgálná.

Kézbe venné a papírt, egyre közelebbről, pislogás nélkül, az asztali lámpa sárga fénye felé fordulva keresné a hibát, de a mondatok és a szavak is értelmetlenek lennének, már csak jelek, formák, apró torz figurák seregét látná. Dühös mozdulatokkal kirántaná íróasztalfiókjait, feltúrná mind, hogy díjazott novelláit, meg kitüntetett figyelmet kapott publicisztikáit előkotorja. Remegő szájjal próbálná betűzni, de ezeken is csak a vonalakból hajlított, jelentés nélküli figurák ülnének. Galacsinba gyúrná, és maga mögé dobná a kéziratot, egy másikat venne a kezébe, amin megint csak az értelmetlen jelecskék ülnének, eldobná azt is, a szoba hajóparkettája ki se látszódna a papírgombócok alól. Reszkető mozdulattal telefonkönyve után nyúlna, utolsó gondolatával abban reménykedve, hátha a számokat még felismeri. Ha nem, kidobja az ablakon a bronzkutyát. Ha igen, kinyitja az ablakot.

Nagy Benedek Máté

Dr. Jekyll kondiba megy

Akárhogy nézem, minden csak sport.
Csirkétől és fehérjétől feszülő gyomor.
Utálok kardiózni, mégis
minden napom maraton.

A teremben csak én vagyok,
a tükrökben korábbi énjeim,
muszáj nézнем őket.
Íriszeim instagramfilterek.

Úgy végzem a gyakorlatokat,
ahogy a videókbán láttam,
csak a minél nagyobb súly a lényeg,
az sem baj, ha csalok kicsit.

Minden csak sport, akárhogy nézem.
Eldöntöttem, hogy komolyan űzöm:
heréimben idegen hormonok.
Egymás után csúsztatom a tárcsákat a rúdra,
rekordot fogok dönteni.
A térdeim ropognak, ahogy leguggolok
az embertelen súllyal a vállamon.
Aki helyettem feláll, már nem én vagyok.

Ofélia instagramozik

Magamról nem töltök fel képeket.
Undorító vagyok,
vagy a testem látványától,
vagy a torkomra dugott ujjamtól van
hányingerem,
a vágy, hogy vékonyabb legyek,
hullámokban tör rám.
Valamit mégis ennem kell,
a bejegyzések görgetése közben csinálom,

így kevésbé esik rosszul.
Bármelyik falattól megfulladhatok.

Nézem az utcát, az emberek, mint a posztok,
elúsznak az ablak előtt.
A kijelző fénye égitestként
világítja meg az arcomat,
a napom sosem nyugszik le.
Elfelejttem, hogy aludni kéne,
túl éhes vagyok, mire eszembe jut.

Arról álmodom, hogy mechanikus a testem,
amiben a gyomor nem öklendezik,
a könnycsatornák nem sírnak,
a tüdőt nem tágítja víz vagy oxigén,
nem épülnek a húsba kalóriák.

Édes Anna gyilkosságot tervez

Egyedül élek, a lakás egyszemélyes gyarmat.
Ezt írva értékes munkaidőt vesztek el,
az excel-táblázatok szinte rám kiáltanak.
Folyton csúszásban vagyok,
az elvárások dogmává merevednek.

Az önfegyelmem kevés, kockázatos lenne
egy hosszabb kikapcsolódás,
de tudom, hogy tennem kell valamit,
a testem sztrájkra készül.

Rájöttem, hogy kit kell bántanom.
Itt él velem. Ő válaszol ingerülten
a nekem küldött üzenetekre,
ő állítja be reggel hatra az ébresztőt.
Ő felejt el már megint felhívni anyát,
ő húz mindenkit balra a Tinderen.
Ő az autoimmun-betegségem,
a beosztottam és a kizsákmányolóm.

Ellen fogok állni, mint az őslakosok
az első telepeseknek,
mint a fehérvérsejtek, fellázadok.

Candide a Nyugati pályaudvaron

Többé nem utazgatok,
most már csak ingázok Szeged és Budapest között.

Keskeny szemeimet
szélesebbre metszette a kor,
így több dolgot látok meg, mint szeretnék:
napielemként fogom be
a felém küldött bántásokat.

Átalakítva és felerősítve küldöm őket tovább,
környezettudatos haragtranszformátor vagyok:
a vonatot lassanként kifogyó,
fenntarthatatlan energiaforrás hajtja,
de bennem a gyűlölet örökké növekszik.

Indái előtörnek a testemből,
lassan szétrepeszti az állomás ablakait,
leveleiket már a négyes-hatos megállójában
fordítják a nap felé.
Kivágott rönkjeikből tüzet raknak
és megmelegszenek majd az emberek.

Növényem termést is hoz majd,
én pedig végre gyökeret eresztek.

Vasas Tamás

Helyzetjelentés

Kereken hajnali négy. Mire jó még mindig ez az általános helyzetjelentés?

Annyi biztos, hogy a zene 2001-es, az *Iron Flag*, a kedvenc Wu-Tang lemeze, miközben egy 2002-es játék fut a PC-n, ami csak PS2-n jelent meg annak idején, neki olyanja soha nem is volt, bár ez így önmagában hazugság.

A lényeg az, hogy akkor érti meg hirtelen, nem volt más az egész nyomorult élete, mint be nem fejezett emulációk sorozata, csak az agy szárítókötelei közé akadt nedves gallyakat próbálja görcsösen meggyújtani, és mindezt tényleg folyamatosan, egészen az első infarktusig.

Mintha már fel sem akarná fogni, hogy ezt a primitív hálózatot, amiről még a saját síró árnyékát, és azért önmagából is valamit, éppenhogy táplálni lehet, a hit Godzillája már egy kósza gondolattal is képes lenne porrá zúzni.

Szóval, kereken hajnali négy. És tényleg nem érti, hogy mire jó mindig ez az általános helyzetjelentés.

Lényegében triptichon

Napi tizenkét órát aludni.

Mennyire egészséges izzadtan ébredni?

Elfelejtett egy anyanyelvet

Anonimek

A legtudatosabb döntése a szenvedély
anonimizálásához kapcsolódott.

Csak ezzel lehet átemulálni a szégyent
a romolhatatlanságba. Kicsavarni egy
rossz villanykörtét a helyéről, majd
vissza és előről az egészet.

Istenként minden napját ezzel tölténé.

Szellemkutya

A kávé mellé nem jó a mentolos
cigaretta. Meg az a sok bodzaszörp...
csak lelassul a cukortól, de jobban
nem érzi magát tőle.

Nem történik semmi. Ma is csak az
akcentusok gyakorlása lesz a program,
aztán bealszik egy ukrán házipornó
mellett.

Valahol kátrány szabadul fel
egy fáradt tüdőből.

Kugler Viktor don quijote

sancho, a leleteimet, mint leveleket
elfújta a szél, rohangálok nyomaimban.
a mozgást is elhagyom magamból. bolondnak
hisznek, mert ők nem látnak téged, sancho.
én soha nem kételkedtem létezésedben. tudom,
hogy a valóság valósága vagy. félek, hogy öröklöm
az elmebajt ükapámtól, de jobban rettegek
a gumiszobától. ezért le kell tagadnom téged
mások előtt. segíts, fuss velem! kapkodj a papírok
után! dülöngélj velem ismeretlen betegségek
szélviharában! kapaszkodj! gyere, sancho, pihenjünk
ebben a pillanatnyi szélségekben! anyajegyek vagyunk
az éjszaka csupasz arcán, barátom. ijesztően változunk.
felköhögöm a hajnalt. sancho, még mindig alszol?
kavargatom a kávé, mintha dulcinea mélybarna
haja lenne. lenyalom a kanalat, pedig irtózom
a fém íztől. ma is felkelt a nap. dulcinea, gyógyulj!
ne szégyellj a húgyúti fertőzést! dulcinea, bárcsak
lehetnék a kúp, aki szétoldódik benned, vagy inkább
a soha el nem múló felfázás.

sancho

uram, erős szél vagyunk itt a tornácon, de még
így is kurva nehéz ez a hajnal, alig bírom utánad
cipelni. a tejút szája nyitva maradt és ránk hullik
belőle a reggel, a hóesés kilazult tejfogai. a lavinát
elvetem a lábaink elé. belecsúszni egyensúlyunkba.
a délután mögénk búj, hiába keressük. duzzadtra
csípi a szúnyogok az alkony szemét.
a táj halántékát eszméletlenülre dörgölöm előtted,
uram. felsírom az éjszakát, hogy tudj örülni
az álmaidnak. az ég kutacsa nem csontosodik össze,
pulzálunk rajta. a rádiózás kontúrjai vagyunk.
szétvadul a légkör, mint bukephaloszt szelídítjük. az
árnyékok
párolog. hol vagy uram? feltérképezem eltűnésed?
uram, örökké tartó ijedtség tört rám.

„1947 elején valamelyik fővárosi galériában, de azóta sem tudom kideríteni, melyikben, Képesi Jenő festőművész posztumusz tárlatán egy ismeretlen személy szokatlanul magas összeget fizetett a művész *Szép Heléna* című női aktjáért. Az adásvétel néhány hónapig műértő körökben szenzációnak számított, aztán szépen, lassan elhomályosodott az emlékekben. Nekem Zs. mesélt róla, de ha jól emlékszem, lényegében nem többet, csupán ennyit.” – olvasta Spandler az apja följegyzését. A hagyaték rendezése közben számos cetlit, fecnit, kitépett noteszlapot futott át, a legtöbb nem jelentett sokat, nem használhatta semmire, néhány azonban fontos adalékkal szolgált egy-egy műtárgyhoz. Képesi Jenő neve kiváltképp megdobogtatta Spandler szívét. Ez az elfeledett, a húszas-harmincas években alkotó szegedi festő kiemelt helyet foglalt el a szakmai életében: róla írta a doktoriját. Voltaképpen ő hozta vissza a művészettörténetbe ezt a nem nagy jelentőségű, ám értékes kismesternek tekinthető alkotót. *Szép Heléna* című aktjáról azonban nem tudott. Ezen a címen Képesi egy olyan festményét ismerte, amelyen a nőalakot ruhában ábrázolja, kissé romantikus modorban, ám ami miatt a kép mégis modernnek és az életmű fontos darabjának számít, az a Heléna háta mögött, kissé jobbra álló, biedermeier jellegű asztalkán jól kivehető szemüveg. Spandler több módon is értelmezte ezt az elemet a disszertációjában és egy, a Magyar Művészet hasábjain megjelent tanulmányában, de megnyugtató magyarázattal nem szolgált, „az okuláré szimbólum-spektrumát nem tudtam meghatározni”, ahogy panaszolta a témavezetőjének.

De ennek már legalább hat-hét éve. Most csak ült egy asztalnál, bámult kifelé az ablakon. Nem látott semmit. Pedig az ablak tiszta volt. Ha megtalálná azt az aktot, gondolta. Mi lenne, ugyan? Egy ismeretlen Képesi-festmény nem szenzáció, még a beavatottak körében sem. Mégis úgy érezte, sokat jelentene, ha rátalálna. Mióta Helga elhagyta, semmi sem sikerült. A lakás, amelyben ül, nem az ő lakása. Az élet, amelyet él, úgy érezte, nem az ő élete. A bankszámlája, rajta egy tiszteséges összeggel, no, az az övé. Azon vehetne Képesit, százat is. Egy elveszett és megkerült Képesit is akár. Egy elveszett Képesit, ha megkerülne. Egy aktot Szép Helénáról. Egészen jó terv, gondolta Spandler, egészen jó, és röhögni kezdett. Nem nevetni, röhögni. Nyeríteni, mint egy ló. Törvénytelenül, ahogyan Helga mondaná. Csakhogy Helga már nem mond neki semmit. Mintha soha nem is mondott volna...

Miután eladta a házát, Spandler beköltözött egykori kollégája üresen álló társasházi lakásába. Udvari kapcsolattal, földszinten. Öt hete élt ott, amikor a volt

felesége megüzente, hogy megszületett a fia. Képet nem küldött róla. A nevét nem írta meg. Spandler tudomásul vette, s azt kezdte tervezgetni, a gyerekének adja az összes pénzt, amit a mindenért kapott. Harmadnap föl is hívta a volt feleségét, hogy elmondja neki, mire jutott. Két kicsöngést várt, aztán letette. Helga azt fogja gondolni, manipulálni akarja, bizonyítani a bizonyíthatatlant (hogy ő mégis jófej). Már azon kezdte törni a fejét, miként oldja meg ezt a problémát, amikor csörögni kezdett a telefonja, s ő megszokásból fölvette.

– Nem tudom, mit akartál, de én is kerestelek volna – hallotta Helga hangját.

– Szia – nyögte. – Azon agyaltam, hogy...

– Ne haragudj, nem érdekel, min agyaltál – szakította félbe a nő. – Közlöm kell veled, hogy mégse a tiéd a gyerek.

– Nem értem...

– Egyetlen egyszer hazudtam neked. Amikor azt mondtam, sose csaltalak meg. Megcsaltalak. Egyszer.

– És pont akkor...?

– Igen. Pont akkor. Szevasz.

– Helga! – de már hiába próbálkozott.

– Bassza meg! – A telefont ledobta a kanapéra. Aztán sietve fölmarkolta, bepötyögött egy sms-t. Hogy apasági vizsgálatot kér. Szinte nyomban újra csörögött a mobil.

– Megcsináltattam. Hülyének nézel?

– De én nem adtam... – kezdte Spandler, de az asszony félbeszakította.

– Amikor levágtad a hajad, emlékszel?

Spandler másfél éve döntött úgy, hogy öreg már a hosszú hajhoz. Úgy gondolta, megoldja maga. Lenyiszálta a fürtjei nagy részét, aztán Helga sok munkával tette vállalhatóvá a frizuráját. A levágott tincseket egy zacskóba gyűjtötte, nem engedte kidobni. Később megfeledkezett erről. Helga azonban nem.

– Ja – dünnyögte.

– Biztos az eredmény. Átküldöm majd e-mailben, nem vagyok szemét. Szia. Ne keress többet, nincs közöd hozzám.

Spandler majdnem kimondta, hogy de, de bizony szemét vagy, ám még időben észbe kapott.

– A szemét én vagyok – motyogta.

Ha már nem ő az apa, hát Helga végképp megszakít vele minden kapcsolatot, ezt tudomásul kell vennie. No, nem mintha sok kapcsolat lett volna még közöttük...

Mindenesetre ez elég volt ahhoz, hogy Spandler megtartsa a tőkét. Ott parkolt a számláján az a szép summa, néha a telefonos applikációban megnézte, egy ideig nézegette, nézegette, közben eltűnődött, hogy csak be kéne fektetnie valamiféle kincstárjegybe, állampapírba, részvénybe, ilyesmibe. Aztán elhessegette a gondolatot.

– Fekteti a faszom – dörmögte az orra alatt. – Jól van az ott, ahol van.

Egykori kollégája kétéves szerződéssel a zsebében utazott Ausztráliába, s még hálás is volt Spandlernek, amiért vigyáz a kéglijére. Nem akarta albérló ebek harmincadjára juttatni, pénzre nem volt szüksége, mert a déli féltekén, fejjel lefelé lógva a bolygóról, igen jól keresett. A nyugat-ausztrál sivatagban, a hajdani New Szeged városát kutatta, amit a legenda szerint Keserű Rebek István, az egykori betyár alapított, és számos legenda született arról, miként virágzott föl, majd pusztult el. A kolléga nem csak művészettörténész, de régész diplomával is rendelkezett, ezért kapta a megbízást.

– Leginkább persze azért – vélekedett Spandler egy másik korábbi munkatársa –, mert valami régi osztálytársa amolyan sivatagi kormány megbízott arra felé, s állítólag egymással veszítették el a szüzességüket.

– Nőről beszélünk? – kérdezte Spandler óvatosan.

– Tudtommal igen. De nem mindegy?

– Végül is.

Mindenesetre a kolléga lakása kényelmes volt és jó fekvésű, reggelente – az udvari kapcsolatnak hála – Spandler a szabadban fogyaszthatta első kávéját, s többnyire a másodikat és a harmadikat is. Azt követően a közeli dohányboltban vásárolt három-négy, olykor öt-hat tüskét, azaz féldecis tömény szeszt, ezeket mintegy húsz perc alatt leeresztette a torkán, utána besétált a galériába. Fél éve dolgozott ott, s nem bánta meg, hogy otthagya a szomszéd város múzeumát, ahová minden nap busszal járt át, s olykor (illegálisan) az egyik külső raktárban aludt, mert lekészte az utolsó járatot haza, addig piált az egyik kiskocsmában nikotintól sárga bajszú, vérágas szemű, melósruhában feszítő figurákkal, akiknek olykor Képesi Jenőről beszélt, Szeged elfeledett kismesteréről, akinek az ecsetkezelését bármely világhírű művész megirigyelhette volna, mégsem lett belőle nagy festő, mert valami hiányzik a munkáiból.

– Nehéz lenne megfogalmazni, micsoda – magyarázta.

– Akkor talán hagyd is a picsába – javasolta az egyik melós gúnya.

– Ha nem muszáj, ne kínlódj ezzel – tódította egy másik.

Spandler tudomásul vette, hogy legjobb lesz témát váltani. Többnyire a nőkre tértek olyankor. Illetve saját kapcsolatukra a nőkkel. Intim méreteikre, szexuális teljesítőképességükre. Spandler bólogatott, és meg-megtoldotta a kijelentéseket. Élvezte nagyon, ha nagyot mondhatott.

A galériában egyenesen elvárták tőle, hogy lódítson. Minden képet messze jobbnak kellett értékelnie, mint amilyen valójában volt. Legalábbis a vevőknek. A festők felé éppen az ellenkezőjét várták el: lekicsinylő nyilatkozatokat kellett tennie, ajakbiggyesztve, sóhajtozva. Mindent a profitért.

Miután fölhajtotta az utolsó tüskét is, valami furcsa ízt érzett, savanykást, mégis keserűt, maga sem tudta meghatározni, pontosan miféle. Nyűgös volt,

alig tudta legyűrni a negyedik kávéját, amit a töményekkel együtt vásárolt. Enyhe hányingerrel küzdött. Akár a többi reggeleken. Már borotválkozás közben, ahogy farkasszemet nézett önmagával, érezte, hogy ez a nap is úgy lesz szar, ahogy lesz. Fogmosáskor az érzés csak erősödött benne. Még a tüskék sem tudták csillapítani.

Rosszkedvűen ácsorgott a buszmegállóban. Kedvetlenül tolakodott föl a tömött trolibuszra, fanyalogva figyelte az utazóközönséget. Éppen úgy, mint a többi napokon.

Később sem tudta volna megmondani, melyik volt az a pillanat. Sem azt, mi is volt az egészen pontosan. Egy nagy, kék szempár jutott eszébe leginkább, ha az okát kutatta. Márpedig kutatta az okát később hosszú-hosszú órákon, néha egész éjszakákon keresztül. Egy nagy, kék szempár, leginkább erre jutott. A trolin pillantotta meg. Nem ígért neki semmit, vélhetően tudomást sem vett róla. Mégis létezett. És az akkor elégnek bizonyult Spandler számára. Mi több, később is. Megmagyarázhatatlanul. Olyan érzése támadt, mintha valaki lenyúlt volna a torkán, és kiszakított volna belőle valami nagy, polipszerű daganatot. Maga is tudta, hogy ez egy képzavar, mégis úgy érezte, az a kék szempár tépte ki belőle azt a tumort. Még az émelygése is elmúlt rögvest. A különös íz is tovatűnt...

Leszállt a troliról. Három megállóval korábban, mint szokott. Kiment a folyópartra, nézte, hogyan hömpölyög a víz dél felé. És látta, hogy szépen, nagyon szépen.

Úgy döntött, mégis odaadja a pénzt annak a gyereknek. Ha nem is az egészet, de egy meglehetősen részét. Vesz magának egy garzont, szuterénben, harminc négyzetméter alatt. A többit odaadja az exé gyerekének, aki akár az övé is lehetne. (Dehogy lehetne, épp ez a lényeg.) Ha angyali kék szempárok csak úgy fölbukkanhatnak a zsúfolt trolin, a semmiből, értelmetlenül, ha a Tisza olyan fenségesen hömpölyöghet Zenta felé, hát akár az a gyerek is indulhat kicsit jobb eséllyel neki az életnek, legyen az apja akárki is...

Vásárlás, ajándékozás, ez a két első tétel, sorolta magában Spandler. Utána jöhet Képesi. Meg fogja keresni azt az aktot. A meztelen Szép Helénát, akiről nem tud senki. Igaz ugyan, hogy a látszat ellenére értelme ennek sincs, mégis megteszi.

Zsiszegni kezdett a zsebe.

– Hol a fenében vagy? – hallotta a telefonban a galéria vezetőjének a hangját.

– Mindjárt ott – felelte, s öles léptekkel elindult a munkahelye irányába.

– Tíz perce vár az ügyfél – sziszegte a főnöke.

Négy perc múlva megérkezett, gyorsan bekapott egy mentolos cukorkát, s már a potenciális vásárló elé is penderült. A szoláriumbarna, miniszoknyás harmincast négy festmény érdekelte, és Spandler mind a négyet az egekig magasztalta, holott mindegyiket gyöngye közepes zsánerképnek tartotta (nem tévedett). A vásárló komolyan hallgatta végig, néha közbeszólt, úgy tett, mintha értene a

képzőművészethez és világos lenne számára, miről beszél az eladó. Végül háromra tett ajánlatot.

– A tanya a disznókkal nem győzött meg – szögezte le.

– Kitűnő érzékre vall! – bókolta Spandler.

– A bátyám bejön értük délután, készpénzzel fizet – közölte a nő. – A bátyám bróker Pesten, de most itthon van pár napig.

– Értem. Becsomagoljuk addig? – Spandler egy meglepően széles mosolyt varázsolt az ábrázatára.

– Legyenek szívesek.

– Azt mondta, a bátyja bróker? – kérdezte a galéria tulajdonosa, miután a miniszoknya kilibbent az ajtón.

– Igen.

– Ismerem a faszit – mélázott el a főnök. – Balázs. Együtt fociztunk az ifiben. Spandler gyanút fogott.

– És nem bróker? – érdeklődött.

– Lehet az is akár – vonta meg a vállát a főnök. – Emlékeim szerint egy szaralak.

– A kettő nem zárja ki egymást – bölcsködött Spandler.

– Mindenesetre szép munka volt – veregette meg a vállát a tulajdonos.

Hát, szépnek nehéz tartani, gondolta Spandler, bár gusztus dolga ez is.

– Megyek a dolgozomra – jelentette ki a főnök.

– Tartom a frontot – mondta Spandler. – Mekkora baromság ez a kifejezés – tette hozzá, miután egyedül maradt.

Nem sokáig élvezhette a magányt. Simó úr érkezett, menetrendszerűen, délelőtt tíz órakor. Végignézte a festményeket, s megállt az előtt, amelyen egy kamasz pár áll az erdő szélén, kézenfogva.

– Tizennégy éves voltam – kezdett bele Simó úr –, és a szomszéd pék lányának udvaroltam.

Spandler tudta már, hogy az öreg egész életében három nőnek udvarolt csupán, ezek közül az első lehetett a pék lánya.

– Sudár és kacér teremtés volt – folytatta Simó úr –, barna haja egyetlen, karvastagságú fonatban ért a csípőjéig. Egy nap elhívott Sándorfalva felé, túl a töltésen. Ahol ma az autópálya-feljáró van. Azt a környéket akkoriban benőtte a bozót.

– Értem – bólogatott Spandler. És valóban tisztában volt azzal, melyik környékről van szó.

– Nyári forróság tombolt – mesélt tovább Simó úr, és közben végig a képet bámulta, nem fordult Spandler felé –, egy szál fekete klottgatyában meg egy ócska szandálban mászkáltam, a lányon lenge nyári ruha. Amíg bejutottunk a bozót mélyére, a lábunk szárát fölhasogatták a növények. Amikor már jócskán benn jártunk a bokrok között, arra kért, toljam le a klottgatyámat, és mutassam

meg, mit rejtegetek alatta, utána ő is ugyanezt teszi, beavat a misztériumba, ami a bugyijában lakozik. Máig nem értem, miért engedelmeskedtem, semmi kedvet nem éreztem az egész alpári altesti akcióhoz, mindenesetre nemet mondani nehezebbnek tűnt, mint engedelmeskedni, ezért hát megtettem, amire kért, s ahogy ott álltam térdig tolt gatyával, a bozótból hirtelen előugrott három vihogó lány, mutogattak rám, én meg kapkodva rángattam vissza a nadrágomat; persze, izgalomban elügyetlenkedtem, egyszerre léptem és cibáltam, összegabalyodott a két lábam, orra buktam, ők meg, pukkadozva a röhögéstől, elszaladtak, már amennyire a csalit engedte. A pék lánya futott legelől, ő nevetett a leghangosabban. Azóta nincs bizalmam az emberiségben. És az elmúlt évtizedek során semmi sem történt velem, ami változtatott volna ezen.

– A gyerekek az óvodában kötnek hasonló alkut, nem tizennégy évesen – jegyezte meg Spandler.

– Kár volt elmondanom – fintorgott Simó úr. – Maga egy tahó – állapította meg, azzal távozott.

Ez, speciel, stimmel, gondolta Spandler. Nem sokkal korábban, a válás után, de még azelőtt, hogy eladta a házat, járt azon a nagy szeméttelenen, amelyiket a Simó úr történetében szereplő bozótos helyén létesítettek. Egy rossz Csepel biciklivel túrázott arrafelé, maga sem tudta, mi célból, nyilván unaloműzésként. Ordenáré bűz lengedezett az egész miskulancia fölött, és egy komplett család üldögélt a porban mocsos ruhákban. Apa, anya, gyerekek. Az egyik gyerek, egy kislány láttán elérzékenyült, odacsúsztatott neki néhány bankót, mire az anya visítani kezdett, az apa meg ordenáré módon káromkodva, vasdorongot lengetve a feje fölött támadt rá. Sikerült eliszkolnia. Utóbb nem értette, mi történt vele, miért adott pénzt a gyerekeknek. Talán valakire emlékeztette az a kislány, talán pillanatnyi elmezavar volt.

Néhány nappal később megjelent nála a gyerek. Reggel, amikor fölkel, és kinézett az ablakon, ott ült a kerítés tövében. Kurta szoknyáját a lába közé szorítva kucorgott a sarkán. Az udvaron egy régi mosógép rohadt, már rég ki kellett volna dobnia.

– Elviszi a méhecskébe? – kérdezte a kislány köszönés helyett, a mosógépre bökve.

– Éhes vagy?

– Inkább adjon pénzt, majd veszek rajta kaját. Vagy hadd vigyem én a cuccot a méhecskébe!

– A méhecskébe – dünnyögte Spandler, és pénzt adott a gyerekeknek. – De az apád ne jöjjön ide, hogy megagyaljon! Meg másért se jöjjön!

– Nem tudja meg – vigyorgott a lányka, és fürgén átugrott a kerítésen. – És nem jön el magáért, ne fosson! – kiabált vissza az utcáról.

Hallotta, ahogy csattogva elszalad.

Milyen nagy az emberi nyomorúság, futott át rajta. Kérdezősködött, megtudta, hogy a család nem messze lakik tőle, egy roskadozó házban.

– Abban, amelyiknek az udvara tele van szeméttel – magyarázta az egyik szomszéd. – Fölhalmoznak ezek mindent.

Igyekezett fölkészülni a hasonló reggelekre. Úgy tervezte, amíg még a házban él, olykor ad egy-egy ötszázast vagy ezrest a kis éhenkórásznak, máskor meg csak úgy elzavarja. Mert azt biztosra vette, hogy föl fogja még keresni.

Ám a tervét nem válthatta valóra, a gyerek soha többet nem jött.

Miután eladta a házat, s a régi kolléga lakásába költözött, megtudta, hogy egy éjszaka begyulladt az udvaron fölhalmozott szemét, és megégett az egész család. Csak az apa élte túl, azóta is kórházban fekszik. Egyik kórházból a másikba furikázzák, sose lesz belőle épkezláb ember. Sajnálta őket, főleg azt a kislányt, aki eljött hozzá pénzért. Értelmes tekintete volt. Huncut ugyan, de értelmes és érdeklődő.

– Ez egy értékes kép? – riadt föl egy kellemes hangra. Spandler észre sem vette, hogy újabb nézelődő érkezett.

– Mindegyik kép értékes – válaszolt automatikusan. – Csak olyanokat tartunk.

– Aha.

– Igen, igen, bizony – mondogatta Spandler. Ha Simó úrnak meg Helgának nem lenne igaza, nem ezt mondanám, gondolta magában.

De igazuk van.

„Gyengédség, jelentéktelenség, eredet homálya,
nevek, nyomok és dátumok rengetegébe vesző emlékezet.”
(Claudio Magris)

Álom

Tündöklő nyári nap volt. Akkor láttam először a kápolnát a ház előtt – ott ahol dédapám, Josef Schopper felnőtt. Gyerekként, amikor még szinte sohasem telt meg bánattal a világ, nagyapámmal elhatároztuk, hogy egyszer eljövünk ide – de vele ez már csak álom maradt.

Dédapámék, nagyapám szüleinek története nem itt, nem ennél a kápolnánál kezdődött, és nem is itt ért véget, de ott értettem meg először, mit is jelenthetett a Josef szívében hordott ŠJ-monogram apró kis tetőcskéje – a szelíd strešica –, amely éppen csak annyit hajlít az S-en, mint amennyit az emlékezés alakít a történelmen, amikor a múlt emlékeztetővé válik. Mindez akkor történt, amikor álmomban végre találkozhattam dédapámmal, Joseffel. S ekkor értettem meg azt is, mit jelentenek dédanyám, Maria Liska szavai:

– Az álmokat nem szabad feledni, és nem is szabad félvállról venni őket, mert azt fedhetik fel előttünk, hogy hol találjuk a helyet, ahová tartozunk.

Dédanyámnál szerényebb és alázatosabb embert nem ismertem – és talán olyat sem, aki mélyebben értette volna az élet titkait, s ezáltal utat és tartást tudott mutatni azoknak, akiket szeretett. Hogy ezt a világlátást az anyjától tanulta, vagy az élet tanította meg neki, nem tudom – és nem is fontos. Azt viszont igen, hogy ennek tudatában mesélt nekem az álmairól gyerekkoromban. Azért mondom ezt el, mert az én álmom sem volt hétköznapi vagy reális – legalábbis nem abban az értelemben, ahogy a múlt vagy a jövő egy-egy szelete lenni szokott. Akár egy legyintéssel is elintézhetnénk: álom volt, jobb feledni, hisz csak az agy játéka az egész. De dédanyám intelmére emlékezve én nem feledni akarom – hanem visszahozni, amennyire csak lehet. Ezért kell most elmondanom, amit álmomban láttam – mert talán csak így maradhat meg.

Az álmot akkor láttam, amikor családi nyaraláson voltunk Rimske Toplicén (Römerbad), abban a 19. század közepén épült szállodában, amely még ma is – talán a múlt iránti kicsiny tiszteletből – Zsófia főhercegnő nevét viselheti (Hotel Sofijin Dvor). Mellette ott díszlegnek a mára óriássá nőtt mamutfenyők, amelyeket II. Vilmos császár anyja, Viktória királynő lánya ültetett – a londoni Királyi

Botanikus Kertből hozott csemetékből. A Rimske Toplice felett lebegő reggeli pára mintha a történelmet igyekezett volna elrejtetni az avatatlan szemek elől. A park szélén, mozdulatlan nyugalomban álltak az óriás mamutfenyők az idő peremén. Kérgük vastag, vörhenyesbarna lemezeinek és az ágak pikkelyszerű leveleinek gyantája csak közelről árulja el magát: halk, mély illat ez, valami balsamos, finoman fűszeres aroma, amely nem tolakszik, csak körülölel. A bornil-acetát fenyős, a pinén izomerek gyantás tónusú, és a limonén citrusos illatának természetes keveréke ez, olyan, amiről a parfümkészítők csak álmodnak. Olyan, amit nem az orr, hanem a lélek ismer fel: az elmúlás és az emlékezés illata. Hiszen tudjuk jól, ezek a fák nem csupán élnek – emlékeznek. És amikor a szél megmozdítja lombjukat, olyan az, mintha egy előző világ elfeledett nyelvén suttognának a park más fáival, a bükkökkel, gesztenyékkel, hársfákkal – de az ő hangjuk mélyebb, idősebb, mintha csak németül imádkoznának az örökkévalósághoz.

Aznap délután kirándultunk a közeli Prapretno pri Hrastnikuba – az egykori St. Leonhardba –, Josef dédapámék házához. Előtte már jártunk a templomnál Gore-ban – az egykori St. Georgenben –, ahol Josefet keresztelték. Megérintettük a templom falát, ott, ahol egykor a mezők szénaillata varázsolhatott derűt az emberek arcára. Egy olyan korban, amikor a fájdalom ott lakozott bennük, de a gyilkos idő még nem változtatta ezt idegenek iránti gyűlöletté. Ahogy egykor ők is, mi is lenéztünk a Szávára, arra a zöld folyóra, amelynek partján a Südbahn utasai ámulva nézték a kőhidakat – és bízhattak benne, hogy bárhová is fut velük a vonat a Birodalomban, ott ismerősök várják majd őket.

Aznap a jóleső fáradtság, az illatok kavalkádjának emléke, a kora nyár bágyadtan párás melege és az alkonyat fátyolos fényei hamar álmot hoztak a szememre. És azon az éjszakán álomom hosszú-hosszú folyamra terebélyesedett. Láttam, ahogy dédszüleim Duinó mellett Sistianában (Sankt Johann bei Duino) vannak nászúton. Kora reggel volt. A Park Hotel ízlésesen berendezett kis szobájában dédanyám kibontott, dús barna hajjal még aludt, dédapám pedig egy kis asztalkánál ült, és levelet írt a szüleinek. Én odalopóztam mögé, és – nem tisztelve a levéltitkot – olvasni kezdtem:

„Tisztelt Édesapám, Drága Mama!

Még egyszer hálásan köszönöm a pénzt, amit a nászutunkra félretettetek. Enélkül nem láthattuk volna meg azt a csodát, ami itt körülvesz bennünket. Édesapám majd személyesen is mondja meg Anton Atyának, hogy itt még annál is szebb minden, mint ahogy ő leírta. Köszönje meg a nevemben is, amiért ragaszkodott ahhoz, hogy ide utazzunk.”

Láttam magam, amint az asztal mögött állva olvasom a levelet, aztán hátralépek, mert dédapám feláll, és az ablakhoz sétál. Onnan, ahonnan ráláttunk a Trieszt-öbölre, ahogy oldalról megvilágítja a felkelő nap. Dédapám sokkal – hogy is

mondhatnám – oldottabb volt, mint ahogy az esküvői fényképéről korábban ismertem. Azon a képen háromrészes öltönyt visel, magas gallérral, hajtókéjában virággal, zsebórával, széles, ferden csíkos, vidékies nyakkendőben, kissé feszes tartással – mintha tudná, hogy ez lesz az egyetlen kép, amely megmarad róla, s ezen rendezett képet kell mutatnia. A képen nem hivalkodó, de komolyan veszi önmagát: mint aki tudja, hogy fontos, amit képvisel, még ha nem is hatalmas. Nem volt boldog, nem volt szomorú. Csak jelenlévő. Mint egy monogram, amely nem kérdez, csak jelent valamit. A tekintete szlovén is lehetett volna, ahogy német is. De leginkább olyan volt, mint aki nem azt mondta, ki vagyok – csak azt, hogy valaki vagyok.

Rövid idő múlva dédapám visszaült az asztalhoz, új papíron folytatta a levelet, mert nem szeretett soha a papír mindkét oldalára írni, hiába mondta neki az apja, hogy ez pazarlás. Sajnos az előző, lefordított papírra írt további sorokat nem tudtam elolvasni, de a levél újabb részei így folytatódtak:

„Arra kérem Édesapámat, hogy a versről, amit küldök, amit Martin Nagyapáról írtam, biztosan rá fog ismerni, még se Anton bácsinak, se Rudolfnak ne szóljon semmit. Tudja, Rudolfot csak az atomok meg az építészet érdekli már, Anton bácsi pedig biztosan nagyon mérges lenne, ha látná, hogy németül van, el sem olvasná, lehet, hogy még azt is mondaná, hogy megint úgy gondolkodom, mint egy izgága német. Neki csak szlovénül merem majd megmutatni, de még így is félek, hogy mit fog mondani.”

A föld nem felejt

A rét még hólepel alatt pihen,
a pásztorkutyák odabent heverésznek,
a völgyek sűrű ködben fürdenek,
legelőkön úr még a medve s a farkas,
de ekém már húzza a barázdákat.

Apám s nagyapám tanított így:
„Míg a dér szárnya simítja a földet,
már szántani kell a földművesnek,
hogy arathassa majd a nap üzenetét,
mikor kalászba szökken a fény.”

Aztán mikor rövid lesz az éj,
s a magban megpihen az élet,

a szántó szélén a fenőkö ázik,
a kasza suhint, szárba metsz,
száz meg száz búzaszem áldozat lesz.

Szürke felhők között dörög az ég,
s a földműves feltekintve kérdi:
„Ha Cilli utcáin a szlovén harag
német vérrel öntözi a virágokat –
a mezőn holnap ki arat?”

Ott, hol a fény árnyba merül,
körtefákon rigó füttyöl:
„Búzavirág feledtet minden viszályt,
ismét táncba hívja majd kaszád,
mert a földed nem felejt el imád.”

Minden perc humusszá omlik,
az elvetett álom porlad nyomtalan.
Mit ér a kasza, ha tompán cseng,
s a földbe mart sebet vihar sem mossa,
s apáink verejtékét elátkozza a rozsda?

De a búza újra, s újra gyökeret fog,
szalmaszálak tartják az égboltot.
Aškerc szavát suttogja a föld:
„Küzdj, mint a Száva-hegyek között –
olvadó hó vize mást úgysem tehet.”

Ezután dédapám gondosan összehajtogatta a papírokat, berakta a borítékba, gyönyörű gót betűkkel megcímezte és lezárta. Dédanyám ekkor szólalt meg, de már nem hallottam, mit mond, csak feleségem hangját, aki engem ébresztgetett, így lassan az álom nagy bánatomra az ő kedvességében oldódott fel. Utólag viszszagondolva minden nagyon-nagyon világosnak és valóságosnak tűnt számomra, mégis volt egy furcsa érzésem, ami abból adódott, hogy a levél keltezésében az a nap szerepelt, amikor én az álmot láttam, s nem az a több mint száz évvel ezelőtti nap, amikor dédapám a levelét írhatta.

Az ajándék

Két kis könyvet őrzött nagyapám aládájában, különös becsben. Josef dédapám sosem beszélt sokat a könyvekről. Csak annyit tudtunk: Anton Aškerc ajándékozta neki, a házassága alkalmából. Később, amikor Rudolf 1910 karácsonyán elhozta a pipát dédapámnak – mintha csak akkor értette volna meg, mit is jelentett ez a gesztus –, röviden beszélgettek is róla. Dédanyám is hallotta a beszélgetést – tőle ismerjük a könyvek történetét.

Ezt a két könyvet Josef Aškerc-től kapta az esküvője alkalmából. Az egyik Novalis *A szaiszi tanítványok* című kötete, a másik Darwintól *A fajok eredete*. Mindkettő német nyelvű. Az egyik, a Novalis-kötet belső borítóján kézzel írt ajánlás állt – szlovénül, aláírás nélkül:

„Kívánom Nektek a Mindenható kegyelmét,
a lélek békességét és a test egészségét!
A Mennyei Atya vezessen benneteket a teljesség útján,
őrizze meg hiteteket, óvja álmaitokat,
hogy még a világ abszurditásában is megláthassátok a gondviselést.”

Josef tudta, hogy Aškerc nemcsak neki küldte a könyveket, hanem az apjának is üzent velük – annak a barátnak, aki vele együtt járt gimnáziumba Cilliben. Az ajándék több volt, mint jókívánság: egy közös világ emlékezetét is hordozta, amelyben az eltérő identitás még nem szétválasztotta az embereket, nem kirekesztett, hanem közös kötelekként erősítette barátságukat. Ez a világ azonban már akkor is – ha ezt még kevesen is látták – visszavonhatatlanul a szétesés felé sodródott. A két könyv együtt persze jól mutatta azt is, amit Aškercről tudni lehetett: hitének mélységét és a kételyét, amely – mint a mélység felől jövő hideg áramlat – a tengert is megremegtette.

Szerencsére álomban olvashattam, amit Josef írt az apjának a könyvekről, így most már jobban értem azt is, amit nagyapám korábban róla mesélt. Tudjuk jól: amikor Josef ezt a levelet Sistianában írta, még egy másik világnak csak a kapujában állt – egyszerre férjként, fiúként, testvérként. Talán tudta, hogy ez lesz az utolsó pillanat, amikor még mindhárom lehet egyszerre. Levelében így írt apjának a könyvekről:

„A két könyvet, amit Anton Atyától kaptam, majd Rudolfnak is el kell olvasnia. Nyugtassa meg édesapám Rudolfot: mindkettő németül van – ez Anton Atya részéről olyan gesztus, amit Édesapám biztosan értékel, de amit megérteni mégis nehéz. Darwin tanait Rudolf jól ismeri, de tudom, hogy még nem olvasta eredetiben. Én sokkal meggyőzőbbnek – és talán épp ezért nyugtalanítóbbnak – találom, mint Haeckelt. Darwinnál nincs semmiféle misztikum, sem szigorú rendszerbe zárt logika – csak idő, változás és az a

vak kitartás, amely előbb-utóbb mindent átformál. Novalis viszont álmodni tanít. És ha az ember álmodni is tud, nem ijed meg olyan könnyen attól, amit megért.”

Az óvott fiú

1937. május 6-án, ugyanazon a napon, amikor leszállás közben felrobbant Németország büszkesége, a Hindenburg, Franciaországban, Nizza mellett meghalt dédapám fivére, Rudolf. Néhány nappal korábban egy pálmaház építkezésén egy alig rögzített acélgerenda szegecse eltört, s a lezuhanó gerenda Rudolf fejére zuhant. Bár azonnal kórházba szállították, már nem tudtak rajta segíteni. Nagypámtól tudom, hogy Rudolf életében az ilyen egybeesések mindig sorsszerűnek tűntek.

Rudolf 1913-ban döntött úgy, hogy elfogadja a meghívást, és mérnökként ezután Nizzában fog dolgozni. Döntését azzal indokolta, hogy számára riasztó jel volt, amikor július 21-én, Ferenc József sem tudta megakadályozni, hogy Bécsben is fellobbanjon a pángermán tűz.

Aznap kora reggel szállt fel a Sachsen zeppelin Lipcsében, majd hosszan a Duna felett repülve megérkezett Bécsbe, átrepült a Ringstraße, a Schönbrunn és a Práter felett. Az iskolákból kiengedték a gyerekeket, a gyárakban megállt a termelés, a munkások pedig német és osztrák zászlókat lengetve ünnepelték II. Vilmos császár birodalmának súlyos árnyékát, amely a Monarchia fővárosára vetült. Az esemény technikai csodája Rudolfot is lenyűgözte volna, ha nem kapcsolódik össze az eszmével, amely szöges ellentétben állt mindazzal, amit ő fontosnak tartott, s amely az addig békésen csordogáló időt lassan, de biztosan rémes zakatolássá változtatta.

Sokáig nem tudtam, kiről beszélget nagypám és nagyanyám, amikor róla volt szó, mert csak úgy emlegették: „Rudolf úrfi.” Ő volt a család leginkább művelt tagja, a gimnázium után építészetet tanult Grazban, majd Bécsben. Ő volt az a családból, aki a Birodalomban mindenhol otthon érezte magát. Személyes jelenlétével ő tartotta életben a kapcsolatot a rokonok között – éljenek azok Dél-Stájerországban, Morvaországban vagy éppen, mint nagypámék, Magyarországon.

Rudolf, alig múlt egyéves, amikor a Rudolf trónörökös szörnyű halála bekövetkezett. Szülei, Josef és Marjeta, annyira rossz jelnek tekintették az eseményt, hogy el sem tudták képzelni, valaha még felszabadultan tudnak majd nevetni. Napjaikat szomorúsággal vegyes kétségbeesés uralta ezután, ami igazán sohasem oldódott fel.

Néhány nappal az események után a kis Rudolf belázasodott, ugatva kezdett köhögni, elérte a számarköhögés. Űkapámék annyira megijedtek, hogy megfogad-

ták, ha túléli a betegséget, ezután minden bajtól megóvják. S így is tettek: ettől kezdve nemcsak a szélőt óvták, hanem még a testvéreivel való játéktól is. Rudolf számára nem maradt más szórakozás, csak a ház körüli séta, a nagyanyja meleg konyhája, az imádság és apja könyvei, köztük Aškerc díszes borítójú verseskötetei. Míg a testvérei kint játszottak, dolgoztak a földeken vagy nagyapjukkal az erdőt járták, Rudolf a kemence mellett ült, nézegette a színes képeket, vagy, ha úgy tartotta kedve, segédkezett a ház körül – de mindig csak abban, amiben örömét lelte. A testvérek is így fogadták el: Rudolfra vigyázni kell, mert vékony és törékeny, könnyen megbetegszik.

Hogy mennyire volt erre valóban szükség, nem tudhatjuk. Az azonban biztos, hogy a gondoskodás megtette a hatását: Rudolf finom úriember lett a parasztok között – gyors észjárásával, halk szavával, lányosan szerény modorával kivívta környezete szeretetét. A gimnáziumban hamar a városi lányok kedvence lett. Miközben pár évvel idősebb bátyja, Josef – a dédapám – vásárnaponként és iskola után a cipésznél dolgozott, Rudolf ideje nagy részét a Narodni Dom vagy a Deutsches Haus termeiben töltötte. Kevés olyan fiatal volt, akit mindkét helyen szívesen láttak: apja német, anyja szlovén lévén mindenki magáénak érezte. De a 20. század elején Cilli levegője is megváltozott. Azok, akik korábban mindenkihez tartoztak, lassan mindenki szemében idegenné váltak.

Rudolf modorát tovább szelídítette anyjától örökölt félszége. Ez ugyan nem akadályozta meg abban, hogy bárkivel szóba elegyedjen, de közben mindig – már-már kínosan, de mégsem bénítóan – ügyelt arra, hogy szavaiban se essen bűnbe, és meg ne sértsen másokat.

Talán ez a félszég óvta meg attól is, hogy neveltetése ellenére se váljon buzgó vallásossá, noha hite töretlen volt. A nagyvárosi élet, a tanulmányai Cilliben, Grazban, majd Bécsben sem tették a világi örömök keresőjévé sem. Nem is csoda, hogy nagyapám mindig is csodálattal vegyes tisztelettel viseltetett „Rudolf úrfi” iránt – s dédanyám leginkább az ő hatásának tudta be, hogy fia, otthagynván a jól fizető gyárat, végül tanár lett.

Rudolf életbölcességét dédanyám is tisztelte, noha korántsem osztozott férje idealizmusában. Ő mindig is realisabban látta a világot, és kerülte, hogy bárkit hibáitól mentesnek lásson. Ennek ellenére gyakran azt adta tanácsként férjének:

– Ne olyan hevesen, Josef, előbb kérdezd meg Rudolfot!

Nagyapám mindezek ellenére is példaértékűnek tekintette Rudolf világszemléletét – jöllehet nagybátyja konzervativizmusa, hagyománytisztelete nehezen volt összeegyeztethető az ő kommunista beállítottságával. Mégis: a jövőbe vetett derűs bizalom, az elvont gondolkodásra való hajlam, vagy épp a technika csodái iránti rajongás is szellemi társakká tehetette őket, a korkülönbség ellenére is.

Dédapám feljegyzései között fennmaradt néhány vers is Rudolf tollából – fiatalkori próbálkozások, amelyekben Aškerc realizmusa vegyül a természet és az épített táj szépségével. Engem leginkább a *Tavaszi hegyeknél* című verse érintett meg – nagyapám fordításában így kezdődik:

Tavaszi hegyeknél

Ó, tavaszi hegyek fensége!
Fenyvesek zúgása, hullámszó rétek,
Álomból csodára várva,
Puha csendben ébred.

Éled minden völgy és csúcs,
S a nap szívéen égő lángot gyújt.
Az ágak életre kelnek,
Fáid édes illata lengi a tiszta, kék eget.

A hegyek oldalán mosolygó nap,
Tavaszi boldogságot hoz felém.
Barátaim... (a vers itt megszakadt a kéziratban)

A pipa

A sok történet mellett, amelyet nagyapám dédapámról mesélt, maradt néhány tapintható emlék is. Különösen kedves számomra egy kétrészes alpakka fedeles porcelán pipafej, amelyet a Monarchia kétfejű sasa, a császár portréja, Josef aláírása és monogramja is díszített. Tartozik hozzá még egy gondosan kikészített, a trópusi fákat idéző, vörös, cseresznyefa pipaszár is. Olyan, mint az a világ, amelyet ugyan őrünk emlékeinkben és történeteinkben, de mégsem értünk igazán. De amennyire érdekes maga a pipa, legalább annyira meglepő a története is, amely összefog egy házasságot, kultúrát és egy birodalmat.

Dédapám keresztfia, Alois – Rosalia nővére gyermeke – egy porcelánpipát szeretett volna ajándékozni Josefnek az esküvője alkalmából. Olyan darabot képzelt el, mint amilyen a nagyapjának is volt: tölgyfalevél-motívumokkal és szarvasokkal díszített, a környékbeli erdőket idéző klasszikus forma. El is készült az esküvő előtti hétre rendben, Cilliben.

Mivel ő maga nem utazott Magyarországra, nagyapjának kellett segédkeznie a földeken és az állatoknál, Rudolfot bízta meg, hogy vigye el a gondosan becsomagolt, díszdobozos ajándékot. A vonatúton – amikor Josef szülei és testvérei útnak indultak az esküvőre – Johann, Josef apja, aki a nagy készülődés közepette odahaza még nem láthatta a pipát, rá egyáltalán nem jellemző módon, szokatlan kíváncsisággal kérte meg Rudolfot, hogy mutassa meg neki. Sajnos épp akkor történt, amikor a Südbahn egyik legmeredekebb szakaszán haladtak. Gloggnitz és Müzzzuschlag között, közvetlenül a Kalte Rinne-viadukt előtt a vonat nagyot zökkent. Rudolf kezében megremegett a doboz, benne a sima, hideg porcelán pipafej megmozdult, kicsúszott, a padlóra esett – és kettétört.

Ma is, ha erre visz az utam, szinte látom magam előtt a riadt tekinteteket és a tanácstalanságot: mit tegyünk most? Rudolf persze rögvest oldotta a helyzetet:

– Nem baj, édesapám, majd karácsonyra csináltatunk egy másikat Josefnek!

Azonban itt is a sors vette a kezébe az irányítást.

Az esküvőn Rudolf sokat beszélgetett Josef menyasszonyának mostohaapjával, Josef Strnadellel, a bányásszal, aki a morva-sziléziai Trojanowitzből származott. Nála látta meg azt a pipát, amelynek finom kidolgozottsága és motívumai azonnal eszébe juttatták az eseményeket a vonaton, de azt is, hogy ennek díszítése Josefnek sokkal jobban tetszene, mint amit eltörtek. Meg is beszéltek az apóssal: az új pipát Morvaországban, Brünnben (Brnoban) készíttetik el – ott, ahol Strnadel József pipája is készült.

Így történt, hogy a stájer dédapám pipája végül morvaföldön lelt végső formát. A pipaszár persze a régi maradt, otthonról, Cilliből. A pipát Josef Strnadel és Rudolf együtt rendelte meg 1909 késő őszén, amikor Strnadel hazautazott, és Rudolf is vele tartott. Arra az évre azonban már nem vállalták el a munkát. De nem is kellett sietniük a mestereknek, akik a porcelánra úgy festettek, mintha selyemhímzést varrnának – Alois ragaszkodott hozzá, hogy karácsonyi ajándék legyen. Így készült el a pipa 1910 karácsonyára: lassan, komolyan, minden vonásában jelentéssel.

A porcelánfejen Ferenc József két arcképe volt: az egyik fiatal, 1848-as, a másik idősebb, 1908-ból – az uralkodás hatvanéves jubileumának emlékére. A portrékat zöld, leveles babérágak fonták körbe – a császári dicsőség és a népek reménye. Alattuk a birodalmi kétfejű sas nem fogott fegyvert – hanem ezeket az ágakat tartotta. A fedél áttört alpakka, szecessziós ívekben kanyargó fém, amely fölé a füsttel együtt ülhet majd az idő. A pipa ellenoldalán dédapám aláírása („Josef Sopper”), németesen dupla p-vel. Dédanyám szerette úgy látni, hogy a pipán az aláírás első betűje utáni aposztróf inkább egy óvatos kis háćek, a szláv közös nyelv jele – a házasságé, a gyermekkoré és a tájé. Mások, és az érzésekkel nem törődő igazság szerint csak rövidített Sch, ahogyan a dédapám gyakran írta a nevének írásakor.

Az összekötő rész testén finom aranyszínű szecessziós ornamentikában, szláv színekben, piros és kék betűkkel volt a monogram – ŠJ – egy különös betűpáros, amit akkoriban sem mindenki értett. Az S fölé hajolt egy apró, fordított háztető formájú jel: a strešica, ahogy Szlovéniában mondják. Nem volt hivalkodó, de aki tudta, mit keres, az észrevette. Mintha csak egy díszítés része volna – s mégis, ott rejtőzött benne egy egész örökség. A német nyelvű vers és a szláv monogram együtt mutattak hazafelé. Az összekötő darab hátoldalán olvasható Alois versikéje. Egyszerűen, díszítés nélkül, világos írással:

Zu Weihnachten
lieber Pate gebe dir,
dieses schöne Pfeiferl hier.
*(Karácsonyra,
kedves keresztapám,
e szép pipácska legyen tiéd csupán. – nagyapám fordítása)*

Nem hosszú, nem művészi – de őszinte. A gyermek Alois saját sorai, az öröm és a szeretet egyszerű szavaival.

Karácsony előtti napokban Rudolf vonatra szállt, így ő is ott volt, amikor átadták a pipát Josefnek. Azon az estén hó hullott – nagyapám szerint olyan lassan, mintha nem is esett volna, csak állt a levegőben. Mintha az idő is lelassult volna. Zuzanna mama kalácsot süttött, s a sparhelten ott gőzölgött a meleg bor, a levegő megtelt az édes párával. Amikor Josef Strnadel elővette a pipát, senki sem szólt – csak olvasták a három sort, és nézték a császár két arcát, hallották a tűz pattogását, és láttak néhány könnyecseppet Josef arcán, amit senki sem próbált megmagyarázni, mintha észre sem vették volna.

És most, amikor néha megint látom azt a pipát a múlt redői mögül, tudom, hogy igazat szól. A porcelán nemcsak hordoz, hanem őriz. Egy gesztust. Egy Monarchia utolsó karácsonyainak egyikét. Egy világot, amely talán egyszer volt – és most már egy kicsit itt van velünk minden karácsonykor ebben a pipában, örökre.

Egy világot, amelyben még bele lehetett írni a porcelánba, hogy „lieber Pate”.

A tárgyak

Dédapám tárgyai közül bár a pipa a legdíszesebb és legszemélyesebb emlék, számomra legalább ennyire féltett kincs az a kis, kétobjektívés rézmikroszkóp, amellyel gyermekkoromban, nagyapám iránymutatásai szerint a mikrovilágot felfedezhettem. Apám mikroszkópjával – nagyapám mindig így emlegette – vizs-

gáltunk mi ásványokat, a legyek lábait, a lepkék szárnyának színes pikkelyeit, nagyanyám haját, a cserebogarak állkapcsi lábait, a beszáradó vízceppben kétségbeesetten vergődő papucsállatkákat, meg szinte mindent, amit be tudtam rakni a lencsék alá.

Ott vannak még az ásványok, csigák, levéllenyomatok is – amiket dédapám a bányából hozott fel, és nagyapám megőrzött számomra. Bár ezekben már keveredés is lehet, s egy-két darabot biztosan nagyapám szerzett be a gyűjteményből, amit egy fadobozban tárolt. Különösen értékesnek tartotta azokat a levéllenyomatokat, amelyeket még dédapám preparált ki a palásodott homokkőből – mielőtt belső parancsának engedve elindult a nagy háborúba, a császárért és a Birodalomért. Pedig valójában csak töredékek voltak, de halványbarna színük, finom mintázatuk nagyapám számára egyszerre idézte a buja miocén erdőket és dédapám finom kezét. Micsoda ellentmondás: a bányász finom kezét!

Ott van még a sakk is – a nagy, nehéz bábuk, gyermekkorom egyik kedves játéka volt ez is, amit nem dédapám, hanem nagyapám öntött személyesen, amikor első életében még a tűzhelygyárban dolgozott. Hallhattam tőle: ez bizony nem dural. Az is szép ugyan – mondta –, de nehéz önteni. Ez itt szial: egy viszonylag alacsony olvadáspontú, szép ötvözet, amiből a díszesebb sparheltek fogantyúit, díszgombjait készítették. És azt is megtanulhattam tőle, hogy a neve ellenére a szialban magnézium is van, mert így sokkal kopásállóbb és csillogóbb az ötvözet. És ezek után hallhattam tőle a többi csodálatos ötvözetéről, a galvánfürdők összetételéről, a fémbevonatok tartósságának titkairól is. Tanultam észrevétlenül, amikor a hosszú téli estéken együtt sakkoztunk. Ha meguntam a sakkot, felraktuk a kis lábast annak a sparheltnak a szélére, amit még ő szerelt össze a gyárban – azon főzött nekünk a nagyanyám is. Közben ólmot olvastottunk a lábasban. Néha azért, hogy mindenféle érdekes dolgot öntsünk belőle, máskor csak azért, hogy megnézzük, milyen szépen csillog és milyen könnyen olvad – különösen, ha egy kis bizmut is került bele.

Lednice

Amikorra megígérték, hogy a pipa elkészül, Rudolf elindult, hogy elhozza – és útját egy különös állomással kapcsolta össze, amely későbbi munkáinak is fontos irányt szabott. Bécsben együtt tanult a lednicei (eisgrubi) Liechtenstein-kastély egyik kertészének fiával, František Hruškával, akivel jó barátságot kötött. Megígérte neki, hogy egyszer majd meg is látogatja – s most itt volt az alkalom, Rudolf pedig élt vele.

Barátjával levelet váltottak, és megbeszélték, hogy Franznál tölti majd néhány napját, mielőtt Brünnbe utazna tovább. Franz azt is jelezte, hogy ha már eljön, nem teheti meg, hogy ne nézze meg a híres Pálmaházat is – ahová neki, apja segítőjeként, bejárása van. Nem tudjuk, kinél jártak közbe, hogy a fiatal építész bemehessen. Rudolf azt mondta, hogy barátjának apja a főkertésznél folyamodott érte, aki pedig személyesen a hercegtől kért engedélyt, aki csak mosolygott azon, hogy erről őt kérdezik.

II. János herceg (Johann II. von Liechtenstein), aki egyben a Liechtensteini Fejedelemség uralkodója is volt, gyakran tartózkodott Lednicében, a család ősi birtokain, ahol visszahúzódó természetű, távolságtartó, de igen művelt emberként tisztelték, de nem nagyon ismerték. Ezért is csodálkoztak azon, hogy Wilhelm Lauche Hofgartendirektor ilyen jelentéktelen ügyben a herceggel beszélt. De bárki is volt, aki lehetővé tette Rudolf látogatását, bizonyosan nem is sejtette, hogy hatásában majd annyira meghatározó lesz Rudolf számára a látogatás, hogy franciaországi élete alatt is ez irányítja építészeti gondolatait, de halálát is közvetve ez okozza majd.

1910 nyarán a vonat, ahogyan szokásos volt, lassan gurult be az állomásra. A forróság vibrált a sínek felett, akár egy túlvilági lehelet. Rudolf otthonról indulva Grazon és Bécsen át érkezett. Barátságból, kíváncsiságból, s mert feladata is volt.

Amikor barátjával beléptek a kastélykert kapuján, a kert úgy terült szét előttük, mint egy festett álom. Szimmetrikus tengelyek, gondosan nyírt sövények, áttört hidak, tavak, tükröződések. De ő nem a neogótikus homlokzatért jött, nem a márványlépcsőért, sem a pazar enteriőrért. Az üvegház vonzotta. A szinte lélegző szerkezet, amelyet már emlegettek a bécsi előadótermekben, mint a vasarchitektúra egyik korai, rejtett gyöngyszemét.

Kívülről a Pálmaház olyan volt, mint egy éteri hajó, amelyet a kastélyt ölelő park zöld hullámai ringattak. A hosszanti testet félköríves oromzat zárta, a tető ívelt gerincét sűrű üvegtáblácskák borították, amelyek a fény úgy csorgott le, mint a harmat. A szimmetria mögött rejlő logika egyszerre idézte az ipari forradalom racionalizmusát, de jókora helyet hagyott a természet titkos geometriájának is, amit Rudolf gyermekkorától olyannyira kedvelt.

Ahogy beléptek az üvegház boltívei alá, a világ megváltozott. A levegő párás volt, tömény illatú, szinte zöld. A napfény apró glóriákat rajzolt a vízpermet-kolloidra a pálmák fölé. Mintha egy álomban járnának. Rajtuk kívül senki sem volt ott, barátjának apja is kint dolgozott a kertben, szorgalmasan, aprólékosan, ahogyan csak a kertészek tudnak dolgozni.

A Pálmaházban az acélgerendák karcsú ívben hajoltak egymáshoz – mintha növényi indák volnának, nem ipari elemek. A vas nem uralta, hanem szolgálta,

tartotta a teret. Az üveg nem zárta le a külvilágot, hanem lebegett a két világ határán. Apró pikkelyei, mint a szitakötők szárnyának mintázatai alkottak csipkét. Ez nem csarnok volt, hanem kristályból fűjt álom.

Odakint a madarak hangja, odabent a párás, de eleven csend. Szinte látták, ahogy a növények növekednek a paradicsomban. A szerkezet olyan volt, mintha Otto Wagner rajzasztalán született volna, de még talán annál is lágyabb: volt benne valami buján organikus, valami, ami a szecesszió szertelenségét idézte, s mégis monarchikus, osztrák fegyelemmel feszült.

Letérdelt egy márványperemhez, és elővette vázlatfüzetét. Nem másolni akarta az épületet. Inkább csak megérteni. Hogy miért könnyű ez a tér, holott vasból van. Hogy miért lágy a fény, holott szűretlen. És miért olyan, mintha az ember és a növényvilág nem lenne itt idegen, hanem része volna a szerkezetnek, mint egy levele a pálmának. Építészet volt ez – de nem hatalom, nem presztízs, nem monumentalitás –, hanem érzelem. A vasban rejlő érzelem. Szecesszió a szecesszió előtt.

Leginkább a kovácsoltvas oszlopokat csodálta, amik finoman tagoltak voltak, akárcsak egy növény szárai, levélmintáik nem csupán tartották az öntöttvas szerkezetet, hanem maguk is részévé váltak a burjánzó növényvilágnak. A tartóívek kecsesen hajoltak át a pálmák fölött, némelyiken csigavonalak, másokon stilizált akantuszlevelek futottak végig, mintha a vas is élne. A részletek nem hivatkoztak, inkább csak sejtették a mesterségbeli tudást.

S akkor már tudta, hogy nem katedrálisokat akar tervezni. Nem egyszerű házakat és nem palotákat. Hanem olyan tereket, ahol a levegő jár, a fény átszűrődik, s az ember nem uralkodik a tér felett, hanem otthon van benne. Mint egy meleg, zöld lélegzetvételen.

Amikor hazatért, nem győzött beszélni a csodáról, amit látott. Mindenkinék megmutatta a rajzait, és azt is elmondta, hogy ő is ilyeneket szeretne építeni. Amikor sok-sok évvel Rudolf után én is ott jártam, szinte láttam őt a növények között. Tudtam, hogy nem csak az épület felszínét csodálta meg, hanem belelátott a lelkébe is. Megérintettem hát én is az oszlopokat, behunytam a szemem és vele együtt álmodtam.

Zuzanna

A Medves-fennsík peremén, Zagyvarónától délre, a cseres-tölgyesek tisztásain át jutunk Inászóra – oda, ahol a természet már elnyelte a múltat. Csak a szél zúgásától és a madarak énekétől hangos a völgy, pedig egykor 18 gőzmozdony befogadására alkalmas gépház, a lejtős aknák, tárok kövel kirakott bejáratain hozták fel itt a lóvontatású csillék a szenet. A szén még a felszínen most is itt van, erdei

utakon ki-kibukkan az agyag alól, de a föld mélye már kimerült. Mégis, még halljuk a gépek zakatolását. A levegőben ma is ott lebeg a szén kénese füstje, amivel a gőzgépeket és a bányászok lakásait fűtötték.

Nagyapámmal többször jártunk erre, de a temetőben hasztalan kerestük nagyapjának, Liska Jánosnak a sírját. Pedig ők gyerekként, még édesanyjával gyakran kijártak ide. Azóta a temető sírkövei kibillentek, a fémkeresztek szétporladtak, a feliratok betűi alig olvashatók, a kövek felszínét feloldotta az idő, s ami maradt, azt zuzmók vették birtokukba. A tölgyes visszahódította a temetőt, a szeder hosszú szűrős indái befönták az utakat. Már azok sem járnak ide, akik még hallottak valamit arról a városról, ahol néha még ma is feltűnnek a bányászok szellemei, akik csákányukkal a vállukon gyalogolnak valami ismeretlen cél felé. Nyirkos őszi nap volt, amikor arra jártunk, így mi is láttuk a bányászokat. Egészen közel sétáltak el mellettünk, de sem ők, sem mi nem szoltunk mást, csak köszöntünk: Jó szerencsét! S ők viszont köszöntek: Jó szerencsét!, Šťastnú ruku!, Glück auf! Nagyapám azt mondta, nem lenne illendő kérdezősködni, de én úgy vélem, azért nem beszélgettünk velük, mert a jelen már nem találna közös nyelvet a múlttal.

Dédanyám édesapja, Liska János itt halt meg Inászhón a László-tárházban, itt is temették el a helyi temetőben, katolikus szertartással, noha evangélikus volt, de felesége, Zuzanna ehhez ragaszkodott. Zuzanna Martinka a Zólyom melletti Horný Tisovník (Felsőtiszovnyik) nevű kis szlovák katolikus faluban született. Az ott lakók a reformáció idején ugyan evangélikusokká lettek, de aztán szinte minden család visszatért a katolikus hithez, csak az erdőben, az üveghutáknál élők tartották meg ágostai hitüket. János ükapám is egy ilyen családból származott, s bár semmi ellenvetése sem volt a katolikus hit iránt, ősei emlékét, hitét és magyar nyelvét nem tagadta meg.

Zuzanna első férje a szomszédjukban lakó szlovák juhász, Georg Záchensky volt, aki korán meghalt, elvitte a tüdővész. Második házasságát Liska Jánossal kötötte, evangélikus szertartás szerint, vagyis igazából a katolikusok számára érvénytelenül. Két gyermekük született, mindkettőt katolikusnak keresztelték, s a pap Füleken, mit sem törődve a hitbéli bonyodalmakkal, törvényes gyerekként jegyezte be őket. Jánossal együtt a világ is kinyílt Zuzanna számára. Előbb Fülekre, majd Losoncra költöztek. János itt kocsisként dolgozott. Még saját hintója is volt, amivel a vasúttól fuvarozta az embereket a városba – a fuvar mellé mindig járt egy-egy beszélgetés is. Később őket is elhívta a bánya világa: Inászhón kerestek bányászokat, lakatosokat, ácsokat, csilléseket és gondozókat a bányalovakhoz. János – aki kiválóan értett a lovakhoz – Rossknechtként, a bányalovak gondozójaként került a bányába. Itt lakást és hozzá fűtésre, főzésre bármennyi szemet kaptak.

Akkoriban, a 19. század végén, a bányák mélyén még lovakkal mozgatták a csilléket a szűk járatokban, a gőzgépek csak a felszínen vették át a csilléket a

lovaktól. Egy nap azonban tragédia történt. Az egyik ló belegabalyodott a vonatókötélbe, és a lába egy csiga és a kötés közé szorult. János megpróbálta kiszabadítani, de a köté végül őt kapta el, és egy rántással a nyakát törte – Zuzanna ismét özvegy maradt.

Harmadik férje Josef Strnadel lett, a Morvaországból, Trojanovicéből származó bányász, Liska János jóbarátja. Inászón házasodtak, ismét katolikus szertartás szerint.

Josef Strnadel első találkozása Zuzannával olyan volt, mint amikor az ember egy rég ismert dallamot hall újra, de most először figyel oda igazán. Nem mondott sokat róla, de nagyapám szerint sosem felejtette el, hogyan állt ott Zuzanna a házuk udvarán – világos, hullámos hajjal, arcán valami szelíd, már-már északi fényű nyugalommal. Volt benne valami különös: a szláv falvak visszafogottsága, az erdei emberek figyelme. Nem szólalt meg elsőként, de amikor beszélt, hangjában ott volt az a ritka melegség, amely nem akar meggyőzni, csak jelen lenni. Josef tudta, hogy ez a nő sokkal többet hordoz, mint amit szavakkal ki lehet fejezni – valami mély, régi rendet, amit nem tanítanak, csak élnek. Akkor még nem tudta, hogy egy napon az ő felesége lesz – csak barátja asszonyát látta benne. Aztán persze a sors ismét fordított egyet a világ rendjén.

Házasságkötésükkor a német tolmács, akit Josef kedvéért rendeltek ki, alig értette, amit Zuzanna az előző férjeiről magyarázott valamiféle kevert szlovák–magyar nyelven, amibe a leendő férj kedvéért német szavakat is igyekezett belekeverni, hiszen Josef azt értette legkönnyebben. Mivel a keresztlevelére az evangélikus Liska János nem jegyezték le, a polgári anyakönyvbe csak Georg Záchenskyt írták be, gyermekeinek apjáról jobbnak látták, ha kis időre megfedkeznek. S mivel Zuzanna írni-olvasni alig tudott, kézjegyével meg is erősítette ezt.

Josef Strnadel a híres trojanovicei Strnadel testvérek büszke, de meglehetősen távoli rokona volt: apjuk és Josef unokatestvérek voltak. A három Strnadel testvér a morva-sziléziai irodalmi, képzőművészeti élet jeles képviselője volt, akik előszeretettel ábrázolták műveikben a természetközeli, kemény, de méltóságteljes hegyi életet, így örökítve át valach identitásuk elemeit. A Strnadelek egykor román nyelvű ősei a 16–17. századi valach kolonizációi idején vándoroltak a Kárpátok bércein, hegyi legelőin át Havasföldről, Erdélyből Morvaországba.

Strnadel József új apjaként nagy szeretettel nevelte fel dédanyámat és testvérét. De sohasem fedkeztek meg Liska Jánosról sem – dédanyám apja emlékét egész életében elevenen őrizte. Mária magyarul főzött, németül hallgatott, de szlávul álmodott. És úgy szeretett, hogy amikor a leggyöngédebben szólt hozzám, anyja és mostohaapja nyelvén tette – amelyből én alig értettem valamit.

Amikor nagyapámra gondolok, nemcsak az arca, hanem a neve is mindig két-tős fényben jelenik meg előttem. Mintha egy név nemcsak egy embert jelölne, hanem azokat az utakat is, amelyeken járni kényszerült – a nyelvek, rendszerek és szerepek között. Ő volt az, akinek kézjegyében a szelíd strešica (tetőcske) már keményebb hácékké (kampócskává) vált – makacsul, de titokban őrizve azt a világot, amit egykor otthonnak és Birodalomnak neveztek. Josef dédapám pipáján díszként jelent meg a név jele, nagyapám esetében ez a jel már egy kérdéssé lett: „Ki vagyok, ha a nyelv, amelyen először megszólaltam, már nem lehet az, amelyen beszélek veletek, s amelyen tanítanom kell?”

Nagyapám a könyveibe általában Sopperként írta be magát, máskor Schopperként. Nagy ritkán, ahogy születési anyakönyvében még állt: Šoper. A harmincas évek kényszermagyarosítása után aztán már Sebő Józsefként írt alá – ahogy azt a hivatalos papírok és az új rend elvárta, de könyveiben mindvégig megtartotta a régi formákat. Dédanyám viszont – félig magyar létére – soha nem magyarosított. Hogyan is tehetne volna? Szívében hordta dédapámat.

Sebő József úgy vélte, hogy a világ, amelyben élünk – s amelyről azt hiszszük, tőlünk függetlenül létezik –, nem elsődleges. Bár minden érzéki tapasztalat megelőzi a szavainkat, csak a gyermekkorban megtanult nyelv képes formát adni annak, amit érzékeinkkel felfogunk. Ez a nyelv tördeli szét az egységében megnevezhetetlen világot, és szavak mögé rejtje azt. Ha pedig ezt a nyelvet elveszítjük, a tapasztalatot összefogó háló is megbomlik, s minden egyre hamisabbá, idegenebbé válik körülöttünk.

Az első szavak, amelyeket Šoper József kimondott, szlávok voltak – anyja halk suttogása egész életében szólt hozzá, még akkor is, amikor úgy vélte, már csak a gúny tárgya lenne, ha így szólalna meg. Csak évekkel később értettem meg, hogy amit nagyapám gondolt a nyelvről, azt mások – könyveimben – filozófiának nevezték. Ő viszont egyszerűen csak úgy mesélt róla, mintha az élet volna.

Schopper József akkor lett Sebő, amikor végre megadatott számára, hogy igazán tanulhasson. Ez tette őt kommunistává is – meg persze dédapám testvére, Rudolf, aki nagyapám fejét mindenféle haszontalan dologgal beszélte tele, amikor találkoztak. Legalábbis nagyanyám így emlékezett. Nagyapám később is gyakran biztosított róla, hogy ő is egyetértett Rudolffal abban, ha valaki tagadja, hogy a világnak rendje van, az csak egy kényelmes – de hamis – álláspont. Hiszen ha nincs rend, akkor nincs jelentés sem. S ha nincs jelentés, akkor bárki, aki mégis olvasni próbál benne, csak tévedhet. Meg sem kell érteni, amit mond, hisz a priori tudjuk, hogy káprázat. Azért kell tanulnunk, hogy megértsünk valamit a rendből, ne érezzük az ürességet, amely akkor nyelne el minket, ha nem látnánk, hogy a világegyetemnek, s benne az emberi történelemnek szilárd alapja van. Értelmes

életet csak akkor élhetünk, ha általunk is gazdagabbá lesz a lét, bármit is jelentsen ebben az összefüggésben a rend, a gazdagság és az értelem.

Salgótarjában, a tűzhelygyárban, ahol a polgári iskola után dolgozni kezdett nagyapám, galvanizáló segédként még lehetett volna bárki. De nyomatékosan értésére adták: vezető tűzhelyszerelőként már csak magyar lehet. Aztán, a nagy világégés után, úgy vélte, itt a szabadság, és hogy vissza lehetne csinálni az egész ostoba névváltoztatást. De ekkor azt mondták neki: „Sebő elvtárs, a brigádja 180%-ra teljesít. Nekünk szükségünk van magára. A népünknek, a pártnak szüksége van olyanokra, akik az osztályharcot nem csak hírből ismerik, hanem az életükbe van foglalva. Ön nem szeretne örökre tűzhelyszerelő maradni. Ne ábrándozzon itt se tótul, se németül – hanem mint büszke magyar kommunista, tanuljon és tanítsa a fiatalokat!”

Így aztán Sebő elvtárs, aki addigra ezt szinte magától is tudta, felnőtt fejjel újra beült az iskolapadba, és történelem–földrajz szakos tanár lett. Mert új rendet, új világot kellett építeni – olyat, ahol mindenki végre kiteljesedhet. Sebő elvtárs őszintén hitte, s ezzel akkoriban nem volt egyedül, hogy szinte minden remény, ami az ember értelmét mozgatja, az igazság, a szabadság, a jó, a boldog jövő és a technika csodái a kommunizmusban egyesülnek majd. Persze Schopper József eközben az unokájának a Monarchia térképén mutogatta a helyeket, ahol ősei éltek, s feleségének, Korcsik Juliannának ebéd után mosolyogva néha még azt is mondta: „Kvůli tomuto sa oplatí oženiť!” („Ezért megéri megnősülni!”) Julianna a hivatalok útmutatása alapján Kurcsik lett, mert azt mondták, az előbbi csak elírás lehet, noha a régi anyakönyvek lapjain mindig is Korcsik szerepelt. Így lett a név, amely addig őrizte a táj nyelvét, egy tollvonással jobban csengő, magyarosabb, szabályosabb – de épp ezért talán idegenebb is.

Sebő József, miután tanár lett, édesanyján kívül senkivel nem beszélt idegenül – csak magyarul, legfeljebb nekem kiáltott oda az erdőben, ha senki más sem hallotta kirándulásaink közben: „Komm, komm, nicht trödeln!” (Gyere, gyere, ne tétovázz!)

Tanárként nagyapám ritkán mondta meg, mit kell gondolni – inkább csak kérdezett. Olyan kérdéseket, amelyek mögött nem mindig egyértelmű, mit is keres az ember. Nem a tények érdekelték elsősorban, hanem a mögöttük húzódó szándékok, hiányok és elhallgatások. Szerette a történelmet – de nem a tankönyvét. Ő azt a történelmet tanította, amelyben nem a csaták, hanem a kimondatlan döntések számítanak, nem a nevek, hanem a nevükben hordozott múlt. Meggyőződése volt, hogy nem elég tudni, mi történt – meg kell próbálni megérteni, hogyan történhetett volna másként. Ez a fajta szemlélet sokak számára túl szabad volt, túl személyes, s nemigen fért bele az iskolai tananyagba sem – de őt ez soha nem zavarta. Nem akart tudós lenni, sem megfelelni; csak hűséges maradni ahhoz, ahogy látott, és ahogyan kérdezni tudott.

Ebben sok tekintetben Rudolf hatása is benne volt – azé a nagybátyjáé, akitől talán nemcsak a könyveket, hanem a gondolkodás módját is örökölte. Azt, hogy az ember ne elégedjen meg azzal, amit mondanak neki. Hogy minden rendszert belülről nézzon meg, mielőtt elhiszi, amit róla kívülről állítanak. Hogy kérdezni nem a bizonytalanság jele – hanem a gondolkodás kezdete.

Diákjai dolgozataira mindig finoman, különös kézjeggyel írt visszajelzést. A nevének kezdőbetűje ott állt minden értékelés alatt – egy lendületes SJ –, amelyen mindig ott volt az a kis szláv kalap, az óvatos háček, mintha titokban mégis visszaírná nevét az anyanyelvéhez. Akkor is, ha hivatalosan már Sebő volt, nem Šoper. Nem tette ezt feltűnően, csak annyira, hogy aki figyelt, lássa: ő nemcsak tanít, hanem valamit őriz is.

És én tudtam, hogy az a háček nem csupán egy jel volt – hanem ugyanaz az apró, szelíd tető, amely apja pipáján is ott rejtőzött a díszítés vonalai között a monogram első betűjén. Nem hivatkozott, nem magyarázott – csak jelezte, hogy amit ő tanít, azt már valaki más is megélte. És hogy egy kis jel is elég lehet ahhoz, hogy a név, a nyelv és az emlékezet összekapcsolódjon.

Tavas

Amikor hazatértünk Szlovéniából, ahol az álmod láttam, írtam egy verset. Pontosabban: nem is én írtam – inkább hallottam. Valamit, ami régi és mégis személyes gondolatként szólt helyettem. Olyat, amit én sem tudtam volna másként elmondani. A vers talán egy múltbéli utazás lenyomata – vagy inkább egy mód arra, hogy az ember lassan nevet, formát adhasson annak, amit a világban érez.

Mintha még mindig a sziklákon ültem volna, s valaki a tavaszt olvasta volna fel nekem. Még éreztem a só illatát, a fény peremén rezgő hajnalt és a hangokat, amelyek az álomba tartoztak. Egy női hang kezdett beszélni – ismerős hangsúllyal, de érthetetlenül, halkán, s talán nem is földi nyelven. Mint amikor dédanyám szlovákul szólt hozzám – csak mert szeretett, és nem azért, hogy valamit a tudtomra adjon, nem azért hogy megértesse magát. Igen, a versben ott vannak mind: Josef, aki már csak a tenger morajlása, és dédanyám, aki illatos virágkoszorút viselt; és ott van minden, amit egykor a sziklák suttogtak Josefnek – és amit most, késve, én hallok meg, s az enyém lesz. Mint az emlékek, amiket örökölt az ember – és csak évekkel később ért meg.

Tavaszi Duinoban

Olvad már a hó a kenderpálmák zöldjén,
magyaltölgyek között rügyekkel ébred,
virágok kelyhébe rejtőzve kérdez,
varázsát teríti a tavasz.

Duino tornya fölött a sárgalábú sirályok köröznek,
makrélarajok nyüzsgő csikos ezüstje felett,
gyökérszájú medúzák fénytesszei lebegnek.
Parti köveken kergetőznek a tarisznyarákok,
farkasalmalepke nektárt keres,
s pompája is feledteti velem a telet.
A tavaszt köszöntik a kormoránok,
mozdulatlan fekete szoborként,
a nap melegét várják a sziklákon.
Sirályok rikácsolása hajtja Burja fiait,
hogy a ködpermet fátyla alatt,
az ősi mészköszirtekbe marjanak.

Parti sziklák, mesétek oly édes hallanom,
egy réges-régi tavaszon ti még láttátok
dédanyám hajában a virágkoszorút,
s hallottátok, ahogy dédapám
a parti fecskék csivitelő nászán kacagott.
Hangjukat hallani szeretném én is,
de hiába nézek a tengerben fürdő égre,
a mélyűr csendjébe mutat kéksége.
Parti fenyők sárga pollenfelhője
a mélybe hull alá,
szél szárnyán, hívogatón,
amerre nem kíváncszom,
ahol az iszap félhomályában
a fej nélküli lények élnek,
tengeri uborkák, liliomok,
csillagok, kagylók, szivacsok.
Káosz időtlen tucatgyermekeinek világa ez,
kavargó derengés mélysége,
ahol emlékeim szavai csak szavak,
hol mondataim is összeroppannak,
s még Tertullianus végtelen büszkesége
sem találhat a felszín felé utat.

Mi végre, hogy tavasszal
vérvörösek pisztácia levelei?
Karneváli festék a tavasz minden bujasága,
s mit a sziklák mesélnek csak lepketánc?
Dédapám hangja a tenger morajlása,
s otthon talán a mélység iszapvilága?

Kétkedni – Aškerc tanította –
magasztosabb, mint reménykedve fejet hajtani.
Tavasz mögé bújva reszket a kétely,
lehet mosoly elég fizetség ezért,
ha vakká lesz lelkem szabadsága?
Sós szélben emlékek és a víz között,
lágú dallam lebeg felém.
Dédanyám hangjára ismerek.
Mondják, tegnap Duinóban
egy angyal táncolt a rekettyésben.
Ő szólítana talán?
Vagy csak sziklák suttogják nevem?

A természet hangjával szóltam eddig,
de arra kértek: „Ne tovább!
A romantikus realizmus képeit
nemtelen penész szövi,
és prémbe bújt moly rágja szét.
A jó Zangezi már száz éve azt szavalta,
inkább a szél zúgásában bízz,
mint holmi tavaszi angyalokban.
Félek, hogy dédapád hangja is csak zaj,
rozsdás vasharang kongása,
álmaid vírusos tulipáncirmok!
A szél ma már a ventillátorok ékes szuszogása,
s a múltba vesző zümmögés helyett is
gépeid zsoltárát kellene meghallanod!”

Valóban csacskaság a természet minden bája?
s káprázat gyöngyházfény háza a bíborcsigának?
Marad még hely az angyaloknak,
ha csak képlet látszata a rend,
s miként Boltzmannak Duinóban,

csak a káosz mutat otthont neked?
Polipropilén gégecsőbe bújó
fémvarangyok otromba krákokása
annyit érne,
mint virágkoszorúja dédanyámnak?

Megannyi kérdés, mire válaszom:
Giliszaűző varádiccsal
nem fogok
angyalokat
nem kergetek
veletek
innen el.
Huss innen csorba szó-világ.
Láttalak már eleget!
János úrfi pocakja az utcánkban nyerített.
Tavasszal azt kiabálta,
megőrült a nadrágja,
lábszárába kecske bújt,
s most azok ketten Duinoba igyekeznek,
hogy ott valami kék mustárt vegyenek,
mert az mégsem járja,
hogy csak egy ócska régi kaptafára,
fáradt nevetésben készüljön el
a torta az angyal születésnapjára.

Ha a nevetés elcsitul,
lesz még, ki látja,
hogy a tavasz mustár helyett,
kérdéseit hinti Duinóban?
Lesz még, ki látja,
hogy a sziklákon lengő zab kalásza,
s az oroszlánszáj sem ígér nyári ragyogást,
mely elvakítja szavaimat?
Ha elnémulnak az angyalok,
és a szél sem ígér már folytatást,
megérted-e, miért szóltak hozzád a sziklák,
mielőtt sirályok elrepültek
Duino tornyai felett?

Azt hiszem, ma már értem dédanyám és Novalis igazságát. Álmaink egész egyszerűen az életet mesélik el – illatokat, gesztusokat, tárgyakat, az évszakok színeit, pillanatokat, a tengert és a fákat láttatják. A hullámzó gondolatokat, mielőtt megfertőznék őket a nyelv.

Az értelem szigorú kontrolljának hiánya adja nekik az erőt, hogy megőriznék varázsukat, s ne váljanak csupasz szavakká egy ideológia, egy elmélet vagy egyszerűen csak a félelmeink nyomására – bár visszavonhatatlanul mégis mondatokká lesznek. Mint az emlékek, amiket örökölt az ember – és csak évekkel később ért meg.

„Különféle utakon járnak az emberek. Aki nyomon követi és összehasonlítja ezeket az utakat, különös alakzatokat lát majd születőben; alakzatokat, amelyek mintha csak a nagy titkosírás részeit képeznék, amelyeket mindenütt látunk, a szárnyakon, a tojáshéjakon, a felhőkben, a hóban, kristályokban és kőképződményekben, a fagyott vízen, a kőzetek, növények, állatok, emberek belsejében és külsején, az égbolt fényeiben, a szurok- és üveglapokon, ha megérintjük vagy bekenjük őket, a reszelékben a mágnes körül és a véletlen különös egybeeséseiben.”

(Novalis)

„Szentség a munka”

A Weiss testvérek, Manfréd és Berthold pesterzsébeti gyárában fegyvertöltények gyártása közben baleset történt. A hatóságok nem engedélyezték a további munkát. Lakatlan, mindentől távol eső területet kerestek, így találták meg a Csepel-sziget északi részét. A testvérek sokadik gyártelepe volt ez. Húskonzervek – akkori szóhasználattal „szelencében eltartható” húsáruk – készítésével kezdték a 19. század végén. A közös nevező a vas és az acél, a legnagyobb üzlet természetesen a hadi szállítás volt. Előbb favázás, később óriási téglá- és vascarnokokban zajlott a termelés, néha három műszakban is. Az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legnagyobb gyárkomplexumában a bádogdobozoktól a fémcsövekig, a gulyáságyúktól a tűzhelyekig, a varrógépektől a bicikliig, a traktoroktól a harckocsikig lényegében mindent gyártottak, ami a vaskohóból és az acélműből kikerülő nyers fémekből egyáltalán lehetséges volt – és kereslet mutatkozott iránta. Több száz gyártócsarnok, több tízezer munkás, daruk, hosszú iparvágányok tucatjai, kikötők szolgálták a sokáig egyre csak növekvő igényeket. A több tucatnyi gyártorony – ezeket majd a Duna túloldaláról, Budafokról fogjuk alaposabban megnézni – pedig ontotta a szennyet.

Báró csepeli Weiss Manfréd a Monarchia egyik legbefolyásosabb embere lett – története a zsidóság sikeres emancipációját éppúgy példázta, mint a kiegyezés utáni Magyar Királyság káprázatos, amerikai léptékű fejlődését. A WM-monogram igazi márkanév lett, mégis a „gyár”, minden sikere ellenére, kivételnek számított az alapvetően mezőgazdasági termeléssel foglalkozó országban.

A „vörös Csepel” dolgozói inkább a szociáldemokratákhoz húztak. A szervezett munkásságtól már Horthy Miklós alatt is féltek a kormányon lévők – és 1945, a szovjet megszállás és a kommunista hatalomátvétel után is. Joggal: az 1956-os forradalom alatt és után heves szovjet- és pártellenes megnyilvánulások színhelye lett a gyár. Az „emberarcú szocializmus” kísérletét és a munkástanácsokat aztán megbuktatták. A „munkásönigazgatás” a kommunisták számára félelmetes alternatíva volt.

Weiss Manfréd nevét 1950-ben cserélték ki: „...ott Csepel, melynek homlokára Rákosi Mátyás nevét most öt esztendeje, felszabadulásunk félévtizedes fordulóján írták fel – meséli az 1955-ös *Magyarország Útikönyv*. – +Ez mind a mienk, a dolgozó népé, örökké és visszavonhatatlanul, mint maga a magyar szabadság.” A sztálini propagandaminisztérium ilyen színes könyvekkel szolgált – Boldizsár Iván, a kor befolyásos kollaboráns írójának és újságírójának szerkesztésében – a fikciová

Részlet a Budapest mostból. Muszatics Péter friss Budapest-portréja a Helikon Kiadónál 2025 októberében jelenik meg.

idealizált „munkásságnak”, akik „kezükbé vették” a sorsukat, és szabadidejükben vidám kirándulásokat tehettek szabad hazájuk szép tájain. A könyvet olvasva és ebben a fejlődő, optimista városban barangolva elképzelhetetlennek tűnik, hogy egy év múlva forradalom tör ki.

A valóság a teljes rendszerváltási kísérlet volt, a mások által megalkotott, létrehozott javak elvétele. „Rendszerváltás”, mondják az 1989–90-es kelet-európai változássorozatra. Igazi, gyökeres rendszerváltás 1945–50-ben és az azt követő években volt Magyarországon és a régióban: az egész addigi értékrend és rendszer totális megkérdőjelezési és megváltoztatási kísérlete. Ennek a sokkja máig hat. Alig néhány év alatt ez vezetett az 1956-os forradalomhoz. Ebben az összefüggésben 1956 után kisebb, 1989 után nagyobb visszarendeződés ment végbe, nem „rendszerváltás”.

Az útikönyv szerint „a legendás hírű, negyventonnás Martin Csepel szemefénye... a tizenhét gyár és százötven üzem egész kis birodalom”. A Csepel Művek most hatalmas rom. A „Martin”, az acélgyártó kemence, a régi téglá- és vascsarnokok olyanok, mint az elhagyott, beomlott tetejű antik maradványok. Némelyik csarnok meglepően díszes és – eltekintve a csövek százaitól, az ormótlan toldaléképületektől, falfirkáktól – méltóságteljes.

A „munka” kultusza a 20. század egyik legtitokzatosabb és legfontosabb jelensége. A fogalmat a kommunistáktól a náciakig, Ázsiától Amerikáig vállalható és vállalhatatlan tömegmozgalmak százai emelték a magasba – és nemegyszer mozgalmuk nevébe. Ezek a csarnokok most, a posztindusztriális korban is megérintenek. A „szelencében” tárolt húsoktól eljutottunk a konténerterminálokig, a kultusztól a logisztikai rendszerekig. Rengeteg emberi erőt fektettünk ebbe, és rengeteg energiát használtunk föl hozzá. Az önkifejezés és a munka öröme zárójelbe került. A szabadidő – korábban ismeretlen fogalom – értékké vált.

A romvárosban, az Elektróda, Acélcső, Nagykalapács utcákban bolyongva gyorsan elveszíthetjük az idő- és térérzetünket. A gépek és a rakodás ritmikus zaja adja az alaphangot. A daruk, a kígyózó csövek, a kémények, a natúr téglás épületek elhelyezkedése egyszerre valóságos és hihetetlen. Az antik romok között is megjelentek a túlélők. Itt sem hiányoznak, és a méreteik itt sem illenek a régi, nagy sablonokba. A legendás Csepel kerékpárok továbbra is itt készülnek, a Bubi, a budapesti bicikli is, amit a közösségi közlekedésben használnak; egy masszív példányt büszkén állítottak a szerelőcsarnok sarkára. Sok a kínai felirat, és sok a kínai konténer, meg a kisebb-nagyobb büfé, az egyik nagy betűkkel hirdeti, hogy „terasszal rendelkezik”. A bejáratnál kisebb betűkkel írják, hogy „szervizdíj felszámításra kerül”. A vendéglátóipartól a csavarkészítésig, a csomagolóanyag-gyártástól az autójavításig, a csőhajlítástól a hangfelvételig a csarnokokat vagy egyes részeit sok száz különböző profilú, kisebb-nagyobb (inkább kisebb) cég bérlí és használja.

Egy 1967-es, a gyár bejáratánál készült fotón óriási, festett állvány látszik. Az oroszországi kommunista hatalomátvétel ötvenedik évfordulóját ünnepelték az obligát jelképekkel, feliratokkal, a Szovjetunió és a „tagköztársaságok” címereivel. Mintha a kelletténél hosszabbnak és egyenetlenebbnek tűnő, furcsa kalapács lenne az axis mundi, a világtengely, ami körül minden forog. A középén, a kalapács és a sarló találkozásánál lévő földgömb a győztes, nem is olyan távoli jövőre, a világalomra utal, a nyelvek és a vas félköre egyszerre fenyegető és ügyefogyott.

A totalitás lehengerlő szimbólumai persze rég eltűntek, Lenin szobra is, akinek a kezébe állítólag rendszeresen zsíros kenyeret tettek. A bejárat fölött most kék és piros neonbetűk emlékeztetnek a régi, egységes Csepel Művekre. Teller Ede kissé hőemberszerű, ovális szobrával szemben délceg martinász áll, az olvasztár a „magyar ipar bölcsőjének” mementója. Weiss Manfréd neve és a WM monogram lépten-nyomon előbukkan. A közeli Szent Imre téren ott a „lemezvillás Csepel-motorkerékpár”, az elegáns „WM automobil” és egy repülőgép kinagyított képe – és egy igazi, csővázás, bőrlüléses női WM kerékpár, hajtókarján „csoda” felirattal.

A téren egy bódében „partykellékek” százai, fényképes kötények, „egyedi megoldások”, legény- és leánybúcsúk hozzávalói, „mágikus bögre nyomás” és „halogén lufik bővülő választékban”. A gondozott park mellett óriási, fából ácsolt „szurkolózóna”. Szabadidő, buli és sport: talán a végső menedékek. Mellette katonai „Toborzó Iroda” és plakát: „Csatlakozz a területvédelmi tartalékosokhoz!” A Szent Imre téren több emlékművet szenteltek a kommunizmus áldozatainak. A 20. század itteni krónikája nehezen bontható részletekre. A sok tízezerszer elmondott kommunista propagandaszólamok mögött valahol ott a munkások igazi kiszolgáltatottsága és bajtársiassága. Az igazi történet, ami talán senkit sem érdekel.

„Az öt éves terv pompás középületeket, korszerű lakóházakat adott a magyar munkásosztály erős fellegvárának... az új Postapalotát, a Tanácsházát” – lelken-dezik korabeli útikönyvünk. Ma mindkét épület belesimul a Szent Imre tér házai közé. A Kultúrpalota korabeli tervei annál grandiózusabbak, a legtöbb rajz hosszú oszlopcsarnokokat, timpanont és zászlóerdőt, méltóságteljes lépcsősorokat, óriási szobrokat, vörös csillagokat vizionál. A legérdekesebb épületterv két, egymás felé fordított, óriási csavart ábrázol, fogaik egymásba illeszkednek, az egyikre lépcső vezet. A realitás a közeli Csepeli Munkásotthon barna-szürke, fantáziátlan ablak-sora. Vasbeton elemeiről potyog a beton, és előbukkan a rozsdás vas. Pedig valaha szép szecessziós palota volt. Juhász Gyula így köszöntötte 1919-ben, *A munkásotthon homlokára* című versében: „Ki itt belépsz, templomba lépsz be, / Szentség a munka és erő, / Ez a jövő nagy menedéke, / Embert egekbe emelő.”

A Munkásotthont akkor kényszerítették jelenlegi homlokzata mögé, amikor az 1960-as években felújították. Belső terei őrzik az érett Kádár-korszak hangulatát és a „szabadidő” kultuszát. Aki viszont belép a színháztermébe, igencsak

elcsodálkozhat, hiszen hirtelen az 1920-as években találja magát: szögletes alumíniumajtók után kerek, cirádás lámpákat és korlátokat lát, szürkeség helyett aranyozott szecessziós díszítéseket. Oldalt két pannó, a Munka és a Művészet allegóriái. Apolló fogaskerékre támaszkodik, üllőn trónol, kezében kalapács. A teremben forgatott Wes Anderson is – igaz, nem *A Grand Budapest Hotel*t (az nem a városban készült), hanem egy reklámot.

Többen ajánlották, hogy nézzem meg a „kis beton izét”. A Szabadkikötőnél szálltam le a világoszöld HÉV-szerelvényről. Az elején fölfedeztem az 1964-es évszámot, a szélén kibetűztem Hennigsdorf nevét – a szerelvényeket akkor és ott, Berlin fölött gyártották. Nem retróvonat, azóta is folyamatosan jár. Egy betonúton indultam el. Tudtam, hogy rövidesen balra kell majd fordulnom, de a megjelölt helyen kerítést találtam. Nem volt bezárva. Résnyire nyitva volt, előtte szűrős bokrok nőttek. Nem volt bátorságom belépni. Nem tudtam meg, mi a „kis beton izé”. Talán a Föld egy titokzatos erőtere. Talán nem is létezik. Talán csak egy magányos művész installációja. Mögöttem, a szigeten gyárak, erőmű, kikötő, konténerterminál, nagy emberi erőkoncentráció. Elöttem, a túlsáton egy új városnegyed hatalmas betonházak sorával. Ez a kis pont, akárki is alkotta, a legjobb helyen áll a határon. Ha áll.

„Én voltam a Prof felesége”

Simonyi Károlyné Somossy Zsuzsával Staar Gyula beszélget

Simonyi Károly az *Iszonyú rendet vágtam* címmel megjelent, életútját áttekintő beszélgetés végén mondta: „Mindig erőmet meghaladó feladatra vállalkoztam. Feleségem, aki erősen humán beállítottságú, mivel érdemelte ki ezt? Amikor belenyugodott, hogy jó-jó, ezt a könyvet még megírja a férjem, de addig én kevesebbet járok színházba, koncertekre... Egy életen, az egyetlen életen keresztül.”

Munkám során számos neves természettudóssal ismerkedhettem meg, készítettem velük hosszabb életútinterjúkat. Megtapasztalhattam, hogy a nagy ember mögött legtöbbször ott áll egy segítő társ, aki leveszi vállairól a mindennapok terheit, utat nyit ezzel a koncentrált szellemi munkához, a sikerhez. Legtöbbször a feleség, aki a saját karrierjét áldozta fel a férjéért. Régóta terveztem, hogy a háttérben álló társat is bemutassam, az ő szemével is láttassam a közös életutat.

Somossy Zsuzsa, Simonyi Károly felesége az irodalomért rajongott. Francia–spanyol–könyvtár szakon végzett az egyetemen, meglehet, a saját jogán is nevéssé válhatott volna. Ő azonban mindenben segítette atomfizikus férjét, építette a családot. Most ő a főszereplő, emlékeinek fénykörében láthatjuk családját, férjét, a legendás műegyetemi professzort. A 2008 és 2010 között folytatott sok-sok órányi beszélgetéseink párlata olvasható a következő oldalakon. Akkor már nem élt Kari bácsi és Zsuzsa asszony ikertestvére, Ágnes sem. Azután 2019-ben őt is elbúcsúztattuk. A hangszalagokat pedig őrizgettem, az adósságérzet egyre nehezedő súlyával. Ezt a terhet igyekszem most letenni. Érzem, a munka során egyre növekszik a szeretetem.

A Somossy család

– A Ki kicsoda? 1994-ben megjelent kötetéből két sort idézek: „Simonyi Károly fizikus, mérnök. Egyházasfalu, 1916. október 18. Nős, 1947, Somossy Zsuzsa. Gyermekük: Károly és Tamás...” Zsuzsa Asszonyt kezdetként arra kérem, beszéljen a Somossy családról, a szülőhelyről, ahol nevelkedett.

– Gyula, hagyja ezt az asszonyozást, amire nyilván Kari beszélt rá. Szólítson csak Zsuzsának.

– Rendben, úgy lesz.

– Először is nagyon büszkék voltunk a nevünkre. Mindig be kellett mondanunk, hogy a vezetéknevünk végén két s és y van. Bosszantott minket, ha „elkelesztetek” Somlósitól kezdve Solymosiig számos változatban. Apai nagyapám

csizmadia mester volt, megörökölte apjától a cégládát. Azután a századforduló nagy iparosodása során a család tagjai vagy vasutasok lettek, vagy kimentek Amerikába. Nagypám is vasutas lett. Apám, Somossy József volt a legnagyobb gyerekük, Nagyanyám sürgető parancsára papnak készült. Győrben a bencéseknél tanult, a szemináriumot is elvégezte. A szentelés előtt azonban kilépett. Belevált legény volt, nagyszerű ember, szeretettel emlékezem rá. Beiratkozott jogi egyetemre és újságírónak ment a győri laphoz. Anyám Körmend környéki gazdag molnár családból származott. Hamar önálló lett, Szombathelyen Mikes János püspök lapjának, a *Szombathelyi Újságnak* volt szíve-lelke, a kiadó ügyeit intézte. Szüleim ott ismerkedtek meg. Azután kitört az első világháború, Apám bevonult katonának. Kijelentette, nem akar hadiözvegyet hagyni maga után, ha a kedvese megvárja, akkor egybekelnek. Galíciában orosz hadifogságba esett, hat év után jött haza Szibériából. Szerencsére nyitott levelezőlapokat küldhettek egymásnak, és a svájci Vöröskereszten keresztül anyám angol nyelvű könyveket is kijuttatott neki. Apám a hadifogságban a gyorsírást és az asztalosmesterséget is kitanulta. Anyám megvárta, akkorra már megvette a családi házat Szombathelyen. 1920-ban megesküdtek, egy évre rá megszületett Bandi bátyánk, rövidesen mi is, Ági ikertestvéremmel.

Apámnak nagy társasága volt, jó barátja volt Grósz Józsefnek, aki sokat járt hozzánk, amikor Szombathelyen püspök lett. Maga most mulat, hogy tele vagyunk főpap ismerősökkel, vallásos háttérrel, a nagy ateista család.

Különös dolog, hogy Karinak az édesanyja Balics, az enyém Bukics. Mindkettő vend szlovén származású.

– *A Simonyi és a Somossy nevek is összecsengenek.*

– Igen. Anyám sajnos sokat betegeskedett a tüdejével, ami nála állandó fáradtsággal, idegeskedéssel járt, nem tudott jól enni... Mindig vigyázni kellett magára, és főleg ránk. 1939-ben feljött a családunk Budapestre, Anyámnak erősödött a betegsége, Mátraházán ápolták a szanatóriumban, de már nem lehetett segíteni rajta. 1941 februárjában itt halt meg a Szent János Kórházban. Mi abban az évben érettségiztünk Ági testvéremmel.

Bandi bátyánkat 1943-ban villamosbaleset érte. Hajnalban jött haza a barátaitól, futott a villamos után, felugrott rá, de visszaesett, koponyaalapi törést szenvedett, rögtön meghalt. Műegyetemista volt, már túl a második szigorlatán.¹

▼

¹ *Magyar Országos Tudósító, Budapest, 1943. április 5.*

PRO DOMO: Somossy József, a Távíratí Iroda munkatársa tisztelettel kéri a t. Szerkesztősegeket, hogy fiának, Somossy András szigorló gépészmérnöknek haláláról ne írjanak. /MOT/J.

– Ezek borzasztó csapások lehettek a Somossy családnak. Hadd kérdezzem kicsit vidámabb dologról. Milyen ikertestvérnek lenni?

– Ikernek lenni jó. Az életünk nagy ajándéka, miként ajándék a két fiam is. Ágival egypetéjű ikrek voltunk, nagyon egyformák, ugyanakkor ki is egészítettük egymást. Ágit a természettudományok vonzották, engem az irodalom. Más-más karakterek voltunk, ő örült annak, ami nekem jutott, én pedig annak, ami Áginak. Így meg tudtuk élni az élet teljességét. Végül is nagyon helyes kislányok voltunk, ezen kívül semmi különös. Egyformán öltözködtünk, táncestéken ezzel bolondítottuk a fiúkat, az iskolában néha a tanárainkat. Ők éltek a gyanúperrel, ezért nekünk együtt kellett érettségiznünk. Ági nyugodtan bemehetett volna, mondjuk matematikából kétszer érettségizni, nem vették volna észre. Delfi néni, a magyartanárnőnk a banketten elárulta, hogy most sem tud megkülönböztetni minket. „Piros kötény, fekete harisnya, Erzsébet Nőiskola.”

– *Hogyan?*

– Budapesten piros kötényben és fekete harisnyában, egyenruhában jártunk a fantasztikusan jó Erzsébet Nőiskolában. Ha úgy alakult, hogy nem tudtam felkészülni valamelyik órára, akkor csak Ágin volt kötény. Amikor lefelelt, utána gyorsan odaadta nekem a kötényt, s ha sorra kerültem, megint ő ment ki.

– *Ejnye, ejnye! Ha már az egyenszerelésről esett szó, nekünk az ötvenes évek végén egyensapkánk volt a kecskeméti Katona József Gimnáziumban, amit kötelező volt hordani. Máig megvan, megőriztem.*

– Ismeri a történetet, hogy Kari nem lépett be a műegyetemi Hungarista Bajtársi Szövetségbe. Szerette, őrizte az Árpád Gimnáziumban kapott diáksapkáját. Amikor beiratkozott a Műegyetemre, tudta, hogy az egyetemisták kék egyensapkában járnak. Ez neki tetszett. Amint megkapta a műegyetemi diákigazolványát, rohant a kijelölt kalaposhoz, hogy a sapkát elkérje. – Hol van az igazolása, hogy belépett a bajtársi szövetségbe? – kérdezték tőle. – Még az is kell hozzá? – értetlenkedett. – Mit képzol fiatalember, hogy csak úgy akárkinek elkészítjük! – kapta a leforrázó választ. Kari nagyot sóhajtott, kiment az üzletből, nem lett neki sapkája. Képes volt lemondani róla.

– *Végül milyen sapkája lett?*

– Ő azután kalapot viselt. Nagyon jól állt neki. Sándor bácsi széles, puha kalapját hordta.

– *Milyen Sándor bácsiét?*

– A nagybátyját, Simonyi-Semadam Sándor volt miniszterelnökét. A háború alatt nagy jövés-menés volt Sándor bácsi villájában. A nyilasok, később az oro-

szok is mindent kiborogattak, mindent elvittek, a kalap megmaradt. Egy vadászzeke és egy nyári öltöny is. Karinak az lett az első öltönye.

– *Ugorjunk még vissza időben Szombathelyre. Az ottani iskolára, a családi otthonra lennék kíváncsi.*

– A Szombathelyi Leány Líceumba jártunk, amit a fiúk csak szombathelyi liba legelőnek csúfoltak. Német és francia volt a kötelező idegen nyelv, mi Ágival ötödiktől fakultatív latint is tanultunk. Pesten, az Ajtósi Dürer soron az angol volt a kötelező nyelv. Én franciából érettségiztem.

A családi házunk egy ötablakos, magassíkszíntes vidéki polgárház volt, nagy kerttel. A századforduló után épültek ezek a házak Szombathely parkos övezetében. A házunkat nem szerettem, sokáig álmodtam is vele. Sötét volt, kicsit átjáróház, mert a verandánkon keresztül lehetett bemenni Apánk lapterjesztő irodájába. Ő az MTI tudósítója volt, a Magyar Hirdető Irodának is dolgozott. Írni már nem nagyon tudott, gyermekként meghallottuk, amint mondták a családban: „Papa elvesztette a tollát”.

– *Annyira megviselte a háború, a hadifogság?*

– Nagyon. Anyánk mesélt arról, hogy Apánk évekig éjszakánként hirtelen felriadt... Fegyelmezett ember volt, mi, gyerekek ebből semmit sem vettünk észre. Fogalmunk sem volt arról, mi mindenben mehetett keresztül. Amúgy nagy latinus volt, mindenkit latinra tanított.

A házunkra nem, de családi életünkre nagyon szívesen emlékszem. A karácsonyokra, a mennyezetig érő karácsonyfáinkra, az ünnepvárás hangulatára. Ehhez kapcsolódik egy nagy kiábrándulásom is. Már tízévesek voltunk, nagylányoknak képzeltek magunkat, tizennégy éves korunkban már volt selyemharisnyánk. A babák akkor már nem érdekelték minket, s akkor karácsonyra a mi líceumi matróruháinkba beöltöztetett nagy babákat kaptunk. Én akkor egy manikűrkészletet vártam, az volt minden vágyam. A zongoratanárnőnk folyton levágta a körmeinket, ha azok kopogtak a zongora billentyűin.

– *Ki volt ez a szigorú zongoratanár?*

– Kicsi néni, becsületes nevén Pintig Ella. Az édesanyja zongoraművész volt, a legenda szerint egész kis korában elvitte a lányát Liszt Ferenchez zongoraórára. Liszt pedig azt mondta, nem tud vele mit kezdeni, mert még kicsi. Így lett Kicsi néni. Különös vénlány volt, Ágival az ő magániskolájába jártunk. Tizenkét évesen már négykezeset játszottunk. A MANSZ egyik teadélutánján – persze maga nem tudja, ez a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének a rövidítése volt – a Somossy ikrek játszották matróruhában Liszt *II. Magyar rapszódia*ját. Közben az asztaloknál az úri közönség itta a teáját, csörögtek a kanalaikkal, beszélgettek. Mi Ágival sírva fejeztük be, mert úgy éreztük, hogy nem figyelnek ránk. Mutatós

volt, ahogyan nehezebb darabokat is előadtunk, mert négy kézzel mindig könnyebb játszani.

Tizenegy évesek voltunk, amikor Szombathelyen hallgattuk Bartók Bélát játszani. Minket, a líceumi tanulókat kivézenyelték, így is sok szék üresen maradt a Kultúrház nagyteremében. Akkor még nem volt Bartók-kultusz. Kicsi néninél biztosan nem. Máig emlékezem, hogy a 12. sor szélén ültem, a színpadra sötét ruhában kijött egy különös, nekem akkor öregnek ható ember.

– *Hányban volt ez?*

– 1934-ben lehetett. Erősen megmaradt az emlék: Beethoven cselló-zongora szonátájával kezdődött, azután Kodályt játszott, majd a saját művei közül az *Este a székeleyeknél*, az *Allegro Barbaro* és a *Magyar parasztdalok* is elhangzottak. Végül a *Rapszódia*val fejezte be. Megbűvölten hallgattuk, az valami csoda volt!

Pár évvel később a délelőtti matinén megjelent egy szép férfi, Mécs László, és szavalta a csodálatos verseit. Mit mondjak magának, meg voltunk örülve tőle. Ez nekünk olyan érzés volt, mint amit ma látni a rockzenekarok fiatal csápoló lánykáin. Csak mi éppen nem üvöltözhattunk.

Kilencéves koromban már Gárdonyit olvastam, egy szép életműsorozatából. Tizenöt évesen pedig Ady rajongója lettem, az érettségim évében már több mint ötven versét kívülről elmondtam.

– *Mi fogta meg Adyban?*

– Mi fogott meg? Az „Észak-fok, titok, idegenség”, minden, minden, úgy, ahogyan volt! Nézze, itt van az Ady-kötetem, benne a jelzésekkel. Részben magamnak, részben Fanninak akartam örömet okozni vele, de már képtelen volt arra, hogy hallgassa.

– *A családjukban milyen könyvek voltak?*

– Apám megtanulta a könyvkötészet mesterségét is. Erre kissé a pénzhiány vitte rá. A nyomdából kilószámra vette a könyvíveket, amiket egybekötött: Móricz Zsigmond, Rákosi Viktor, Szabó Dezső, Somogyváry Gyula könyveit. Utóbbi neki a barátja is volt. Nagy könyvtárának része volt, amit a szemináriumi éveiben gyűjtött össze. Jól emlékszem a saját magának gyönyörűen bekötött Szent Ágoston-kötetre, az első világháború alatt kiadott hadi újságok egybekötött példányaira.

Beletartozik a mitológiánkba az *Áller Képes Családi Lapja* elnevezésű hetilap. Dán lap volt, gyermekkorunkban magyarul is megjelent. Képekkel illusztrált érdekes írások, hírek, képregények, fejtörők voltak benne. Apám megrendelte, nagyon szerettük. Amikor a postás meghozta, egymás kezéből szedtük ki. A nagy méretű lap évfolyamait apánk gyönyörűen bekötötte. Kézről-kézre jár-

tak a kötetek, folyamatosan olvastunk. A mi gyerekeink is imádták, rongyossá olvasták.

Apám nagy könyvgyűjtő volt, értett hozzá, szerette is. Könyvtárát nászajándékként én kaptam meg Bandi helyett. Teljesen nyitottak voltunk az irodalomra, összevissza faltunk mindent, szüleink nem befolyásoltak ebben. Tízennyolc évesen lertünk rá az igazi irodalomra, nagy élményt jelentett Thomas Mann *Buddenbrook háza*, a *Varázshegy*... Akkoriban már megjelentek Huxley könyvei, *A vak Sámson*, majd *A szerelem útjai*. Ezeket azután 1970 után elkezdtem eredetiben, németül és angolul is újra elolvasni.

– *Látom a könyvespolcon A lángész és az Istennő elbeszéléskötetet.*

– A melléte lévő Márai-sorozat is a hozományomból való. Imádtuk Márait, fölkészültek voltunk rá, azóta is rendszeresen előveszem a könyveit, örülök, hogy most újra divatba jött. Gábor öccsével jó barátságban voltam, tanult nálam franciát. A hetvenes években nagy titokban kaptam tőle kint megjelent Márai-könyvet.

– *Említette egyszer, hogy amikor már Budapesten laktak, gyakran találkozott a Rózsadombon sétáló Máraival.*

– Jaj, Istenem, emlékszik erre? Közel laktunk egymáshoz, mert a háború után a Zárda utcába költözött. Mi a Zivatar és a Zárda utca sarkán álló nagy bérházban laktunk, ő alattunk a második házban. Én már nagyon jól ismertem háború előtről, a *Pesti Hírlapban Vasárnapi Krónika* cím alatt megjelent írásait gyűjtöttem, megőriztem. Volt a stílusában valami vonzó, amit ma már, úgy érzem, ha Karinthy tovább él, remekül tudott volna utánózni. Amikor séta közben megpillantottam, ez már a háború után volt, arcán mindig világfájdalmat láttam. Később Illyés Gyulával többször találkoztunk, Weöres Sándorékkal jóban voltunk, mégis messziről elkerültem őket. Soha nem jutott eszembe, hogy bármelyiküket leszólítsam, sem fiatalkoromban, sem később. A Pentelei utca végén volt a kisposta, ott laktak Weöresék, a téren volt a gyógyszertár, Sanyi járt oda, elment előtünk, mi feljártunk hozzájuk, Kari nagyon szerette őt. Illyés Gyula meg jött le, ment keresztül a téren a postára. Vigyáztam, nehogy találkozunk, inkább megvártam, amíg elmegy.

– *Miért?*

– Mert rettenetesen zavart volna, ha csak néz rám, s nem azt mondja: „Zsuzsa, örülök, hogy látom”. Esetleg nem jut eszébe a nevem. Hogyan jövök én ahhoz, hogy megzavarjam a gondolataiban, és még emlékezzék is rám!

– *Nem misztifikáljuk kissé túl a nagy íróinkat, költőinket?*

– Persze, ez is igaz. Ezt Németh Lászlónál láttam nagyon jól. Szerettük Németh Lászlót. De akkor szerettük igazán, amikor feljött hozzánk a Pentelei utcába, leült Kari helyére, nekidőlt a cserépkályhának. Mi is odaültünk mellé, a kis asztalon tea és apró sütemények, amit nagyon szeretett. Úgy ki volt cserélve! Aranyos volt, édes volt. Kari szerette volna őt bevonni a műegyetemi oktatásba, de ez már egy másik történet. Felesége, Ella imádott összehívni társaságot, igazi vendéglátós volt, az ember soha nem tudhatta, hogy náluk kivel találkozik. Ezek az összejövetelek azonban más hangulatúak voltak. Ella eléggé megosztotta a baráti kört, én azonban tiszta szívemből szerettem őt. Sokáig jártam hozzá, jól megvoltunk egymással, nagyokat dumáltunk együtt. Mindketten imádtuk a férjünket, örültünk, ha közös vonásokat fedeztünk fel bennük.

A legfontosabb irodalmi élményemről még beszélnék. 1946-ban, amikor Karival már jártunk együtt, egyetlen programunk Papp Gyének a péntek esti zeneestélyei voltak.

– *Papp György fizikus a Műegyetem atomfizikai tanszékének munkatársa volt, Simonyi Károly idősebb kollégája.*

– Igen. A háború után Gyének megmaradt a kétszobás lakása, abban Pócza Jenővel, fizikus kollégájával együtt lakott Budán, a Lenke téren, a mai Kosztolányi Dezső téren. Szobája teljesen körbe volt bélelve könyvekkel. Óriási mennyiségű hanglemezgyűjteményt birtokolt. Egy nagy énekkarnak is a tagja volt. Ezeken a pénteki zenehallgatásokon vagy huszonöt fiatal szorongott Gyé szobájában. Karival egy kanapén ültünk, s ott volt az, hogy Kari néha megfogta a kezemet, ha valamilyen zenemű nagyon tetszett nekünk. Kari is imádta a zenét.

Egyik nyáron eljött hozzám Gyé, hozott egy könyvet, és azt mondta, Zsuzsa, ezt el kell olvasnia! Ha elolvasta, hozom a következőt. Ez a könyv Proustnak *Az eltűnt idő nyomában* Swann-kötete volt. Hazavittem, elolvastam Gyergyai Albertnek, későbbi tanáromnak a könyvhöz írt ajánlását: hogyan olvasd Proustot, ne félj tőle. Belekezdtem, és a mai napig Proustot olvasom, állandó jelleggel. 1946 óta, számítsa ki, hogy hány éve, én Proustot olvasok, és soha nem volt lehetőségem, hogy egy nálamnál értőbb Proust olvasóval beszélgethessek. Érti? Pedig iszonyatosan szeretek tanulni!

– *Az egyetemen sem volt erre lehetőség?*

– Az egyetemen sem, csak a Gyergyai bácsi. A franciák is úgy vannak, hogy elolvassák az első két kötetet, és aztán köszönik, elég volt belőle.

– *Pironkodva vallom be, hogy én már az első kötet után feladtam. Mit tegyek, ez van.*

– Ha majd nyugdíjba megy és nem kell annyit törődnie a folyóiratával, próbálja meg újra, meglátja, megszereti.

– *Már abban vagyok, csak még nyugdíjasként is húzom az ígát.*
 – Pedig jobban tenné, ha az ilyen beszélgetések helyett Proustot olvasna. Majd kijelölök magának egy-egy részt a könyveiből, s ha azokat elolvassa, meglátja, eggyé válik vele. Amikor 1960-ban elkezdtem a francia–könyvtár szakot az ELTE-n, Kari megvette nekem a párizsi Gallimard kiadó teljes Proust-sorozatát. Akkor már párhuzamosan olvastam magyarul és franciául Proustot.

– *Mi az, ami ennyire Prousthoz köti?*
 – A hangulata, az emlékezésnek a gyönyöre, a szabad asszociációk gyönyöre. Valami nagy-nagy nyugalmat érzek a Proust-könyvek olvasásakor. Nem vagyok Proust-szakértő, én a rajongója lettem. Belátom, ma már öreg vagyok ahhoz, hogy megvitassam az olvasmányélményemet egy Proust-szakértővel. Nagyon sajnálom. Proust már bennem marad, Isten nevében eltemetnek vele.

Legközelebb ne felejtse el, hogy Adyra még térjünk vissza. Vele volt sikerélményem. Az érettségim, a szóbelim őt kaptam.

– *Akkor majd Adyval folytatjuk.*
 – Jó, és most igyekezzon, mert lekési az ebédet!

(2008. április 27.)

II. világháborús emlékek (menekülés, találkozás)

– *Somossy Zsuzsát és Simonyi Károlyt a II. világháború vihára sodorta egymás mellé. A Somossy család hogyan élte át a világhégés időszakát?*

– Apánk akkorra eléggé eladósodott. Anyánk kétéves szanatóriumi kezelése, bátyánk műegyetemi hallgatósága nem volt ingyen. A háború végén már egyikük sem élt. Érettségi után Ági férjhez ment Mérey Imre tüzértiszthez. Én nagyon szerettem volna továbbtanulni művészettörténetet és esztétikát. A bölcs apám azt mondta, lányom, nekem nincs pénzem ilyen luxus dolgokra, menj el matematika–fizika tanári szakra, arra befizetek. Az nem volt az én világom. Egy évig gyors- és gépírást tanultam, az MTI-hez tartozó magyar Filmhíradónál dolgozhattam. Áginál pedig minden évben jött egy gyerek.

– *1944 őszén közeledett a front Budapesthez.*
 – Apánk, mivel az MTI-nél dolgozott, értesült a friss hírekről. Ági akkor már a két kis gyerekével Hajmáskéren, a férje közelében tartózkodott. Imre egysége a tüzerek műszereit őrizte, felkészülve a Nyugatra menekítésükre. Az októberi nyilas hatalomátvétel után Apám azt mondta, ne maradj itt, Áginak szüksége

van rád, itt ostrom lesz. Nem engem féltett, tudta, hogy bátor nő vagyok, nem félek semmitől.

– *Ő maradt?*

– Hát hogyan! Így azután 1944. október végén Ági után indultam egy csomó cuccal. Decemberben azután az egyik napról a másikra Hajmáskérre menni kellett. A katonaság posztóval bélelt ládába rakta a műszereket és a konvoj elindult Csorna felé. Mi, a hozzátartozók, civilek szekerekre pakoltuk a holmijainkat, és azon vagy gyalog az első éjszaka Zircre érkeztünk. Nem kényelmes szekéren ülni, én inkább gyalogoltam. Zircen elveszett az anyánktól megörökölt disznóbőr bőröndünk.

– *Mi volt benne?*

– Egy váltás ruhánk, a pénzünk, Anyánk kevés ékszere és egy kötet, amibe Ágival a legkedvesebb verseinket írtuk. A következő nap Veszprémvársányig jutottuk, ahol parasztházakban aludtunk. A hajnali induláskor a sötétben égtek körülöttünk a disznóvágások tüzei. Az emberek az oroszok elől mentették, amit lehetett, ölték a disznóikat.

Albertkázmérpusztára mentünk, ott jól elhelyezkedtünk és várakoztunk. Három hét is eltelt, a szilvesztert ott töltöttük. A majorban azonnal lóra ültem.

– *Hogyhogy?*

– Mindenki elment onnan, de egy gazdatiszt maradt, három csodálatos lóval. Velünk volt Törőcsik Gyuszi, nagy futballista és nagy lovas. Rábeszélte minket a lovaglásra, hogy ő majd megtanítt minket. Ágival váltottuk egymást, míg egyikünk lovagolt, a másik vigyázott a két lurkóra. A naplómbe leírtam, hogy akkor mi volt az életérzésem.

– *Azért ez fantasztikus. Világégés van, menekülnek két kisgyerekekkel, aggódnak az ostromlott Budapesten maradt Édesapjukért, és még sok minden másért, ugyanakkor a határszélen, a lóháton szerintem jól érezték magukat.*

– Mi az, hogy! Csodálatos érzés volt. Mondtam is Borinak, az unokámnak, aki kilencéves kora óta lovagol, ha az nekem nem három hétig tart, hanem tovább, akkor lovas lettem volna.

A Csornáról induló vonatszerelvénnel január 3-án léptük át a határt és indultunk Prága felé. Ott a város melletti üdülőhelyen szállásoltak el minket. Bejártunk Prágába, nagyon megszerettem a várost. Február 9-én már megvolt a helyünk Naumburgban, ebben a XII. századi csodálatos dómmal büszkélkedő kis városban. A férfiak előre mentek, mi később indultunk utánuk február 13-án. A vonatunk Elba völgyében haladt, Drezdához alkonytájt értünk. Ági áthívott hozzájuk a tiszti első osztályú szakaszba, mert onnan jobban lehetett látni a lemenő nap által meg-

világított barokk város kupoláit. Amint beértünk a vasútállomásra, rögtön indították tovább a szerelvényünket. Amikor reggel megérkeztünk Naumburgba, már az egész stáb az állomáson várt minket rettegve, és ölelgettek boldogan, mert ők már mindent tudtak, értesültek a Drezdát pusztító éjszakai bombázásról.

– *Akkor ezt éppen hogy megúszták. Nem tudom, Zsuzsa olvasta-e Kurt Vonnegutnak Az ötös számú vágóhíd című könyvét. A szerző hadifogolyként átélte Drezda bombázását, könyvébe ennek élményanyagát is beépítette.*

– Vonnegut világa nem az én világom. Ezt a könyvét azért elolvastam. Elismerem, érdekes pasas, kiderült, hogy az egész családunk tele van a könyveivel.

– *Naumburnál tartottunk.*

– Igen, persze. Gépírní tudtam, Naumburgban katonai írnok lettem. A munkámért ételjegyet kaptam. Az irodából kiláttam a csodálatos Marklatzra, ami Siena terét idézte, de csak enyhén lejtett a közepe felé, körben kétemeletes reneszánsz és barokk házak. Amikor lenéztem, megszárdultam a szépségétől. Az igazi középkor ilyen látványának az élménye nekünk hiányzott. A menekülésünk útja alatt lettem felnőtt, ott értem meg. Akkor olyan erős voltam, mint egy kisbika. Kari soha nem vett volna feleségül, ha gimnazistaként ismer meg.

– *Hála istennek, ez már soha nem derül ki. A történetük hogyan folytatódott?*

– Szép napsütéses tavasz volt. Az egyik reggel, amikor az ablakon kinéztünk, a házunk előtt egy amerikai tank állt, a tetején egy sötét bőrű katona ült lazán, és narancsot hámozott. Amikor Ágival a városban járva benéztünk a kaszárnya udvarába, ott egy nyugágyban amerikai katona feküdt, feje fölé napernyőt tartott és olvasott. Mint kivetített képek megmaradtak az emlékezetemben. A naplómba akkor ezt írtam: „Így is lehet háborút nyerni.”

Az amerikaiak begyűjtötték a német és a magyar katonákat és a tiszteket. Ági férje, Imre Franciaországba került hadifogságba. A fegyvereket is elvették, nekem volt egy flóbert puskám, azt az amerikai altiszt előttem a térdén kettőtörte. Bennünket békén hagytak, csak átköltöztettek egy tüzérlaktanyába. Ági nagyobb fia beteg lett, a középfülfő gyulladásából agyhártyagyulladás lett, penicillin nem volt, nem lehetett segíteni rajta. A két és fél éves tündéri kisfiú meghalt. Áginak akkor már a pocakjában volt a harmadik kisfia, Zsolt.

– *Szegény Ági, borzasztó lehetett átélnie mindezt.*

– Ne is mondja, a kisfiút én is úgy szerettem, mintha sajátom lett volna. Elhamvasztották, hazahoztuk.

Szeptember első hetében kihirdették, hogy minden külföldi állampolgár jelentkezzen, egy vöröskeresztes táborba szállítanak minket, ahonnan majd haza-

térhetünk. Felpakoltunk a teherautókra, mindenki ráült a saját cuccára. Először egy Luckenwalde nevű, Berlin alatti faluba érkeztünk meg. A falu melletti szép nagy iskolába szállásoltak el minket. Cserépkályhákkal fűthető nagy termekben felfüggesztettünk lepedőket, azokkal választottuk el egy-egy család szálláshelyét. Gyönyörű volt a környék, az iskolát körülvevő fenyőerdőbe gombászni jártunk. Karácsony éjszaka megszületett Ági harmadik kisfia, Zsolt. Ott anyakönyvezték.

1946. január elején indultunk tovább az elosztótáborba. A teherautón együtt utaztunk Szily József műegyetemi tanár feleségével, Mártával és két kis gyerekével, Ádámmal és Alinkával. A műegyetemi diákokat és professzorokat menekítő vonatot a német határ közelében, 1945 februárjában bombatámadás érte. Márta férje meghalt, ők megmenekültek.

– *Erről nemrég egy dokumentumfilm is készült A menekülő egyetem címmel, Papp Gábor Zsigmond rendezte. Szily József pedig folyóiratunkat, a Természettudományi Közönyt alapító Szily Kálmánnak az unokája volt.*

– Férje halála nagy csapás volt a fiatalasszonynak, de erősnek kellett maradnia, és az is maradt. Sztéhlo Gábor evangélikus lelkésznek volt a húga, aki sok-sok gyerek életét megmentette a vészorszakban. Mártával jól összebarátkoztunk, ő állandóan nézte az Odera melletti Frankfurtba érkező, orosz hadifogságból elengedett félhalott, beteg magyar hadifoglyokat. Ismerősöket keresett. Egy szép nap azt mondja nekem, képzeld, itt van egy műegyetemi tanársegéd a Rózsadombról. Összehozlak vele. Eltelt hat hét, mire december elején a karanténból kikerült a fiatalember.

A következő történet már kettőnk mitológiájának a genezise. Éppen vasaltam, amikor bejött a szobába Ádám, Márta kisfia és mondja: „Mama kéri Zsuzsa nénit, tessék átjönni, mert itt van Simonyi Károly bácsi Rózsadombról”. Magamra néztem, jól vagyok-e felöltözve. Halványszürke nadrág volt rajtam és kék-fehér csíkos, akkor nagyon divatos angóra pulóver. Átmentem. Jön eléem Márta, mögötte áll egy alacsony férfiú katonazubbonyban, amiről levették a jelzéseket. Később tudtam meg, hogy dohányért cserébe szerezte. Belül fehér, kívül terepszínű zubbony volt, 1966-ban temettük el Szabadiban.

– *Komolyan? Lemondott róla Kari bácsi?*

– Károly fiunk kis biciklijével együtt temettük el. Kidobni nem akartuk.

– *Tehát ott állt a fiatalember...*

– Odamentem hozzá, se köszönés, se semmi, és kérdeztem: – Mikor jött el Rózsadombról? – Múlt év októberében – válaszolta. – Akkor maga nem tud nekem újat mondani! – válaszoltam csalódottan. Otthagytam, leültem Mártával beszélgetni. Ő kissé arrébb a két gyereknek mesélt. Akkor én már nagyon izgul-

tam apámért, szerettem volna megtudni, hogy mi van vele. Amikor kiderült, hogy a fiatalember nem tud semmit mondani róla, már nem is volt érdekes számomra.

Pár nap múlva véletlenül találkoztunk. Meglátta, hogy állok a sorban gyermekosztért, odajött, nyakában madzagon egy hosszúkás üres konzervdoboz lógott. Ők abba kapták a kaját, az mindig náluk volt. Beszélgetni kezdtünk, akkor már barátságosan érdeklődtem felőle, én is elmondtam neki a mi történetünket. Kari már akkor is csudálatos ember volt, nagyon bizalomgerjesztő. Itt is tanár úrnak hívták, olyan természetesen. Megegyeztünk, hogy eljönnek hozzánk látogatóba két barátjával, az egyik egy erdélyi fiú volt, a másik egyetemi barát. Megjöttek, gyönyörűen megterítettem, teát kaptak és valami édességet. Megkentünk margarinnal kenyeret, megcukroztuk, a kályha melegítőjébe betettük, a cukor ráolvadt, úgy ettük. Nagyon elegánsak voltunk, a csíkos szőnyeg, amit itt lát, az rajta volt az ágyon.

– *Hogyan került ez oda?*

– A hátamon.

– *Nem mondja, hogy végighurcolta a háborúban a szőnyeget fél Európán?*

– Mi az, hogy! Fenn is van az emeleten egy szép perzsaszőnyeg, majd megmutatom. Az is velem volt. Ezeknek nagy áruk lett volna, hiszen valamiből élnünk kellett.

– *A mindenét! És vissza is hozta.*

– Vissza! Csak a szép bőröndöm tűnt el Zircnél, de sokkal nagyobb kár ért itthon, amikor a barátaim nem hozták vissza a könyveimet. A piros borítójú Adyt.

– *Lehet, hogy azon még segíteni tudok. A háborús vendéglátás akkor jól sikerült?*

– Jól. Főleg Kari vitte a szót, mesélt a Bolyai utca 13.-ban lévő ház kínai kapujáról, családi képet mutatott, amin bátyjával és a rózsadombi nevelőszülei voltak láthatók. Furcsa érzésem támadt. Mintha láttam volna már valahol az egymásra hasonlító két fiút. Aztán már tudtam is, hogy hol. A Bolyai utca és az Apostol utca sarkán állt egy kis kápolna, vasárnaponként ők is ott ácsorogtak hátul.

Kari ezután minden este feljött hozzánk, nagyokat sétáltunk az elcsendesült vidéken. Ezeken a hosszú sétákon rengeteget mesélt, okosan, lélekkel teli, tanulságos történeteket. Fantasztikus mesélő volt! Kezdetől imponált, hogy ő atomfizikus, meg az embersége is. Ágival mi hozzászoktunk, hogy mindig nyüzsgöttek körülöttünk a fiúk.

– Majdnem elfelejtettem „a könyvről” kérdezni. Akkor most Kari bácsit idézem: „A lefogyott, beteg foglyoknak egy szerelvényt állítottak össze, a németekkel együtt bepakoltak bennünket, és útnak indítottak: irány először Németország, s utána menjünk haza meghalni. Kísérőink már nem tartottak nagy fegyelmet, az állomásokon leszédelegtünk, élelem után kutattunk. Európa egy óriási szemételep volt akkoriban. Romok, kétségbeejtő szeméthegyek és kosz mindenfelé. Szétdobált holmik, köztük sok-sok elhagyott könyv. Nagyon izgatott, milyen könyveket vittek magukkal az emberek a háborúba, miket dobáltak el. Volt az állomások környékén mindenféle: Nietzsche, Spengler, Thomas Mann és érdekes módon sok kotta is: főleg Bach-művek. Én pedig szépen szedeztettem belőlük a tarisznyámba. Megérkeztünk az Odera melletti Frankfurtba, itt volt egy úgynevezett »átjátszótábor«, ahol a hazatérés előtt kissé felerősítették a legyengült embereket. Sok, otthonról menekült civil is volt ott családtagjaikkal. Itt ismerkedtem meg egy budapesti leánnyal, ma úgy mondanánk, kékharisnyával, akinek az irodalom volt a mindene. Ott, akkor arra vágyott, hogy Thomas Mannt olvasson. Megkérdeztem tőle, mégis melyik könyvére gondolt. A Buddenbrook-ház című regény után áhítozott. Eredetiben szeretné olvasni? – érdeklődtem sejtelmesen mosolyogva. Bizony, az lenne a legjobb, sóhajtott lemondóan. Kotorásztam kicsit a tarisznyámban és előhúztam egy viharvert, de eredeti Buddenbrookot. Az a lány ma a feleségem. És az a könyv is megvan még.”

– Gyula! Nem volt szép magától, hogy ezt a kékharisnya elnevezést beírta az interjúba.

– Kari bácsi így mondta.

– Akkor sem kellett volna. Különben, ha oldalra néz, ott látja a könyvespolcon azt a kötetet.

– Akkor az is megérkezett. Zsuzsa és Ági a két kisleányval hogyan jutottak haza?

– Januárban elkezdtek feloszlani a táborok. Magyarok sokan voltak, elsők között őket indították haza. Ebbe a csoportba került Kari is. Ági beteg lett, nekünk maradnunk kellett. Az egyik faládánkba összepakoltam Karinak és apámnak is élelmet, ruhaneműt, egy rám bízott logarlécet, könyveket... A ládára nagybetűkkel ráírtam: SOMOSSY. Odaadtam a székelly szőtt takarókat is, hogy az úton ne fázzon.

Kari megérkezett Pestre, a hidak felrobbantva, de már állt egy ideiglenes cölöphíd, a Mancsi híd. Apám ezen a hídon ment be reggel az MTI-be, a Sándor utcába. Kari pedig két menekült barátjával ezen a hídon igyekezett Rózsadombra. A vonaton szereztek valami szállítóeszközt, azon tolták Kari ládáját és a bugyrait.

– Nem azt akarja mondani, hogy a Mancsi hídon összetalálkoztak az édesapjával?

– Figyeljen ide! Apám megy a hídon, jön szembe három szakadt katona, tolnak valamit, amin van egy láda az ő nevével, rajta az a székely szóttos, amit még ő vett nekem. Csodálatos apám volt, majd mutatok képet róla. Odalépett hozzájuk és megszólította őket: Uraim! De már nem tudta folytatni, mert Kari közbeszólt: „Ön a Somossy lányok édesapja, ugye?” Pedig nem látott Apámról fényképet. Áginál és nálam sem volt fénykép róla. Így ismerkedtek meg. Apám visszafordult, felmentek együtt a Zárda utcába, Karitól tudta meg, mi történt velünk, hogy meghalt a nagyobb unokája és megszületett Zsolt, hogy miért kellett maradnunk, s mennyire aggódtunk érte.

Nekünk volt egy Rozikánk, anyánk második unokatestvérének legkisebb lánya, aki árván maradt. Anyánk magához vette, ő volt a háztartási mindenesünk. Minket is, Ági gyerekeit is nevelte még. Rozika családtag volt. Amikor Kari elment, azt mondta Apámnak: „Józsi bácsi, ezt a férfit elfogadnám vejemnek!” Később már, amikor Karival kirándulni mentünk, szendvicseket csinált nekünk, látogatásakor teát is főzött, amit soha senkinek sem tett meg. Imádta Karit.

– *Végül a Somossy testvérek hogyan jutottak haza?*

– Három-négy hét telt el, amikor az újabb csoportba mi is bekerültünk, tucatnyian magyarok. Ági lábadozott a betegségből, szoptatni nem tudott, rejtély, hogy Zsoltot hogyan etették, pelenkáztuk a hazafelé vezető úton. Álmomban se jöjjön elő, ahogyan Berlinben egyik állomásról a másikra átjutottuk, ahonnan a vonatunk indult. Az állomáson, a külső vágányon már bent állt a szerelvényünk, amikor megérkeztünk a két kisgyerekekkel és a csomagjainkkal. Az előcsarnok tele volt civil németekkel. Meglátták a szerencsétlenkedő társaságunkat, kérdezték, segíthetnek-e. Hálásan fogadtuk. Négy-öt ember megfogta a csomagjainkat és vitte a poggyászkocsiba. Többször is fordultak, hogy minden a helyére kerüljön. Egyetlen csomagunk sem tűnt el. Én a német emberekről csak jót tudok mondani. Amikor elindult velünk a vonat, sírógörcsöt kaptam. Sokáig zokogtam.

– *Kari bácsi meg az egyszerű orosz emberek segítőkészségét dicsérte, amit a hadifogságában megtapasztalt. A katonáik pedig ölték egymást. Így megy ez, mondaná Vonnegut.*

(2008. június 10.)

Francia–spanyol–könyvtár szak, Fanni, leánykérés, nászút

– Márai volt a magyar írók közül talán az egyetlen, akit én soha nem hagytam el. Amikor az ember fiatal, mindig újat olvas. Máraihoz azonban rendszeresen visszatértem. Érettségi előtt álltunk, amikor az első Márai-könyvet megkaptuk.

Emlékszem, az az *Istenek nyomában* című útikönyve volt. Ágival beleszerettünk Máraiba, eladtuk az arany nyakláncunkat, az árából vásároltuk meg a Révai kiadásában megjelent könyveit. Ott sorakoznak a könyvespolcon. Nagyon szerettem a naplóit is.

– *Máraiban nem csalódik az ember, gondolatait ma is érvényesnek érezzük.*

– Igen, de volt valami, amit lehet manírnak, lehet sármnak is mondani, olyan a stílusa, amit öregkoromban már nem annyira szeretek. Ha olvasom fiatalkori naplóimat, leveleimet, mindig felismerem ezt a márais manírt, rányomta a bélyegét az emberre. Tetszett is, meg...

Nem bírtam a küllemét. Nagyon fess, magas ember volt, de szomorú, mindenkit lenéző képpel járkált a Rózsadombon, arcára volt írva: ugyan, mit akar ez a világ? Engem ez bosszantott. A kettő nem jött össze nekem: amit olvastam tőle, s amit láttam az arcán.

Könyvtáros volt a harmadik szakom. A könyvekkel együtt szerettem a könyvtárat is, de úgy, hogy más ne legyen ott, csak én. A három hónapos gyakorlatomat a Műegyetem könyvtárában töltöttem. Bementem reggel a „Kápolnába”, az egyetem templom jellegű könyvtárába. A felső szinten egy nagy raktárban az építészeti, művészettörténeti könyveket tárolták. Oda beültem, és olvastam, olvastam, amit csak akartam. Paradicsomi időszak volt.

Kari 1939-től 1944-ig, amikor az egyetemre ment, a mi házunk előtt igyekezett gyalog a villamoshoz, és ott is jött vissza.

– *Az igazi megismerkedéshez a világháború kellett, hogy elmenjenek egymás közeléből, a Rózsadombról csaknem ezer kilométerre.*

– Pontosan! Kari minden pénzét, amit tanársegédként keresett, könyvekre és kottákra költötte. A Papp Gyé ugyanúgy. Együtt építgették a könyvtárukat. Szakkönyveket vettek, és Buchgemeinschaft kiadásban német klasszikusokat. Abban az időben ezeket nagyon olcsón adták, a Váci utcában volt a boltjuk. Kari beszélt rá Papp Gyét, hogy lemezeket is vegyenek. Óriási lemezgyűjteményük lett.

– *Kari bácsi hol tartotta a könyvtárát?*

– A nevelőszülők kilencszobás rózsadombi lakásában. Karinak 1946-ban minden pénteken kimenőt engedélyezett a Mama, akkor találkoztunk, elkísért Papp Gyé zenedélutánjaira. Szerencsére a Mama botfűlű volt, nem szerette a zenét, nem jött velünk.

– *Hogyan zajlottak ezek a zenedélutánok?*

– Papp Gyé szobájában körben ült a fiatal hallgatóság. Ő jámbor, de erőszakos ember volt, ragaszkodott az előre kigondolt programjához.

– *Sütemény, pogácsa?*

– Se kaja, se kávé, semmi nem volt! Gyula, 1946-ot írtunk, mindenki éhezett! Kari mindig mellettem ült, nekem ő volt a legfontosabb. Estig tartott a zenehallgatás, kilencre értünk haza.

Említettem, hogy Papp Gyé adta először a kezembe Proustot. Akkor még rengeteg hely volt a szürkeállományomban. Kari később, amikor már a felesége voltam, és a francia szakot végeztem az egyetemen, megvette nekem a teljes Proust-sorozatot. Ehhez volt egy repertórium, amit a francia tanárnőmtől kaptam meg, ez a francia kiadáshoz tartozott, és oldalszámok szerint megtalálható volt benne az összes szereplő. Számomra mindez egy édes játékot is jelentett. Említettem, mennyire vágytam arra, hogy Proustról hozzáértővel beszélhessek. Később jóban lettünk Kardos Tiborral, de ő Dantéba volt beleesve, Proust nem érdekelte. Az első alkalom, amikor Proustról szakértővel beszélhettem, a második szigorlatom volt, Gyergyai Albertnél.

– *A mester meg volt elégedve Zsuzsa szigorlati Proust-előadásával?*

– Nagyon.

– *Szeretném, ha erről kicsit többet is mondana.*

– De hiszen ez olyan régen volt, és tudja, az emlékeket megszépíti az idő. Minél régebbiek, annál jobban ragyognak. Nem volt nehéz a szigorlatom, hiszen az egyetem elkezdése előtt már bejártam Gyergyai Albert előadásaira. Nagyon szerettem az öreget. Minden nagyképűség, minden filozói nyálasság nélkül beszélt, csodálatos kaposvári magyar franciasággal, olyan tiszta egyszerűséggel, olyan szépen, hogy amikor olvastam a *Nagyvilágban* a finom irodalmi esszéit, oly jó volt ezt visszaidézni. A *Nagyvilág*ot ma is gyakran előveszem, olvasgatom. 1964-től 1990-ig megvan a folyóirat összes példánya. Különben Radnóti Fanni ajánlotta, hogy járjak be az egyetemre Gyergyai Albert előadásaira. Fanni nagyon régi barátnőm, közös francia tanárnőnk volt.

– *Mikor ismerkedtek meg Radnóti Fannival?*

– 1953 őszén, Olgánál, a francia tanárnőnél. Nála tanultam az egyik délelőtt, amikor kopott félbörkabátban bejött egy erőszakos arcú, nagyon értelmiségi kinézetű nő. Éppen csak a korbács hiányzott a kezéből. Így nézett ki első látásra Fanni, aki fantasztikusan érdekes nő volt. Bemutatkoztunk egymásnak, a tanárnővel egyeztetett valamilyen időpontot, majd elrohant. Amint az gyakran megesik, egyikünk sem figyelt nagyon a másik nevére. A tanárnő utána mondta, hogy ő volt Radnóti Miklós felesége. Meglepődtem, hiszen apám, amikor 1946-ban hazajöttem, emlegette, hogy együtt dolgozik vele az MTI-nél. Pontosabban Fanni nem az MTI szerkesztőségében, hanem a Magyar Rádiónál dolgozott,

Ortutay Gyula elnök titkárnőjeként. A Tutussal később mi is jóban lettünk, nagyjából egykorúak a gyermekeink, az akadémiai gyereküdülőben találkoztak is. A KFKI, ahol Kari dolgozott, akadémiai intézet volt. 1957 után azonban már nem kapott a gyerekeknek oda beutalót. Amikor a kérése elutasításának okáról érdeklődött, a titkárságon egy hölgy azt mondta neki: „Professzor úr, az az akadémikusoknak a helye!” Kari akkor megesküdtött, hogy ő az Akadémiától soha többé nem kér semmit. Ne felejtse el, amikor majd elmegy, odaadom azt a levelet, amit Kari jóval később, az akadémikus jelölésekor írt az Akadémiának, hogy őt hagyják békében.

– *De nem hagyták. Az Akadémia 1994-ben rendes tagjává választotta, 2000-ben pedig a legnagyobb elismeréseként számon tartott Akadémiai Aranyérem kitüntetésben részesítette Simonyi Károlyt. Kanyarodjunk most vissza Fannihoz. Hogyan alakult ki a hosszan tartó barátságuk?*

– Ő is szeretett úszni és evezni. A megismerkedésünk után többször találkoztunk, mindketten a Lukács uszodába jártunk. Ott beszélgetve derült ki, hogy mindketten evezünk. Ezután a Rómairól indulva háromszor-négyszer eveztünk együtt kétüléssel kielboattal. Ő különben nagy kajakos volt. Pár órás túrákat tettünk, de nem volt szigetkerülés. Neki kialakult társasága volt, csak akkor mentem, ha hívott, de látszott, hogy szívesen jön velem is. Nagyon tiszteltem, tíz évvel volt idősebb nálam, ez akkor sokat számított. Azután a hatvanas évektől már összejártunk. Nem gondoltam arra, hogy Karit is magammal vigyem, mert tudtam, hogy őt nem kell összehozni senkivel, nem volt társaságba kívánczó ember. Ha telefonon beszéltek néha, Fanni utána megjegyezte: „Milyen isteni hangja van az uradnak, mennyire szeretem hallgatni”. Ő is estin végezte az egyetemet, a XX. század irodalomtörténetét meghallgatni bejárt két féléven át Gyergyai Albert előadásaira. Ott ültünk egymás mellett hármasban Tóth Judittal.

– *Tehát a francia hozta össze Fannival. Mi volt, ami együtt tartotta kettőjüket?*

– Az esztétika, az ízlés. Ő mindenkinek Fifi, de én soha nem hívtam annak. A Fifi számomra egy kutyanév, meg egy elég rossz Maupassant-novella. Nagyon megszerettem Radnóti verseit, annak ellenére, hogy az iskolában mi nem tanultuk. Hogy is tanulhattuk volna 1941-ben? Még utána sem tanították jó ideig. Kari sok szép verssel ismertetett meg, köztük Radnóti verseivel is.

– *Kari bácsinak Dsida volt a kedvelt költője, a háborúba is az ő verseskötetét vitte magával.*

– Dsida verseit én is megszerettem. De nem vagyok kékharisnya. Nem hiszem, hogy sznobság átérezni Vajda János *Húsz év múlva* versének belenyugvó szomorúságát: „Mint a Montblanc csucsán a jég, / Minek nem árt se nap, se szél...” Vagy Petőfi

Sándor örökszép, *Szeptember végén* című versét. Hogy megérezte! „*Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt...*”

Fannihoz kéthetente mentem, az ő akarata szerint. Beszélgettünk, felolvastam neki, mert már nem jól látott. Akkor nyíltunk meg és kerültünk még közelebb egymáshoz. Emlékezés a férjeinkre, a bennük meglévő közös vonások felismerése is összekötött minket.

– *Mi volt a közös Radnóti Miklósban és Simonyi Károlyban?*

– Ha maga a verseiből megismerte Radnóti Miklós lelkivilágát, Simonyi Károlyét pedig a személyes kapcsolatukból, akkor nekem nincs mit magyaráznom. Mindkettő mély érzésű, szociálisan érzékeny, nehézségeket elviselő, értelmes ember volt. Párhuzamosságot fedeztünk fel az életvitelükben is. Kari a paraszti és a nagypolgári világ párhuzamos megélésében találta meg a helyes utat. A szerzetesnek tervezett gyerekből lett belső indíttatásból nem hívő, tökéletesen szabad ember, aki megőrizte a moralitását. Radnótinak a magyarságát és a zsidóságát kellett összeegyeztetni abban az időben. Ő katolikus ember volt.

Fannival persze a francia irodalom is állandó beszédtemánk. Ő nehéz természet, s bár jóval idősebb, de az esze gyorsabban forog. Mindig észreveszi, ha valamit rosszul mondok, kijavít, mondja a magáét. Felveszi a telefont, és oroszul vagy angolul beszél, minden nehézség nélkül. Okosan, meggondoltan tud érvelni. Én egészen másfajta típus vagyok, izgatottan lelkesedő, tudom is én, milyen. Amikor az unokáimról mesélek, az őt nem érdekli.

Feleségül ment a gyermekkori szerelméhez. Kilenc évig éltek együtt, ezalatt Fanni reggeltől estig dolgozott. Ő azt mondja, hogy kellett a pénz. Filléres gondjaik voltak. Fanni a költészet áldozata. Okos, érző lányként a költészetet már magában hordozta, amikor Radnóttal összejött. Élete a Radnótié volt és az övé is maradt. Lehet, hogy nem ő hozta az áldozatot, de áldozat lett. Legközelebb, ha megyek hozzá, erről beszélek majd neki. – Hagyj békén, ne beszélj mindig rólam! – tiltakozik ilyenkor, de azért boldog, ha őt kielemezem.

Ha éjszaka felriad az ember, és felteszi magának a kérdést: Igaz, hogy egy csodálatos feleség voltam? Teszem fel magamnak a kérdést én is. Egy frászt voltam!

– *Ha Radnóti túléli a vészkorszakot, ők együtt maradtak volna?*

– Ezt a kérdést nem tettem fel, de azt már mondtam neki: – Gondold bele uradat a Rákosi-időszakba. El tudod képzelni, hogy ő ebbe nem hal bele? Hogy köztetek nem okozott volna törést az, hogy nem azonosan vélekedtek az akkor történelekről? Fanni mai napig állítja, hogy ő kommunista.

Ezzel akkor készen vagyunk, ugye?

– Igen, de az elmondottakhoz hozzáfűznék valamit. A múlt évben, 2007-ben Somossy Zsuzsa és Simonyi Károly elsőszülött fia, Károly (Charles Simonyi) orosz Szojuz TMA-10 űrhajón érkezett a Nemzetközi űrállomásra, és ott töltött két hetet. A magával vitt, grammra kiszámított poggyászában ott volt Radnóti Miklós *Nem tudhatom... című verse, amiből néhány sort felolvasott a vele létesített rádiókapcsolat során, amikor az űrállomás Magyarország felett átsuhant. Őt idézem: „Radnóti Miklós özvegye, Fanni 1953-tól családunk közeli barátja. Radnóti verséből ezeket a sorokat terveztem felolvasni: »Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent, / nekem szülőhazám itt e lángoktól ölelt / kis ország, messzeringó gyerekkorom világa.«* A stopperórám segítségével rögtön meg is állapítottam, hogy mire a három verssort felolvasom, az űrállomás 100 kilométert repül – mondjuk, a Balatontól Budapestig.”

Térjünk akkor most vissza Zsuzsa Kari bácsihoz fűződő kapcsolatához.

– Bevallom, volt bennem félelem. Félelem attól, hogy megfelelek-e az elvárásainak. Kari erősen vágyott családra, de nem tudhattam, hogy nekem lehet-e gyermekem. Azt előre nem lehet tudni.

– Ez a félelem hamar elmúlhatott, az pedig azonnal látszott, milyen jó szellemi partnerek.

– Igen, az hamar kiderült, hogy jól nevelt úrilány vagyok, a zene és az irodalom iránti vonzalmunk is közös. Akkor most rögtön elmondom, milyen félelmeim voltak.

Mi a háromnapos nászutunkat Papp Gyé kétszobás lakásában töltöttük. Ő és társa elutaztak, kölcsönadták nekünk. Az első nap kezdetén elmentünk a ciszterek templomába. Mi a frásznak, nem tudom, nyilván Kari nem akarta megbántani a szülőket.

– Mikor volt ez?

– Az egyházi esküvőnk 1947. október 4-én, a polgári egy héttel korábban.

– Az esküvőt hogyan ünnepelte meg a család?

– Mama nagy villájában jöttünk össze, Rozika készítette a családi vacsorát. Az persze olyan 1947-es vacsora volt. Apámat boldognak láttam. A felesége és a fia elvesztése óta először tudott felszabadultan örülni. A társaság apám abádszalóki rokonságától kapott finom Tokaj-hegyaljai borokat iszogatta, Kari a friss, 16 milliméteres filmfelvételeiből vetített nagy sikerrel.

– Édesapja megnyugodhatott, lányai jó kezekbe kerültek.

– Apám első találkozásukkor megszerette Karit. Később sokat dolgozott neki, kézíratait, korrektúráit javította. Apámtól nászajándékként megkaptam a

csodálatos, három kötetben kiadott *Isteni színjátékot*, aminek Kari iszonyatosan örült. Zsuzsával együtt egy gyönyörű Dante-kiadáshoz is hozzájutott. Várjon, megmutatom!

Visszatérve a nászutunkra, az első reggel, a templom után felmentünk a Sas-hegyre. A szép őszi napon nyári kosztümben voltam. Említettem már magának, mennyire imádtam Kari allegorikus hegyi beszédeit. Séta közben a következőket mondta nekem: „Tudod, el kell, hogy mondjam neked, én végül is egy nagy szövetségnek a tagja vagyok. A szövetség engem kitanított, elvégeztem az egyetemet, teljes világi pozíciót adott, hogy családot alapítsak a »főnök« állandó távoli felügyelete alatt. Nincs más igényük, tegyem tisztességgel, amit elkezdtem, egy dolog van csak kikötve, hogy bármikor visszahívhatnak.”

Én ezt szépen meghallgattam, s azt gondoltam, nekem a papír a házasságunkról már a kezemben van, sok bajom nem történhet.

– *Nem kérdezte meg, hogy mire vonatkozik ez a képletes beszéd?*

– Mondom Gyula, meghallgattam és sétáltunk tovább. Utána erről soha többé nem beszéltünk. Én nyugodt voltam. Ha el akar menni, elmegy. Érti?

– *Na, de Kari bácsi soha nem akart elmenni.*

– Dehogynem!

– *Komolyan?*

– De nem máshoz! Meg akart halni.

– *Az egy nehéz időszak lehetett.*

– Csillebérc után volt, 1957-ben.

– *Amikor 1956-ban megválasztották a Központi Fizikai Kutatóintézet forradalmi bizottsága elnökének, és ezért távozni kényszerült?*

– Igen, akkor azt mondtam Karinak, vége az életünknek, vége az egzisztenciánknak. Te eddig tartózkodtál mindenféle politikai szerepvállalástól, a tudománynak, az oktatásnak élte. Most pedig kiléptél ebből a szerepedből.

– *Bocsánat, de szerintem nem lépett ki abból. A forradalmi bizottság elnökének is azért hagyta magát megválasztani, hogy az intézetét védje. Nem lobogtatott zászlót.*

Még mindig a félelme jár a fejében. Elnézést, hogy visszatérek rá. Ez sokáig tartott?

– Igen.

– *De miért?*

– Hogy nem vagyok méltó...

– Jaj, nem!

– De, pontosan erről van szó.

– Uram isten, hiszen a mindennapok bebizonyították, hogy ez nem így van. Nem tartottak volna ki egymás mellett...

– Nem érti, Gyula? Karinak ez az aszketikus, lemondó, erősen szociális érzékenységgű természete, a nagyon nagy akaraterője, nagy munkaképessége, hogy közepes dolgokba nem ment bele, azok nem érdekelték. Amellett van egy felesége, vagyok én, aki ennek az ellentéte. Én közepes vagyok, és ebben minden benne van.

– Na, de...

– Ne szóljon közbe! Közepes nő vagyok. Közepesen zongoráztam, igaz, Kari boldog volt vele. Akár sportban, akár másban kimondottan amatőr típus voltam. A dolgokat szerettem a könnyebbik oldalukról nézni. Fontos volt, hogy nekem, ugyanolyan perzsabundám legyen, mint a másik professzor feleségének Sopronban, nem bántam, ha huszonöt évesen méltóságos asszonynak szólított a drága Boleman Géza bácsi, aki ezt így szokta meg.

Nagyon jól tudom, milyen vagyok, hol vannak a határait. Ha kilépek ebből, attól félek, hogy nevetséges leszek. Ha nem lépek ki a határaitból, akkor meg butának érzem magam. Szóval egészen más vagyok, mint Kari. Ő magányos ember volt, magának élt, nem adott le a tulajdonságaiból, amik nem voltak mindenben kedvemre valók.

– Akkor most hagy mondjam el én is, hogy erről mit gondolok.

Először is Simonyi Károly feleségét semmiképpen sem nevezném közepesnek. Különböző is, ez nézőpont kérdése. Hol van a kezdőpont, és hol a végpont, mikhez viszonyítok? Meggyőződése, ha Kari bácsi mellett nem ilyen asszony áll, nem jutott volna ilyen magasságokba. Kérdés, hogy át tudta volna-e vészelni élete kritikus szakaszait, ha nem Zsuzsa a támasza. Gondoljon a két tehetséges gyermekükre, hogy ők mire vitték! Mindezekhez ketten kellettek.

– Szép, amit mond. Az igazi az az ötvennégy év volt, amit együtt töltöttünk, mert a többi most már csak ráadás. Nyugodtan elmehettem volna Karival, mint ahogyan az utolsó éveiben számítottunk is a halálra, beszélünk róla. Mondtam neki, Karikám, csinálj valamit úgy, hogy együtt haljunk meg, de én ne tudjak róla. Én gyáva kukac vagyok.

– Nem is tudom, hogyan jutottunk el ide a házasságkötéstől, pedig arról még kérdezni szerettem volna.

– Azt még nem is mondtam, hogy a Papp Gyé lakásában töltött „nászút” után repülővel elmentünk Egyházásfaluba, és ott is voltunk három napig.

– *Egyházásfaluba? Repülővel?*
– Szombathelyig mentünk repülővel, onnan vicinálissal Egyházásfaluba. Akkor ismertem meg a családot.

– *A leánykérés hogyan történt?*
– Erre pontosan emlékszem, 1947. június 6-án kérte meg a kezem Kari. Esti sétánk után, a Zárda utcai lakásunk előtt végre kinyögte, hogy hozzá megyek-e feleségül. Akkor én nem azt válaszoltam, hogy boldogan, na, végre, hanem azt mondtam neki: „Most már csak Ernőnek kell hazajönni.”

– *Kari bácsi hadifogságban lévő testvérének.*
– Akiről még semmit nem tudtunk. Kari akkor jól keresett Bay Zoltán atomfizika tanszékén és az Egyesült Izzóban, ő tartotta el Ernő családját.

A leánykérés után elváltunk, ő a Bolyai utcába indult, én otthon felriasztottam a családot, apám kijött a szobájából, és a hírt meghallva azt mondta, erre innunk kell. Koccintottunk, Ági, Imre, Rozika, apám, mindenki boldog volt. Fél óra múlva csengett a telefon, Kari szólt bele: „Megjött Ernő.” Találkozhattunk volna vele, ha a Zárda utca felől megy haza, de a hadifogságból legyengülten megérkezve nem a meredekebb utat választotta, inkább kerülőt tett.

Kari azután feljött apámhoz, és annak rendje-módja szerint, minden felhajtás nélkül, tisztességgel megkérte a kezem. Elővettem apám régi cilinderét, és mondtam Karinak, hogy ezt vedd a kezébe leánykéréskor. Ezen apám és Kari is megütköztek, hogy ilyen komoly, életre szóló döntéskor hülyéskedem.

– *Ez nekem nagyon tetszik! Szimpatikus, egészséges lélekre valló cselekedet. Legközelebb majd a soproni éveikkel folytathatnánk.*

– Jézusom! Még csak ott tartunk?

(2008. június 28.)

Sopron

„Sopronban 1948–1952 között dolgoztam, ahol Tárczy-Hornoch Antalón kívül olyan világszerte ismert szakemberek oktattak, mint Boleman Géza, Verő József, Mika József és mások. Budapestről érkezvén is azt éreztem, nagyon-nagyon rá kell kapcsolnom, ha méltó akarok lenni a karon végzett munka színvonalához.”

Simonyi Károly (1986)

– *Hogyan kezdődött a soproni kalandjuk? Annyit tudok, hogy Simonyi Károly a vonaton találkozott Tárczy-Hornoch Antallal, a soproni egyetem neves professzorával. Ő beszélt rá, hogy pályázza meg egyetemük fizika-elektrotechnika tanszékének vezetői állását. Boleman Géza tanszékvezető ugyanis nyugdíjba vonult.*

– 1947 nyarán már menyasszonyaként gépeltem le Kari pályázatát. Ez volt az első munkám neki. Szépen elkészítettem, meg volt vele elégedve. Előjött ugyanakkor a szarkasztikus természete, amit időnként nehezen viseltem. Nagyon kritikus volt mindenben. Jaj, de jó, mondta, nagy dolog, hogy olyan feleségem lesz, aki tud gépelni, nem kell a sógornőmnek siránkoznia ezért.

– *Akkor már mindketten tudták, hogy összekötik az életüket. Zsuzsának mi volt a véleménye a Sopronba költözésről?*

– Az alapmotívum, hogy Kari miért készült vidékre: tudja jól, hogy a fiatal emberek idővel igyekeznek elszakadni a családtól. Jóval később Károly fiunk elmenetele nem volt számunkra újdonság, hiszen az apja is exodust csinált, amikor lementünk Sopronba. Kari ott hagyott az Egyesült Izzóban egy komoly, jól fizető állást.

A háború utáni időszak kedvezett a fiatal tehetséges kutatóknak. Kari ott állt teljesen tisztán, és a feje tele volt csodálatos dolgokkal. A politika rövidesen kezdte átítatni a tudomány területeit is.

– *Úgy emlékszem, kezdetben csak lejárt Sopronba a hét bizonyos napjain.*

– Persze, még egy ideig a Mamánál laktunk Kari testvérével és annak feleségével együtt. Mama igazi anyakirálynő volt, két beosztottja pedig mi, a menyei. Apjával, Sándor bácsival csak latinul beszélt, legszívesebben minket is úgy teremtett volna le, ha értjük, mit mond. Később kiderült, hogy franciául is egész jól beszél.

– *Kemény hölgy lehetett a Mama, a Simonyi testvérek nevelőanyja, az egykori miniszterelnök, Simonyi-Semadam Sándor lánya.*

– De még mennyire! Ez arisztokratikus keménység volt, kulturáltsággal, felsőbbrendűségi tudattal párosulva. Fantasztikus nő volt!

– *Kezdem érteni a Sopronba költözést. Önálló életre vágyás, új otthonban.*

– Pontosan ez volt az alapja. 1946-ban, 1947-ben még nem volt kommunizmus, Karinak több lehetősége lehetett volna: Debrecen, Szeged, Kolozsvár, az ottani egyetemről akkoriban jött fel Gombás Pál. Szóba jött egy külföldi álláslehetőség is. Jóban voltunk Pubiékkal, bocsánatot kérek, Hajós Györggyel és feleségével. 1947 elején azzal jött Gyuri, hogy Massachusetts állam egyik egyetemén keresnek matematikusokat, fizikusokat, mérnököket, és ezt meg kellene pályáznunk. Fiatalok voltunk. Elgondolkoztunk ezen. Azután letettünk róla.

A soproni meghívás tehát jókor jött, és Kari ott a szülőhelye, a másik családja közelében lehetett.

Jól emlékszem 1947 decemberének napjára, amikor megtudtam, hogy gyermekünk lesz, és ugyanezen a napon érkezett levél Sopronból. Rohantam ki Karihoz az Izzó laboratóriumába a jó hírrel és a levéllel. Nagy volt az örömünk. A levélben Tárczy-Hornoch Antal arról tájékoztatott, hogy a kari ülés elfogadta Kari pályázatát. Ezt írta: „Arra kérlek, ha meg tudod oldani, a februári előadásokat már neked kellene megtartanod”.

Kari ezt elfogadta, vonattal járt Sopronba, minden héten három napot ott töltött. A Mama ragaszkodott hozzá, hogy minden második alkalommal ő menjen ki elé az állomásra. Mama mindkét fogadott fiát egyformán szerette, de Karit különösen, mert ő volt mellette, amikor 1941-ben meghalt Misi bácsi, a férje.

A *Magyar Közlönyben* 1947-ben megjelent Kari kinevezése egyetemi tanárrá. Így volt írva, nyilván a születési adatok alapján: Simonyi (Semadam) Károly. Ernő, Kari testvére sorban állt a közlönyért, és hallotta, amint az egyik ügyvéd, aki már megkapta és olvassgatta a lapot, azt mondja a többieknek: „Nézzétek, ezzel a névvel Magyarországon még lehet valaki egyetemi tanár!”

Amikor Károly megszületett, az apja már tanszékvezető egyetemi tanár volt.

– *Leköltözésük Sopronba hogyan történt?*

– Sopront gyerekkorom óta jól ismertem, a költözést boldogan fogadtam. Nyáron a Mama járt le Karival házat keresni. Várandós voltam, nem tartottam velük. Ezen a nyáron disszidált Bay Zoltán, és a Sopronban tartandó ismeretterjesztő előadását munkatársára hagyta. Kari atomfizikáról tartott előadásának óriási sikere lett, írtak róla, megszólították az utcán, gratuláltak neki. Jó soproni belépés volt ez számára.

A Mamával novemberben vásárolták meg a soproni házunkat a Lövérekben.

– *Hogyan sikerült megvenni a házat?*

– Sándor bácsi halála után, még az államosítás előtt Mama eladta a Bolyai utcai villát, abból volt rá fedezet.

– *Milyen volt a soproni ház?*

– Egy az egyben olyan, mint amilyenben én születtem Szombathelyen. A vidéki városok jellegzetes, magasföldszintes, sokablakos, utcáról nyíló gangos, udvarra kimenő verandás polgárháza.

– *Akkor ez a soproni ház tetszett Zsuzsának.*

– Dehogynis tetszett! Gyula! Nem, nem! Nem volt hangulata a háznak, mint ahogyan a szombathelyinek sem, amit anyánk a megmaradt hadikölcsönből vásárolt. Nem tetszett a soproni ház. Úgy éreztem, hogy ezzel a házzal a Mama megint

beleszólt az életünkbe. Én egy hámoszobás, fürdöszobás modern, kellemes lakásra gondoltam, olyanra, amilyenekben a barátaink is laktak. Nem akartam családi házat óriási elhanyagolt kerttel, kilencven méteres utcai járdával. Tudja, mit jelent az? Egyikünk sem volt kertész.

– *Idő sem volt rá, hiszen Kari bácsi tanszékvezetőként nyakig lehetett a munkában, a részecskegyorsítót is akkor kezdték építeni, a kisebbik fiuk, Tamás akkoriban született...*

– Persze hogy nem volt ideje. Reggel bement az egyetemre, hazajött ebédelni, azután visszament. Ő nem az a fajta ember volt, aki a híres Horváth bácsit, az egyetemi technikusát vagy az altisztet, a Ferencet bármilyen magánjellegű segítségre megkérje.

Sopronban nem volt telefonunk. A közeli Egyházassfaluból a legváratlanabb időben állított be hozzánk a család valamelyik tagja. Így jött egyik nap Kari édesanyja is, nagy kosárban kiscsirkéket hozott, egy kotlóssal. Tudja, hogy mit jelent ez?

– *El tudom képzelni. Tényleg, kotlóst is hozott?*

– Persze. A csibékkel valakinek kellett lenni. Nem beszélve arról, hogy a csibék mellett még kiskacsák is voltak.

– *A mindenét! Mit lehet ilyenkor tenni? Ilyen ajándékot megsértés nélkül nem lehet visszaautasítani.*

– De Gyula! Nem az Édesanyánk volt a hibás, ő ezzel Karinak örömet akart okozni, és neki azt is jelentett. Egy darabot kapott a szülőfalujából. A kertünkben bukszus bokrokkal szegélyezett három hosszú út között hatalmas nagy sárgabarack és körtefák álltak és egy romos üvegház. Abban Kari összeállított nekik deszkákból egy zárt, biztonságos helyet. A csibék azután szépen megnőttek, és lassan el is fogytak. A kacsák megmaradtak. Azokat késő ősszel az egyik éjszaka a menyét elpusztította. Kari akkor elszaladt Róth Gyuszi bácsihoz, aki erdőmérnök volt, együtt tanítottak az egyetemen. Tőle kapott egy lecsapódó ajtójú csapdát, amit kitettünk a kertbe. Kacsáknak már híre-hamva sem volt, de a csapda még tavasszal is kint állt. Egyik nap kis Karival látjuk ám, hogy a csapda bezáródott. Odament és felemelte az ajtózárt. Hatalmas macska ugrott ki belőle.

– *Kari bácsi keskenyfilmes felvételeket is készített akkoriban a családról, a gyerekekről. Úgy emlékszem, ott feltűnt a soproni kert is. Ezekből rövid pillanatok a róla készült portréfilmbe is bekerültek.*

– Jó lenne ma a családdal, Lizával együtt megnézni ezeket a felvételeket. Kiskari, a férje hároméves lehetett ezeken a képeken, új cipő van rajta, akkor kapta. Beszélek hozzá, nem látszom a felvételen, a hangom sem hallani a némafilmen, ő lehajol visszamosolyog, mond valamit. Képzelje el, pont olyan, mint ma!

– *Zsuzsának milyen volt a kapcsolata Kari bácsi édesanyjával?*

– Nagy-nagy beszélgetések folytak azokon a ritka alkalmakon, amikor lementünk Egyházásfaluba két-három napra. Hely mindig volt a tisztaszobában. Fogadtak minket, édesanyánkkal végigjártuk a házat. Nyári konyhájuk volt, abból nyílt a kiskamra, a konyhának is volt kispadlása. Mindent megnéztünk. A házzal szemben húzódott egy hosszú gyümölcsös parcella, amit édesanyánk művelt. Roppant belevaló, értelmes, remekül gazdálkodó asszony volt. A lánya, Gizi sógornóm örökölte ezeket a tulajdonságait. Kari édesanyját nagyon szerettem, mindenféleképpen elfogadtam. Fájt a lába. Kiderült, hogy van a talpán egy keményedés. Én kioperáltam. Mindig mondta, hogy Zsuzsa, ezt te kezeld. Jól megvoltunk, de keveset lehetünk együtt. Befogadott, szeretett engem. A lányai és azok férjei, az unokái állandóan ott nyüzsögtek körülötte. Nálam sokkal nagyobb dumások voltak, nem jutottam szóhoz.

– *Térjünk most vissza Sopronba.*

– Azt még nem említettem, hogy a negyedik, külön bejáratú szobánkban lakott Lux Bandi az öccsével.

– *Lux András Kari bácsi tanársegédje volt, ő is részt vett a híres soproni maghasítás kísérletben. 1956-ban családjával az Amerikai Egyesült Államokban, Clevelandban telepedett le. Sikeres műszaki ember lett, amikor a Forrás folyóiratban megjelent a Simonyi Károllyal készített életútinterjú, felvette velem a kapcsolatot. Évekig leveleztünk, elküldte zeneelméleti tanulmányát, komolyzenei összeállításait.*

– Jól jött nekem akkor, hogy ők nálunk laktak. Így a hosszú, sötét téli estéken, amikor Kari Budapesten járt, nem voltunk egyedül Kiskarival, akit 1948 novemberében egy kosárban hoztunk Sopronba. Két és fél hónapos volt akkor.

– *Milyen volt az élet Sopronban a negyvenes évek végén? Kikkel barátkoztak?*

– Kari szombatonként a professzor barátaival kuglizott. A társak, akikre emlékszem: Tárczy-Hornoch Antal, Vendel Miklós, Verő József, Botvay Károly erdőmérnök, akivel nagyon jó barátságban voltunk, mindhárom gyermekük neves muzsikus lett.

Leköltözésünk után nem sokkal az egyetemen ünnepséget rendeztek, már nem emlékszem, milyen alkalomból. Mindenki ott volt feleségestől. Csűrös Zoltán, a Műegyetem rektora is eljött. Kari akkor nekem azt mondta, amelyik professzor felesége téged letegez, azt nyugodtan tegezd vissza. – Hogyan tehetném, hiszen csak huszonöt éves vagyok, ők pedig már idős hölgyek – értetlenkedtem. – Amit mondta, megmondtam! – zárta le a kérdést Kari. Ezek után olyan sikerem lett, hogy el sem tudom mondani magának. Nagyon jólesett az öreg néniknek, hogy kedvesen, barátságosan tegeződtem velük, nem a korukat néztem. Ez a későbbiekben is így maradt.

Most látom, öregségemre, hogy ez milyen jó dolog, és minden fiatalnak ajánlom, ne nénizze az öregeket. Idős korban örömet jelent, ha a fiatalok viszonyozzák a tegezésünket.

– *Valószínűleg azért is van ez így, mert lélekben sokkal kevésbé öregszik meg az ember.*

– Pontosan erről van szó! Ahogy mondja.

Bár volt bejárónőnk, én állandóan a kisgyerekekkel voltam. Ez elég hosszan, körülbelül két évig tartott. Akkor sikerült egy nagyszerű nőrszöt szereznem, egy tanítónőt. Kiskari imádta. Amikor társaságba mentünk, vagy hozzánk jöttek, akkor Mária vigyázott rá. Amikor Tamás is megszületett, akkor gyakrabban jött. Minden idősebb kollégánál illett vizitálni. Óriási dolog volt, hogy bekerültem a Marodába, a nagynevű tekintélyes urak feleségeinek délutáni összejöveteleibe.

– *Maroda?*

– Varroda helyett Maroda, Tárczy-Hornoch Tóni nevezte el így a hölgyek társaságát. Nagyon kellemes emberek voltak, Kari Kossuth-díja után rám is szálltak, gondolva, hogy gazdagok lettünk. Hozták megvételre a legkülönbébb antik dolgaikat. Az a szék is soproni, amin maga ül, méghozzá a Lámfalussy Sándor felesége, Babus adta el nekem.

– *Csak nem?*

– De igen. Az ő fiuk neves bankár lett, aki előkészítette az euró bevezetését.

– *Akkor kétszeresen is megriszteltetés itt ücsörögnöm.*

Ezek szerint Zsuzsát is rögtön befogadták Sopronban, bekerült egy professzori hölgykioszorúba, aminek megbecsült tagja lett. Barátnője is akadt?

– Igen, a fiatalabbak közül például Klári, a kohómérnök Schey János felesége. Az igazi, akivel állandóan könyvekről és muzsikáról beszélgettünk, Botvay Károly felesége, Iluka volt. Éjjel-nappal olvastunk, muzsikát hallgattunk Kari nagyon jó His Master's lemezjátszójáról. Már az első Nagypénteken vendégeket hívtunk a Máté-passió meghallgatására. Majd folytatódtak a közös zenehallgatások, más-más helyeken. Nagy társasági élet folyt, szerettük őket, semmi nagy flanc, mindenki sütötte az aprósüteményeket, amikor rákerült a sor. Kávézás, dumálás, nagy füstölés folyt. Nagyon jól éreztük magunkat. Az egyetemnek volt egy strandja, nyaranta ott is összejött a társaság.

Kari tagja lett a Kitaibel Pál Tudományos Asztaltársaságnak, általuk szervezett előadásokat is tartott. Református társaság volt, jó összeköttetéssel a borászokkal, Kari tőlük vett remek borokat. Nagyon sajnálom, hogy betegsége utolsó éveiben, amikor már komoly gyógyszereket szedett az asztmájára, az orvos letiltotta az alkoholtól. Igazán engedhetett volna naponta egy pohár vörösbort

neki, ami se nem oszt, se nem szoroz. Ezért haragszom minden olyan orvosra, aki nem gondol a betegek lelkivilágára.

– *Fiatal, kisgyermekes anyukaként hogyan teltek a napjai Sopronban?*

– Voltak nehézségek, amik valahogyan elmúltak. Kari reggel elment az egyetemre, déltájban mi Kiskarival felkerekedtünk, és babakocsival, később gyerekbiciklivel érte mentünk.

– *Az a csodálatos egy kisvárosban, hogy emberléptékű.*

– A portást megkértük, szóljon fel Simonyi professzornak, mi itt várjuk. Kari lejött értünk, felvittük a gyereket, amikor már járni tudott, és ő ott motoszkált az apja nagy dolgozósobájában. Utána hazasétáltunk és megebédeltünk. Kari visszament dolgozni, és este 7 órakor jött haza. Ez minden nap így ment.

– *Az Elméleti villamosságtan könyvét akkor már írta, vagyis diktálta Zsuzsának. Így volt?*

– Igen. Az írógéphez ültem, Kari föl-le járkált és mondta a szöveget.

Kari mondta: „Két sor kimarad, ebből az következik, hogy..., egy sor kimarad, ha úgy vesszük, hogy..., két sor kimarad...” Előfordult, hogy másnap meg tépte a haját: „Nem jut eszembe, hogy azon az oldalon miért is hagytuk ki azt a két sort”.

– *Kari bácsi eléggé munkamániás volt.*

– Mi az, hogy!

– *Hogyan állt ehhez a fiatal felesége?*

– Ahogyan elmondtam. Nagyon sokat kaptam tőle. Az életem pasasa minden kérdésemre választ tudott adni, az irodalmira is. Pedig finnyás nő voltam, erősen intellektuális beállítottságú.

– *Egyszóval jó volt ez így.*

– Persze. Imre sógorom imádta, hogy felesége, Ági testvérem körül állandó rezgés volt. Kari kijelentette: „Áginak szabad vegyértékei vannak. Zsuzsának is vannak, de azt én kisollóval mind lenyírtam.”

– *Na, szép dolog. Ezt mondta Kari bácsi?*

– Ezt. Jól ül maga azon a széken?

– *Jól. Néha a fájó derekam miatt feszengek.*

– *Miért nem tesz maga mögé egy párnát?*

– Köszönöm, ez jó ötlet, legközelebb kipróbálom, de ma már nem szeretném tovább fárasztani.

– Várjon! Még elmesélek egy édes soproni történetet. Karit ott soha senki nem piszkálta, még azért sem, mert nem volt köszönőviszonyban a fő szakszervezeti elnökkel, aki egy jámbor asztalos volt. 1945 után átbillent a másik szélsőségbe, nagy kommunista lett. Rendszerint ő nyitotta meg az ünnepi rendezvényeket, Csűrös Zoltán volt akkoriban a Műegyetem rektora, hozzá tartozott a soproni egyetem is. Valival, a feleségével jó barátságban voltam. Elég az hozzá, hogy az egyik ünnepélyes alkalommal ő urasága, ez az asztalos állt az emelvényen és köszöntötte az egybegyűlteket. Az első emberrel kezdte: „Üdvözlöm a rektor elvtársat és a jó belevaló feleségét” – mondta. Ezt utána állandóan emlegettük, halálra nevettük magunkat, Vali kifejezetten büszke volt erre.

Emberünket rövidesen leváltották a posztjáról. Ezután Sopronban a kertünkben kitisztította, javítgatta azokat az antik bútorokat, amiket borzasztó állapotban hoztam le a Mama pince odújából. Nem valami jól sikerült a felújítás, de azóta sem nyúltam hozzá.

(2008. október 7.)

A soproni részecskegyorsító

A Fizikai Tanszék laboratóriumában
hozott létre
Magyarországon először
SIMONYI KÁROLY
és csoportja
atommagreakciót
mesterségesen gyorsított
részecskékkal, 1951-ben.

(A Nyugat-magyarországi Egyetem Faipari Mérnöki Kar
Fizikai Intézetének folyosóján látható márványtábla szövege)

– Kari bácsi beszélt otthon a készülő kísérleteikről?

– Igen, mesélt róluk. Mindent tudtam, ami megjegyezhető egy filosz számára. Amikor visszajöttünk a nászútról, minden este az volt kettőnk legizgalmasabb kérdése, hogy ketyeg vagy nem ketyeg a szerkezet. Jó esténk volt, amikor ketyegett, bánatos, ha nem ketyegett. Mindig tudtam, hogy Kari min dolgozik. Nagyon jól elmagyarázta nekem a komolyabb dolgokat is, mint például a láncreakciót.

– Ez a „ketyegős” munka még az Izzóban, Bay Zoltán elektron-sokszorozó berendezésének a fejlesztése lehetett. Házasságuk idején ugyanis már túl voltak a híres Hold-radar kísérleten. Kari bácsi abban is részt vett. Én a soproni részecskegyorsítóról szerettem volna kérdezni. Emlékszik azokra, akik részt vettek az építésében?

– Igen. Az alaptagok: Erő Jancsi és Schmidt Gyurka, Kari aspiránsai, és nagyon jó fizikusok, barátaink. A tanszékről benne volt a kísérletben Karlowits József és Lux Bandi, a minden lében kanál, manuálisan ügyes fiú. Nélkülözhetetlen embe-rük Horváth István lakatos volt, egy szuper ember, aki mindent összeszerelt, amit csak kértek tőle.

Közbevetőleg hadd mondjam el, hogy Boleman Géza, a korábbi tanszékeze-tő őrzött egy messzelátót. Azt nem hagyta Karira, de a gyönyörű logarlécét igen, mondván, hogy annak idején ő is úgy kapta, hogy adja majd tovább az utódjának. Kari ezt az örökséget később Csurgay Árpádnak adta.

– A tárgyak így válnak jelképpé, születőben a mítosz.

– Így van. Horváth bácsitól tudtuk meg, hogy Géza bácsi az egyetemi szobája ablakából ezzel a távcsővel figyelte a Panoráma úti, sövények közötti padokon összebújó párokat.

– Akkor jó is, hogy a látcsövet nem örökölte meg az új tanszékezető.

– Na, de Gyula!

– Elnézést, ez rossz közbeszólás volt.

– A tanszékezetői szoba hatalmas terem volt, falait körben gyönyörű mahagóni faburkolat fedte. Mellette egy ugyanekkora, körülbelül 5x6 méteres tanársegédi szobában építették fel a nagy Van de Graaff-generátort. Ez engem rettenetesen izgatott és imponált nekem. Kiskarival rendszeresen bementünk az egyetemre az Apjához, ilyenkor megnéztük, hogyan haladnak a részecskegyorsító építésében. Pontosan emlékszem a sikeres kísérlet elvégzése előtti estére. Kari még hazaugrott, megvacsoráztunk, majd arra kért, főzzek kávé, mert éjszaka nem jön haza, akkor végzik el a döntő kísérletet. Bosszankodtam, én csak arra vagyok jó, hogy kávé főzzek, Kari megint itt hagy egyedül, pedig milyen jó lenne nekem is ott lennem ennél a kísérletnél. Az ilyen eseményeknek mindig volt bizo-nyos parti jellegük, amiből kizárva éreztem magam. Iszonyatosan rossz éjszakám volt. Hajnalban Kari hazajött, és azt mondta: Megvan!

– Kari bácsi valószínűleg nem akarta, hogy Zsuzsa ott aggódjon, mert a kísérlet közben kockázatot vállalt. Most őt idézem egy korábbi beszélgetésünkből:

– „Megépült a gyorsító, felkészültünk a kísérletre. A bonyolult ionforrás-be-rendezést a földről kezeltük, én pedig, kezemben a mérőműszerrel, bemásztam

a felső elektródába... A lemezt visszaillesztették, majd gondosan elsimították a fémelektróda felszínét. Azután feszültség alá helyezték. Benne kuporogtam, hónom alatt a műszerrel, hogy megfigyeljem a jelenséget. Mentek föl a feszültséggel, én időnként kikiabáltam a fémgömbből, végül elérték a háromnegyedmillió volt feszültséget. Este nyolckor másztam be a helyemre, másnap reggel négykor kecmeregtem ki onnan. A gyorsítás sikerült, a magreakció megtörtént.” *Ami miatt félni lehetett:* „Nézd, az elméleti villamosságtan tanáraként többször feltettem hallgatóimnak a kérdést, beülnének-e az egymillió volt feszültségű elektróda belsejébe. Mert arra az igazságra, hogy ott nulla a térerősség, szó szoros értelemben a nyakamat tettem. Persze akkor ott nem volt ilyen egyértelmű a helyzetem. Mellettem különféle berendezések voltak, köztük tizenötezer voltos áttöltés. Attól nem féltem. Ha engem megüt a nagyfeszültség, azt, hogy úgy mondjam, stílszerű dolognak tartottam volna. Inkább attól féltem, hogy a használt szigetelő porcelánokon nyugvó szerkezet velem együtt összedől.”

– Gyula, akkor erről nem tudtam. Nem vagyok hisztis nő, de biztosan féltettem volna Karit. Hiába magyarázták volna nekem a fizika törvényeit, hogy miért nem kell félnem.

– *Újra Simonyi Károlyt idézem, aki elmondta a kísérlet lényegét:* „Egy kb. 700 000 volt feszültségű Van de Graaff típusú szalaggenerátort építettünk nagy vákuumcsővel. A gyorsítóberendezés célja az volt, hogy nagy energiát adjunk egy részecskének. Akkorát, hogy az már az atommagból is kilőhessen részecskéket. A soproni gyorsítóval kiindulásként protonnal bombáztunk lítium céltárgyat. A gyorsítónk sémája a következő: volt egy ionforrásunk, ahonnan kilépett a gyorsításra szánt lövedékünk, a proton. Belépett egy vákuumcsőbe, ahol az elektródák közé kapcsolt feszültség hatására felgyorsult a kívánt energiára. Becsapódott a másik elektróda céltárgyára és két héliummaggá hasította a lítiummagot. A magreakciók elmélete szerint eközben egy közbülső, erősen gerjesztett mag keletkezett, a berillium.”

Ez 1951 végén volt, a következő évben Kari megkapta a Kossuth-díjat. Gondolom, arra sokan felkapták a fejüket a városban.

– Emlékszem, szép napfényes idő volt, március, jött Kovács István és felesége Magda, akivel jóban voltam. Kari az egyik, Pista a másik fizikai tanszéket vezette Sopronban, nem volt közöttük ellentét. Pista egyszerű, de jóindulatú, ember volt, igazi kommunista. Megöleltek, megpusziltak minket. „Kijártam neked a Kossuth-díjat” – mondta Pista.

– *Ő járta ki?*

– Ezt mondta. Mit tudom én, hogy mit járt ki. Kari nekem megmagyarázta a Kossuth-díjat. Szerinte az nem a ketyeréjének, pláne nem a személyének szólt, hanem annak, hogy a Csillebércen épült Központi Fizikai Kutatóintézet

tekintélyét ezzel is emeljék. Mondtam magának, hogy ő hetente három napot Budapesten oktatott, a KFKI-nak is dolgozott.

– *Simonyi Károly személyi lapján mindenestre ez olvasható a díj hivatalos indoklásaként: „A fizikai kutatás szempontjából nagy jelentőségű gyorsítóberendezések hazai eszközökkel való felépítéséért tízezer forintos Kossuth-díjat kapott 1952. március 15-én”. Azt már én teszem hozzá, hogy szeretett műegyetemi tanára, Pattantyús Géza, valamint a debreceni atomfizikus Szalay Sándor is akkor kapott Kossuth-díjat. A Szabad Népből Simonyi Károly neve fölé azonban egy másik kitüntetett képét tették.*

– Egy híres, nagyfejű, kopasz botanikus képét. Egykori osztálytársaim, akik rólam úgy beszéltek, hogy „a várt lány várat nyer”, a képet nézve elmerenghettek: Zsuzsának érdemes volt erre várnia? Utána persze jött a kiigazítás. Az Oktogonon a nagy fényképészbolt kirakatába kitétték Karinak a Kossuth-díjas portréját. Sokáig állt ott. Egyházasfaluból többen feljöttek megnézni az akkori November 7. téren. Nem hitték el, hogy Kari nem párttag. Könyve jelent meg, Kossuth-díjat kapott, és nem párttag, ez bennük gyanút keltett.

– *Mai szemmel visszatekintve a soproni éveket milyennek látja?*

– Az biztos, hogy nagyon hasznosak voltak azok az éveink. Kari jól kigondolta, hogy el kell mennünk Pestről. Megvártuk, míg az első fiunk, Károly megszületik, és utána költöztünk le Sopronba. Sopron jól jött nekünk, már csak az egyházasfalusi családja közelsége miatt is.

Sopron nagyon jól beleillett az akkori életünkbe. Megismertem az ottani professzorok életét, akik betegek voltak attól, hogy milyen rosszul vannak megfizetve. Nem tudták a korábbi méltóságos világot eléggé tovább vinni. Azért erre vigyázott a párt.

Sopronra azért is emlékszem vissza jó szívvel, mert nagy örömünkre 1951-ben ott született a kisebbik fiunk, Tamás.

Ma, 86 éves koromban a több generációból kikerülő baráti köröm gondjait ismerem. Tudom, hogy egy házasságban a hullámvész – a búcsúzás bánata, amikor a párod elutazik, majd a viszontlátás öröme, amikor ugyanazon a héten megérkezik – nem mindig rossz dolog. Közben azt csinálsz, amit akarsz, elintézed az összes olyan dolgot, amit egy állandóan jelen lévő férj, annak a kiszolgálása nem engedne meg.

– *Sopronban tehát lehetett Zsuzsának önálló világa is.*

– Pontosan. Ebben nagyon sokat segített az ottani légkör, a baráti köröm, hogy találkozhattam gyermekkori barátnőmmel, akivel Szombathelyen kezdtük az elemít, és Pesten érettségiztünk együtt.

– A Sopronba kerülésük mutatja, szerencsén is múlik, hogy az embernek milyen irányba fordul az élete. Nem elég a tehetség, jó időben jó helyen is kellett lenni, például a Szombathelyről Sopron felé tartó vonaton, ahol Táczy-Hornoch Antal is utazott. Ugyanakkor Rényi Alfréd, a neves matematikus meg azt mondta, rendszerint annak van szerencséje, aki ezt kiérdemli.

– Maga ismerte Rényit?

– Igen, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen engem még tanított. Büszkélkedve mondom, van egy ötösöm tőle informatikából.

– Nekem is van ötösöm tőle!

– Komolyan?

– Igen. Elmondom. Az ötvenes évek közepén egy neves jugoszláv professzor a KFKI-ban járt, ahol Kari akkor már igazgatóhelyettes volt. Négyesben ebédeltünk a jugoszláv fizikussal a Svábhegyen, Karin és rajtam kívül Rényi Alfréd is ott volt. A vendégünkkel franciául és angolul tudtunk beszélgetni. Rényi nagyon jól beszélt franciául.

– Akkor ezek után könnyen kitalálom, hogy miből kapott Zsuzsa ötöst Rényitől. Franciából.

– Eltalálta. Visszatérve arra, hogy életutunkat a szerencse is alakítja, úgy gondolom, Kari ugyanoda jutott volna a soproni évei nélkül is. Tudtuk, hogy nem fogunk megöregedni Sopronban. Nem beszélve arról, hogy a soproni egyetem fele 1953-ban Miskolcra költözött.

– Ismét Simonyi Károlyt idézem az egyik beszélgetésünkéből: „Nem kellene így fogalmaznod, hogy elhagytam Sopront. Sopronhoz soha nem lettem hűtlen. Ma is nagy szeretettel emlékszem a városra, egyetemére... Kisebbik fiam, Tamás anyakönyvi kivonatában dokumentálva is van az ottlétem, ő ugyanis Sopronban született. A soproni egyetem „hagyott el” engem. A Bánya- és Kohómérnöki Kar Miskolcra költözött, én meg közben leszálltam Budapesten.”

(2008. október 7., 2008. december 10.)

Az ötvenes évek

„Ötvenhatos magatartásomat nem politikai, hanem erkölcsi szempontok motiválták. Úgy éreztem, mindezt a KFKI-ért teszem. Azért az intézetért, ami szívszerelmem volt, aminek fölépítésében erőm megfeszítésével

részt vettem, ahol több épületsarok, berendezés kedves gyermekemként köszönt vissza. Hittem abban, hogy tekintélyemmel, tudásommal képes leszek megvédeni az Intézetet.”

Simonyi Károly (1986)

– *Az ötvenes évek eleje a legkeményebb Rákosi-korszak volt. A Simonyi család életébe mennyire szólt bele az akkori politika?*

– Simonyi-Semadam Sándor 1946 nyarán meghalt, lányának, Kari nevelőanyjának a teljes vagyonát elkobozták, államosították. A Mamának nyugdíja sem volt, ráadásul ki akarták telepíteni. Karinak ez időben már szava lehetett a Kossuth-díjával és Csillebérccel a háta mögött. Hivatalos helyen kijelentette, lemond mindenről, ha a nevelőanyját bántják, kitelepítik.

– *Őt ismerve biztos vagyok abban, hogy megtette volna.*

– Így van. A sikeres részecskegyorsítási kísérlet után Farkas Mihály honvédelmi miniszter magához rendelte, és arra akarta rávenni, hogy kísérleti atomfizikusként a honvédség keretein belül végezze kutatásait. Ez elől ügyesen kibújt. Hogy miként sikerült, azt már részletesen elmondta magának az életútinterjújában.

– *A Tamás fiukkal négytagúvá bővült Simonyi család 1953-ban felköltözött Sopronból Budapestre. Hová?*

– A Kupeczky utcába bérlőként költöztünk egy államosított, üresen álló kis rózsadombi villába. Az Alsólövér utcai házunkatadtuk érte csereingatlanként. Én imádtam a Kupeczky utcai házat, Kari azonban nehezen viselte. 1953-tól 1965-ig laktunk ott, akkor cseréltük el a közeli Pentelei Molnár utcában lévő lakásra, amit már maga is jól ismert. Akkor végeztem az egyetemen a két első szakomat, a francia-könyvtárt, majd két évre rá a spanyolt. Karinak ez a lakáscsere óriási megnyugvást jelentett.

– *Miért volt neki kellemetlen a Kupeczky utcai ingatlan?*

– Magának mondjam? Hiszen jól ismerte Karit. A fakírsága, a szegénységi fogadalma nyolcéves korától élt benne. Menekült a rózsadombi villától. A Pentelei Molnár utcai lakásunkat azután a nyolcvanas évek végén sikerült megvinnünk. 1993-ig laktunk ott.

– *Most pedig mi már 2008-ban a Karvaly utcai házban beszélgetünk. Szép füves kis kertre látunk ki.*

– Igen, ilyen kertet akartam, amilyen ez, hogy lehetőleg ne legyen sok munka vele, sok virág sem, amiket állandóan öntözgetni kell.

– Emlékszem egy képre, ami már ennek a háznak a kertjében készült. Kari bácsi ásóra támaszkodva áll a szépen lenyírt fű központi helyén ültetett nagy sárga tök mellett. A képen jól látszik, milyen büszke erre a budai kert gyepén született teremtményére.

– A tök hozzátartozott Kari szeretett gyermekkori világához. Imádta a kertet, pontosan tudta, mit hogyan kell csinálni, hiszen hetedik kisgyermekként mindig az édesanyja mellett volt. Egyházassaluban a házakhoz közel kezdődtek a földek. Jó minőségűek voltak, a sokgyermekes családjuk hét holdból tisztességesen megélt. A kertjük végében folyt egy kis patak, a Metőc. Híd vezetett át rajta, s ott már kezdődtek a földek. A földjükön, amint ahogyan az másutt is szokás volt, a kukoricásba beleültették a marhatököket. Ősszel, a kukorica betakarítása után a nagyra nőtt tököket is hazavitték. Édesanyja, jól ismerve a legkisebb gyermekét, a pici tököket is összeszedte neki. A 4-5 éves kisgyerek szeretett azokkal játszani. A disznóól szélén szépen sorba rendezte azokat. „Olyan érdekes volt, hogy egyszer nagyság, másszor szín vagy forma szerint rakosgathattam sorba azokat” – mesélte nekem.

– Kis csoportelmélet, már gyermekkorban.

– Ahogy mondja. Amikor később az általános iskolában kezdték tanítani halmazelméleti szemlélettel a matematikát, mondtam neki: „Karikám, te a halmazelméletet már ötéves korodban gyakoroltad.”

– Sajnos vissza kell térnünk az ötvenes évekbe. 1953-ban tehát visszajöttek Budapestre. Simonyi Károly a Műegyetemen és a KFKI-ban is dolgozott párhuzamosan.

– A KFKI-ban Kovács István volt az igazgató, Jánossy Lajos és Simonyi Károly a két igazgató-helyettes. Kari a hármas épületben az atomfizikai osztályt vezette. Sopronból felhozták a részecskegyorsítót, annak továbbfejlesztett változatát építették...

– Kovács István után 1956-tól Jánossy Lajos lett a KFKI igazgatója, majd 1970-től Pál Lénárd.

– Pál Lénárd az ötvenes évek elején még fiatalember volt. Moszkvában készült a kandidátusi fokozat megszerzésére, amikor Kari és csapata Sopronban építette a részecskegyorsítót. Az előzetes kísérletek folytak, amikor telefonált neki Pál Lénárd, hogy most jött haza, lejönne megnézni, hol tartanak.

– Pál Lénárd szilárdtestfizikus volt, de nyilván érdekelték a fejlemények.

– Ez 1951-ben lehetett. Megbeszélték, hogy mikor érkezik, Kari várta. Huszonöt percnyi a sétaút az állomásról az egyetemre. Pál Lénárd helyett egy telefon érkezett az állomásról: „Professzor úr, itt van egy ember, aki fizikusnak mondja magát, és azt állítja, hogy önhöz jött. Igaz-e?” – kérdezték. Lénárd ismeretlenként érkezett a nyugati határhoz közeli állomásra, az ávósok lekapcsolták. Kari megnyugtatta őket, hogy Pál Lénárd igazat mondott, engedjék el nyugodtan, ő már várja. Közben figyelmeztette a két tanársegédjét, Karlowits Józsit és Lux Bandit, hogy ne politizáljanak az érkező fiúval, csak a szakmára koncentráljanak. Megérkezett Pál Lénárd, bemutatkoztak egymásnak, Kari megkérdezte tőle, hogy mi történt, kellemetlenséget okoztak neki az állomáson? „Nem, ők csak tették a kötelességüket” – válaszolta Lénárd. „Akkor jól van – mondta Kari – én hazamegyek ebédelni, addig beszélgessenek” – mutatott a két tanársegédjére. Amikor ebéd után visszament az egyetemre, ott találta őket a nagy tanársegédi szoba három különböző sarkában, cikkeket olvastak. Lénárdot nem lehetett szóra bírni, a tanársegédekkel nem állt le beszélgetni.

Másik eset, amire emlékszem, az a Genfben 1955-ben rendezett konferencián történt, amit az atomenergia békés felhasználásáról rendeztek. A háromtagú magyar küldöttségben Jánossy Lajos, Pál Lénárd és Simonyi Károly voltak. Kari fel volt háborodva, hogy Teller Ede szóba sem állt Jánossyval, aki odament hozzá. Teller amúgy jópofa ember volt, nagyon jó előadó.

– *Teller Ede és Simonyi Károly 1991-ben együtt lettek a Budapesti Műszaki Egyetem díszdoktorai.*

– Kari azt a szituációt nagyon utálta. Ott is kitoltak vele.

– *Azon a rendezvényen a médiának csak a hidrogénbomba atyja, Teller Ede volt érdekes. Ebből az alkalmából a tévé is hosszabb interjút készített vele. Mondtam is Kari bácsinak, hogy hiányoltam őt a tévéből. „Pedig, ha jól figyeltél volna, engem is felfedezel abban az interjúban. Teller előtt az asztalra helyezték A fizika kultúrtörténete könyvemet. Ő arra tette rá a botját.”*

– Mindegy, én az Edust szerettem, a modorát is, és legfőképpen azt, hogy remekül zongorázott. Pál Lénárdról nem mesélt magának Kari?

– *Úgy emlékszem, beszélgetéseink során egy alkalommal említette Pál Lénárdot.*

– Na, mondja!

– *A KFKI delegációja, Jánossy Lajos, Pál Lénárd és Simonyi Károly egy miniszterhelyettes kíséretében 1955-ben Moszkvában jártak kísérleti atomreaktor beszerzése ügyében. Kari bácsi azt mondta, tulajdonképpen jó, hogy ott volt Lénárd, mert így sikerült megverni pingpong csatában az orosz vendéglátóikat. Állítólag remekül asztaliteniszezett, és gondolom, a tolmácsolásban is segítséget jelentett.*

– Pál Lénárdnak roppant kedves, szimpatikus felesége volt, orvosnő, akivel jóba lettem. Többször váraoztunk együtt a férjeinkre. Időnként beszélgettünk is róluk. Lénárd párthű ember volt.

– *A nyolcvanas évek közepétől az MSZMP Központi Bizottságának a titkára lett.*

– 1956 kora nyarán séta közben Kati azt mondta nekem: „Lénárd úgy megváltozott, olyan kezesbárány lett. Azzal jött, hogy „Karikám, meglátod, nagyszerű dolgok előtt állunk, minden meg fog változni.” Kari elgondolkozott ezen, mert neki tetszett a fiú.

Amire halálos pontosan emlékszem, mintha ma lenne, az 1956. november 4-e hajnala. Ágyúzás hangjára ébredtünk. Még sötét volt. Szólt a telefon. Kari felvette. Pál Lénárd telefonált: „Karikám, hallod? Hallod? Visszajöttek! Vége a szép álmainknak.” Ezt mondta. A többit már tudja.

– *Simonyi Károlyt 1956 októberében megválasztották a KFKI forradalmi bizottsága elnökének. A forradalom leverése után ebből kellemetlenségei támadtak, 1957 végén elhagyta a kutatóintézetet. Pál Lénárd nem állt ki mellette?*

– Nem. Megszakadt a kapcsolat közöttük. November 4-e után Csillebércen még átment Karihoz a 3-as épületbe, leült egy székre, és szomorúan így szólt: „Neked mondom először, elment, itt hagyott a feleségem”.

– *Kovács, Jánossy, Simonyi volt a KFKI vezetői triumvirátusa 1956 előtt. A feleségek ismerték egymást? Összejártak a családok?*

– Igen. Külön-külön meglátogattuk egymást. Jánossynak Kari nagyon szimpatikus volt. Ő és a nagyon kedves német felesége, Leonie 1953 végén meghívtak bennünket, és rövidesen utána az anyjához, Lukács Györgyékhez is. El kellett mennünk. Jánossyék a Kis-Svábhegyen laktak egy sárga, neobarokk, elől gömbölyű erkélyes, elegáns, Kocsis Tibor által épített villában. Nádas Péter írta le nagyon jól ezeket a villákat. Egyik teremben háború előtti tizenkét személyes ebédlőasztal állt székekkel. Volt ott egy óriási vörös sarok. Hallott maga a vörös sarokról?

– *Nem, nem hallottam.*

– Az olyan volt, mint egy oltár, Sztálin, Lenin képével és kisebb relikviákkal, vörös drapériával körülvéve. Csak egyszer voltunk náluk. Karit biztattam, miért nem vagy kedvesebb hozzá, hiszen szakmailag elismered, azt mondtad egyszer, hogy Jánossynak ami a körme alatt van, az is fizika. Jánossy kedvelte Karit, ez látszott rajta. Én Jánossyt jobban megértettem, hiszen kiskorától külföldön nevelkedett, amikor hazajött, nemigen ismerhette jól az itteni viszonyokat. Kari hajthatatlan volt, de soha egy rossz szót nem ejtett Jánossyról.

Kovács Pistáékkal más volt a kapcsolatunk, ő még 1959-ben is átjárt hozzánk Balatonszabadiba.

– *Amikor Simonyi Károlynak 1956 után nehézségei támadtak, az említettek egyike sem segített neki?*

– Nem, egyik sem. Kovács Pista jóval később, a hetvenes években azért többször eljött hozzánk, és mindig hozott valamit. Amikor megjelent a Penteleiben, akkor mindig átölelt, de nem volt ez barátság, Kovács Pistától nem is vártunk semmit, neki is sok baja lehetett.

Ne felejtse el, hogy Kari különben sem volt barátkozó természet. Magának kivételes helyzete volt nála, talán azért is, mert annyival fiatalabb volt, annyira lelkes, szimpatikus lett Karinak. Őszintén volt a barátja, mint ahogyan maga az én barátom is.

Amikor Keszthelyi Lajos a kilencvenes években elkezdett szerelmeskedni a politikával, akkor Kari azt mondta, amikor elment: „Na, akkor a Lajoskáékkal sem beszélgethetünk már úgy, ahogyan eddig”.

– *Keszthelyi Lajos volt az, aki 1956 után nyilvánosan is kiállt mentora, Simonyi Károly mellett. Kari bácsinak ez nagyon jólesett, értékelte. Keszthelyi Lajos azóta is a család jóbarátja.*

– Karinak nagyon fontos volt, hogy akik hozzánk járnak, azok teljesen tiszták legyenek. Erő Jancsi többször eljött hozzánk, a disszidált fiúk is, amikor hazajöttek mindig megkeresték: Temes Gabi, Berkes Pista, Schmidt Gyurka ... Örült nekik.

– *Az előző beszélgetésünk végén így fogalmazott: „1956 volt az én Mohácsom.” Miért?*

– Említettem, hogy Karinak soha semmi köze nem volt a politikához. Rosszallták is, hogy annyira apolitikus. Azt persze 1956 nyarán már érzékeltük, hogy valami változás lesz. Kari igazgatóhelyettesként dolgozott a KFKI-ban, sőt volt egy rövid átmeneti időszak, amikor Kovács István lemondása után kinevezték igazgatónak. Ez nem illett az ő természetéhez. Különben is, képzeljen el egy nagy kutatóintézet élén igazgatót, aki nem párttag. Az ötvenes évek közepén!

1956-tól, mint igazgatóhelyettesnek, járt neki háromezer kilométer autóhasználat. Az autót csak akkor használta, ha felment Csillebércre. A személyének szóló kvóta többi részét szétosztotta a beosztottjai, Erő Jancsi, Keszthelyi Lajos és a többiek között. Én például soha nem jártam az autóval bevásárolni. Kari az egyetemre mindig gyalog és a kilencessel ment, ahogyan azt fiatal korától megszokta. Diákként Óbudára, az Árpád Gimnáziumba is gyalog járt a Bolyai utcából.

1956 nekem valóban úgy jött, mint a mennykőcsapás. Október 23-a keddi napra esett, Kari a Műegyetemen volt. Telefonáltam neki, hogy vehetek-e mozije-

gyet estére. Idegesen szólt a telefonba: „Ne mozijegyért menj, hanem a henteshez két kiló zsírért, és amit még kapsz”.

– *Kari bácsi ott volt a Műegyetemről induló felvonulók között?*

– Nem. Ági, az ikertestvérem ment el a társaságával a Bem szoborhoz. Nekem az égvilágon semmi kapcsolatom nem volt a forradalommal. Sorban álltam élelmiszerért, a gyerekeknek a kazánházban berendeztem óvóhelyet. Harmadnapra Karit kikiáltották a KFKI Forradalmi Bizottsága elnökének, azután állandóan jöttek hozzánk, vagy ő ment fel sógorával, Imrével motorral a KFKI-ba. Az intézetre vigyázó fiatal, többnyire parasztyerekeket átöltöztette egyenruhából munkás overallokba. Továbbra is őrizték a kutatóintézetet. Senki nem bántotta őket. A parancsnokuk eltűnt. Fantasztikus emberi átalakulásoknak lehetett tanúja Kari az intézetben a forradalom napjai alatt. Volt azonban, aki kiállt korábbi eszméi mellett, Graff György, megjegyeztem a nevét, mert Kari ezért tisztelettel beszélt róla.

– *A KFKI-ban történelekről tehát Zsuzsa is tudott.*

– Persze, hiszen Karival állandó kapcsolatban voltak, jártak hozzánk a Kupeczky utcába.

– *A Mohácsot említette...*

– Igen, mert úgy éreztem, Kari megszegte a fogadalmát, hogy távol marad a politikától. Soha nem gondolt arra, hogy szakmai karrierjét azzal segítse, hogy belép a pártba. Most pedig nyakig benne vagy a politikában, a nyakadat fogják venni, mondtam neki.

– *Ennyire biztosnak látszott a végkifejlet?*

– Igen. Karinak volt egy csodálatos mondása, meglehet, valamelyik olvasmányából merítette: „Egy ország, egy nép, egy embertömeg a saját kultúráján, morálján felül élni legfeljebb egy hétig bír, de az sem biztos.”

– *Zsuzsa aggodalmára, hogy ennek nem lesz jó vége, mit mondott Kari bácsi?*

– Szomorúan mosolyogva azt mondta, hogy tudom.

– *Akkor miért vállalta?*

– A ketyerék miatt. Amit megvalósított, amit felépített a KFKI-ban, azt annyira féltette, mint a saját családját. Hogy az megmaradjon, annak ne legyen bántódása. Egy kétszeres Kossuth-díjas barátunk, aki Áginak és nekem lovagunk is volt, ki se dugta az orrát otthonról a forradalom alatt. Mondtam Karinak, miért nem tudsz te is kicsit olyan lenni, mint ő.

– Erre egyszerű a válasz. Azért, mert Simonyi Károly volt. És Somossy Zsuzsa is ezért kötötte össze vele az életét.

– Amikor megértettem, hogy mindezt ő tudatosan vállalta, ez engem is átfőrmált. Tudtam, hogy nekem is meg kell változnom, ha igazán szeretem az uramat. A forradalom leverése után örült erős volt a kommunista visszajövetel.

– Kari bácsi ezt hogyan élte meg?

– Idegileg nagyon megviselte. Komlós Pista orvos barátunk otthoni pihenést és altatást rendelt neki. Kari 1957 februárjában végül mégiscsak elkezdte az előadásait a Műegyetemen. A KFKI-ban 1956 után összeült egy bizottság, megállapították, hogy a forradalmi bizottság elnökeként csak jót tett az intézetnek, mégis arra kérték, mondjon le az igazgatóhelyettesi tisztségéről.

– Kari bácsi erről így beszélt: „1957-ben megindult ellenem a harc. Rá kellett jönnöm, ilyen körülmények között képtelen vagyok dolgozni, vezetni... Így, bár hivatalosan soha nem kértek rá, lemondtam, munkatársaimnak írtam egy búcsúlevelet, és 1957. december 31-én végleg becsuktam magam mögött az ajtót a KFKI-ban.”

– Akkor azt mondta, hogy neki megkukacosodtak az atomok, nem foglalkozik többé atomfizikával. Ezután már egyszer sem ment fel Csillebércre. Erről többet nem esett szó. Neki voltak mélyen megőrzött élethelyzetei, amikről nem beszélt. Eltűnt Csillebérc az életéből. Úgy gondolta, hogy a Műegyetemen, hagyják majd békében a tanszékén dolgozni, oktatni.

– Egy idő után ott sem nagyon hagyták.

– Na, de hát a dolgok nem változtak Magyarországon, egészen addig, amíg jól-rosszul megcsinálták az 1989-es rendszerváltozást. Voltak emberek, akik nem kellettek, főleg azok, akik egyenesek voltak, nem hajtottak végre minden fölülről jövő kívánságot, ezzel kényelmetlenséget okoztak. Nem volt háttérükben a párt, őket támadni lehetett.

– Simonyi Károly a Budapesti Műszaki Egyetem Elméleti Villamosságtan Tanszék vezetői állásáról 1970 végén lemondani kényszerült az őt ért támadások miatt. Hogy kérdezzem meg, nem gondoltak arra, hogy elmenjenek innen?

– Amikor Kari 1971-ben vendégprofesszor volt Braunschweigben, összevont két szemesztert, hogy minél előbb hazajöhessen. Én mentem volna, persze a családdal együtt, de ebbe nem szólhattam bele. Különben sem Franciaországba mentünk volna, hanem Németországba, akkor meg egyszerűbb, ha itthon maradok.

(2008. december 10., 2009. február 28.)

Menekülőút: A fizika kultúrtörténete

„Az előadás első élménye az volt, hogy akkora hallgatóságot én még együtt nem láttam fizikaórán. A Múzeum körüti főépület XI-es termében az ablakmélyedésekben és a lépcsőn is ültek/álltak hallgatók, több mint 200-an voltunk... A következő meglepetést az előadó személyisége jelentette. Teljes lényéből barátságosság áradt, halkán, de érthetően beszélt, érződött lenyűgöző tudása és műveltsége, olyan területeken is, melyek távolról sem tartoznak a fizikához.”

Tél Tamás egyetemi tanár
(1975-ben az ELTE fizikus hallgatója)

– Kari bácsi kritikus helyzetekben többször hozott életutat meghatározó döntést. Megbeszélte előtte ezeket Zsuzsával, a feleséggel?

– Látja, ez a fura, hogy ilyenre nem emlékszem. Arra igen, hogy mikor volt nagyon feszült, és arra is, hogy otthon a családban fel tudott oldódni. Kari nem az a fajta ember volt, akit vigasztalni kellett. Arra jól emlékszem, mennyire mellett állt, milyen kedvesen segített az egyetem elvégzésekor.

A házasságunk talán legszebb időszakának az 1958-tól 1966-ig tartó éveket éreztem. Ez idő alatt a gyerekek felcseperedtek, én egyetemre járhattam. Nagyobb fiunk, Károly otthon volt, gondjai megoldódtak azzal, hogy nem kellett iskolába járnia, magántanuló lehetett, csinálhatta a kedvenc számítógépes programjait. Sokat voltunk együtt, Kari hordta nekem haza a csodálatos francia könyveket... Teljesnek éreztem az életem. Arra gondoltam, Úristen, ha húsz évvel korábban kerülök az egyetemre, akkor romanisztikát tanulok, nyelvész lehettem volna. Fantasztikus az újlatin nyelvek világa. Ebben a burokból éltem, aminek Kari is örült. Annak nem, hogy a latinnal nyaggattam: Karikám segíts! – Hagyd, elég, amit tudsz, ne vacakolj vele, miért kell mindig jelesnek lenni – mondta.

1965-ben már az Élő Nyelvek Szemináriumában dolgoztam, franciát tanítottam. A Műegyetem villamoskari nyelvi lektorátusának a tanárai ott oktattak. A villamoskaron Kari elvállalta az Idegennyelvi Lektorátus vizsgabizottsági elnökségét. Angol, német, francia, orosz nyelveknek voltak tanáraik. Az államtanvizsgálóhoz két éves nyelvtanulás tartozott. A kandidátusoknak nyelvvizsgát kellett tenniük. Egyik ilyen kandidátusi nyelvvizsgán vizsgáztató voltam, Kari meg az elnök. Idős adjunktus volt a vizsgázó.

– Gondolom, átment a francia nyelvvizsgán.

– Persze. Kari is itt-ott belekérdezett, minden rendben ment.

– Kari bácsi az angol, német, orosz mellett még a kínait is megtanulta. Készített is egy magyar–kínai elektrotechnikai szótárt.

– Édesen és elég jól beszélt kínaiul. Két kínai aspiránsa volt, imádták Karit.

– Sajnálom, hogy a sok-sok órányi beszélgetésünk során nem kértem meg arra, hogy kínaiul is mondjon valamit. Megőrizte volna a hangszalag.

– Jó füle volt a zenére és a nyelvekre is. Idős korában az arabbal is megpróbálkozott, de az már nem ment neki.

– Érdekes a párhuzamos sors, hogy az egyikük akkor érzi, hogy kiteljesedik az élete, amikor a másiknak kritikus szakaszba kerül.

– Nincs lelkiismeret-furdalásom.

– Miért is lenne!?

– Őszintén megmondva, még most utólag se. Tudom, hogy Karinak ez...

– Simonyi Károly megőrzött dokumentumaiban láttam, hogy a Műegyetemen milyen keményen küzdött az igazáért a hatvanas évek végén. Nem sajnálta rá az időt, hogy sokoldalas válaszokkal utasítsa vissza tanszékének a pártcsoportjától és Geszti dékántól őt ért méltatlan támadásokat. Kiállt az egyházi iskolában érettségiző diák mellett, akit vallásossága miatt nem vettek fel az egyetemre, lemondott a fegyelmi bizottsági elnökségéről, mert nem akart részt venni a vallási ügyek miatt egyetemről kizárandó diákok elítélésében...

– Ha valakit vallásos meggyőződése miatt bántottak, azt nem tudta elfogadni, amellett kiállt. Pedig nem volt vallásos. Elviselte, ha a családja templomba ment. Én sem voltam templomba szaladgáló ember. Engem fiatalon a gyönyörű gregorián énekek vonzottak a csodálatos szombathelyi templomba.

– Simonyi Károly nem kötött kompromisszumokat. Szilárd elhatározás kellett ahhoz, hogy a Műegyetem Elméleti Villamosságtan Tanszékének vezetéséről is lemondjon.

– Neki a nehéz, veszélyes időszakokban is megmaradt a tartása. Erősíthette a tudat, hogy több lábon álló alkotó ember lévén a fizikán, a műszaki tudományokon kívül ott volt neki az egész kultúra. Nézze csak meg itt a könyvtárát! Mit lát? Ott vannak a saját könyvei, számos szakkönyv, lexikonok különböző nyelveken, de a többi mégiscsak kultúrtörténet, amiben a művészettörténettől a szépirodalomig minden benne van. Ő ebben élt és a versekben.

Akkor elmondom magának, hogy ezekben az időkben, amikor a fogorvosnál várákozott, az egyik folyóiratban meglátta Kassák Lajos Jó így című versét. Rögtön kimásolta, mert úgy érezte, ez róla is szól. Arról, hogy nem kell törekedni gazdagságra, hatalomra. Mondta is, hogy a vörös bársony

karosszékből nehéz lehet felállni. Károly fiunk máig emlegeti Apjának tanácsát, intelmét: „Ne fuss a pénz után, a munkádra koncentrálj, s akkor a pénzt utánad hajítják.”

– Ez Károlynak bejött. Kari bácsi pedig a tanszékvezetésről lemondás után megtalálta a menekülőutat. Ez A fizika kultúrtörténete volt. Megteremtette magának azt a függetlenséget és szabadságot, ami lehetővé tette számára, hogy megírhasa azt a könyvet, amellyel örökre beírta nevét a fizika történetébe.

– Úgy kezdődött, hogy Kari a műegyetemi hallgatók kérésére a Várban lévő kollégiumukban előadást tartott Galilei koráról, a 17. századról, a zsenik századáról. Az időpontra is pontosan emlékszem: 1973 nagycsütörtöke. Óriási sikert aratott, éjfél után jöttünk haza, mert a gyerekek annyi mindent kérdeztek, lelkesedtek. Kérték Karit, örökítse meg, írja le az előadását. Ennek következménye lett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen meghirdetett kétszemeszteres fizika kultúrtörténeti előadás-sorozata.

Jó pedagógusnak nemcsak születni kell, ahhoz sokat kell tanulni, minden órára, előadásra lelkiismeretesen felkészülni. Kari ismert volt a fantasztikus előadásairól. Időnként bementem a Műegyetemre meghallgatni azokat. Ez engem úgy feltöltött érzelmileg, mintha zenét hallgattam volna. Kari előadása ugyanúgy sugárzott a katedráról, mintha Beethoven-szonátát hallgattam volna. Olyankor arra gondoltam, milyen jó, hogy ehhez az emberhez tartozom.

A fizika kultúrtörténete speciális kollégiumát 1975 szeptemberében indította el. Erre már előtte felkészült. Már megvolt a fejében a könyv felépítésének terve. Legépeltem egy többoldalas színopszist, amiben már a fejezetek alcímei is megvoltak. Siklósi Margit, a Gondolat Kiadó igazgatója rögtön megkötötte vele a szerződést. Adtak előleget, tudja, akkor még ilyet is fizettek. Karinak rögtön mindenki fizetett, tudták, hogy ő pontosan betartja a szerződésbe foglalt határidőket. Akkor már megbecsült könyvszerző volt.

– Könyvének megalapozásához tehát felkészült a speciális kollégiumára, a hallgatóságon lemérte annak a hatását, ami segítette abban, hogy tovább csiszolgassa készülő könyvének kéziratát. Megjegyzem, nagyon régen fordult elő ilyen, hogy ezt a speciális előadást a tudományegyetemi, a műegyetemi és még a bölcsészek is felvehették.

– Pontosan. S akkor jött a házasságom második nagy időszaka, mert együtt dolgoztunk, 1975 nyarán lementünk Balatonra és két hónapig reggeltől estig ment a munka, én folyamatosan gépeltem. A család és a barátok is tudtak erről, békén hagytak minket. A gépelés közben néha megálltam: „Ez így nem lesz jó – figyelmeztettem Karit –, így nem fogják érteni”. Én voltam a művelt nagyközönség.

– Sokan nem is gondolnak arra, mennyire hasznos az, ha van a könyvrónak ilyen kritikus első olvasója. Milyen alpanyaggal dolgoztak, hiszen akkor még internet sem volt?

– Kari előadásjegyzetei jelentették az alapot. Csodálatosan jó memóriája volt. Az autómmal levittük az írógépet, meg a jegyzethalmokat.

– *Trabantról tudok.*

– Trabantunk az állandó jelleggel volt. Azokat háromévenként lecseréltük. Édes volt az a Trabant. Azután öregségem jeleként rettentő büszke lettem arra, hogy nyugati kocsit vezethetek. Ez már a kilencvenes évek elején lehetett. Kivonták a forgalomból a kétütemű Trabantot, négyüteműre cserélhettük. Erre vártunk, Karival számoltuk rá a pénzt, na, éppen megvan. Odaadtuk Tamásnak, hogy menjen, fizessen be nekünk a négyütemű Trabantra. Később tudtuk meg, hogy Tamás telefonált Amerikába testvérének, Károlynak, hogy az ősök megint egy újabb Trabantot akarnak venni. Tamás azzal jött, hogy már nincs, elfogyott a négyütemű Trabant. Azután karácsonykor meglepetésünkre ott állt ajándékként a kis Peugeot. Kiegészítették a Trabantra adott pénzünket. Kari is nagyon örült neki. „Nyomd meg, ne menj száz alá!” – biztatott az autópályán, Balaton felé haladva. Nekem az egész autózás ezen kívül csak arra volt jó, hogy hozzam-vigyem neki a könyveket *A fizika kultúrtörténetéhez*. Tíz-tizenöt kilós csomagokat vittem haza az Akadémiáról.

– *Vekerdi Laci bácsi, aki az Akadémiai Könyvtárban dolgozott, segített ott az összesedésükben?*

– Nem, ő a szerzési osztályon ügyködött, éppen csak üdvözlöttük egymást. Nagy hangon szidta a kormányt.

– *Igen, ő a hatalommal nem volt kibékülve, a mindenkori hatalommal.*

– Nagyon sajnálom, hogy akkor nem beszélgettünk többet, mert a maga vele készített interjúból tudtam meg, hogy Sopronban járt egyetemre a negyvenes évek elején. Mennyi közös ismerősről beszélgethettünk volna! Az Akadémia könyvtárában nem akartam őt zavarni. Tudtam, hogy remek ember, Karival kölcsönösen tisztelik egymást. Visszahúzódtam, mert ott én a prof felesége voltam. Ő meg, gondolom, azért nem akart zavarni, mert amíg a könyvekre vártam, mindig a nagy Laorusse-t olvastam. Később nagyon hálásan gondoltam Vekerdi-re, mert olyan szépeket írt Kariról.

Az Akadémián persze nem kaptam meg mindent, a Műszaki Könyvtárban, a Szabó Ervin könyvtárban is volt dolgom. Néhány könyvet külföldről kaptunk meg, de végül szinte minden forrásmunka idehaza is megvolt. Debrecenből, Miskolcra, Pécsről, Pannónhalmáról is hozzájutottunk anyagokhoz.

– *Hadd idézzem ide Vekerdi László néhány mondatát A fizika kultúrtörténete könyvről: „Szerencsére Simonyi professzor meg tudta őrizni a könyvben az előadás, a szó, a bemutatás elevenségét és teremtő sokféleségét. Ritka képesség ez... Ez a könyv valódi emberek egymást követő nemzedékeinek gyönyörű és gyönyörködtető szellemi kalandjaként mutatja be a fizika fejlődését.” Amikor megkérdeztem, hogy mint a könyv lektora, talált-e javítani valót a könyvben, azt mondta: „Alig. Simonyi Károlynak még a tévedései is zseniálisak voltak”.*

(2009. augusztus)

Lakások, gyerekek

„Azt hiszem, elég szabadjára voltunk engedve.”
Simonyi Tamás

– *Beszéltünk már a szombathelyi, a soproni, Budapesten a Bolyai, a Kupeczky, a Karvaly utcai házról, a Pentelei Molnár utcai lakásról. A balatoni nyaralóról még kevés szó esett.*

– Simonyi-Semadam Sándor Bolyai utcai házáról sem, ahová Kari tízévesen felkerült Egyházasközpontból. Sándor bácsinak két lánya és egy fia született. Erzsébet lánya (a Mama) lett Karinak és Ernő testvérének a nevelőanyja. Simonyi-Semadam Sándor rövid ideig Magyarország miniszterelnöke is volt, fia az első világháborúban olasz hadifogságba került, és ott rövidesen meghalt. Az ő szobáját örökölte meg Kari.

Nagyükrös csodálatos kis szoba volt. Házasságunk után ott laktunk, a Mama hálószobája mellett. Rajta keresztül vagy a fürdőszobán keresztül lehetett a mi szobánkba bemenni. Egy díványt tettünk Kari ágya mellé, és mindkettőt leterítettük azzal a bizonyos székelő takaróval, amiről Karit megismerte apám a Manci hídon. Az volt egy évig a lakásunk. Olyan nagyok voltak az ablakok, hogy este hosszan láthattuk a Holdat.

– *Kari bácsi arra emlékezve formálta meg az itteni szobáját?*

– Igen. Ezek a karosszékek, amiket itt lát, már harmadszor vannak áthúzva, ezek a Mama kidobott öreg bútorai. Az pedig Sándor bácsi karosszéke volt, a másik ott a Papáé. Az antik bútorok felét én hoztam, a másik fele Mamának a sufniből előszedett 200-300 éves gyönyörű darabjai, amik neki nem kellettek. Sosem adott ajándékot abból, amit szeretett. Ez az egyetlen Shou-hsing szobor a kivétel, amit Kari a Mama nagy sírása-rívása közepette átvitt tőle a mi szobánkba. Itt áll Kari íróasztalán, különleges gyökérből faragott szobor, Sándor bácsi hozta

Kínából. Shou-hsing, a hosszú élet istene. Kari minden lefekvés előtt barackot nyomott a fejére, úgy aludt el. Sopron után a lakásaink úgy alakultak, hogy külön szobánk is lehetett. Kari szívesen lakott külön. Nekem az nagyon jó volt. Reggel odamentem hozzá, nappal együtt voltunk.

– *Jöjjön a balatoni nyaraló, ami A fizika kultúrtörténete születéséhez is hozzájárult.*

– 1958-ban elkészült a Kutyaól, a balatoni nyaralónk. Ezt a kis házikót bővítettük azután Kari könyveinek honoráriumából.

– *Akkor, gondolom, nem lett belőle luxusvilla.*

– Jól gondolja. Amikor Sopronban elkészült az *Elméleti villamosságtan* könyv első kiadása, kiderült, hogy Egyházasfaluban Margit nagy zsák mákja többet ér ennél, vagyis Kari szerzői honoráriumánál.

Kezdetben nem lelkesedtem a nyaralóért, végül mindketten nagyon megszerettük a balatoni házikót. Jöttek Ágiék, a barátok, a kis nyaraló mindig tele volt. Augusztus 20-a után a gyerekek már készültek haza, én még maradtam volna. Ősszel a kertben Kari boldogan takarította be a munkája eredményeit. Már jóval elmúlt hetvenéves, amikor még kívágott egy nagy fát. Mindannyian menekültünk a közeléből.

Mivel könyvei honoráriumát ölte a házikóba, úgy gondolta, hogy a homlokzaton egy táblára Maxwell első egyenletét írja fel: $\text{rotH}=\dots$, a többi magától tudja. Aztán meggondolta magát. Azt mondta: „Képzeld el, jön a szomszéd, meglátja a táblát, és elgondolkozik: micsoda pasas lehet ez a Róth úr, aki a neve utolsó betűjét írja nagybetűvel, az elsőt kicsivel.” A táblából, a Róth úrból végül nem lett semmi, de a vendégeink jót szórakoztak, amikor Kari ezt előadta nekik.

Az egyik kedves ófranciás jóbarátomnak is volt nyaralója a Balatonnál. Karinak megjelent a *Villamosságtan* című könyve, arra figyelhetett fel. Azzal jött, hogy „majd átmegyek, és az ura megtanít engem villanyt szerelni”. Halálosan meg voltam alázva, mondtam Karinak, látod, én ilyen körökben mozgok. Arra kértem, hogy az *Elektronfizika* könyvét dedikálja nekem, a *Villamosságtan*hoz nem adom a nevem.

– *Arra gondolok, hogy az ötvenes évek elején is boldogok lehettek, hiszen már megszületett a két fiuk, Tamás éppen abban az évben, amikor édesapja a Kossuth-díjat kiérdemlő híres kísérletét végezte.*

– Miért is tagadnánk le, hogy akkor voltunk fiatal házaspár, és örültünk a gyermekeinknek. A soproni jól megtervezett atommag-átalakítási kísérlet pedig meghozta Karinak a Kossuth-díjat. Igen, közben az oroszok itt voltak, a kis kommunista kopasz ember meg kárált.

– Sajnos, nemcsak kárált, sokakat meg is nyomorított.
– Jó, valóban könnyebb volt azoknak, akik a természettudományokkal foglalkoztak, különösképpen annak, aki atomfizikusnak mondhatta magát, nem kellett úgy lihegni, mint az irodalmároknak.

– Két tehetséges fiúval bővült a családjuk. Nem vágytak egy lányra is, nem hiányzott?
– A két fiúnk mellett aggodalmaskodó voltam, de nem tigrisanya. Vigyáztunk, nehogy baleset érje őket. Kicsi dologból nem csináltunk nagy ügyet. Sopronban Kiskari a konyhában kétévesen beleesett a mosogatóvödörbe. Az ajkát beleütötte, vérzett, a mai napig megvan neki a nyoma. Tamás kilencéves lehetett, amikor belelépett a balatoni nyaralónk egyik üveglablakába. Az orvos bekötötte, megnyugtatót minket, majd átmertünk hozzájuk a szomszédba. Tamás otthon maradt, lefeküdt. Károly éppen nyári táborban volt. A seb szépen begyógyult. Most nemrég Tamás mondja nekem, képzeld, kezd ott fájni a lábam, ahol a seb volt.

A Mama ellenben tigrisnagymama volt. Ő a családot állandóan kézben tartotta. A fiúk szerencsére egészségesek voltak, később, amikor már önállóak lettek, nem szóltam bele az életükbe, megbíztam bennük.

– Egyikük sem kapott valamilyen csínytevésért nevelési célzatú fülhúzást?
– Soha. Kari soha nem nyúlt egyikükhöz sem. Én néha, ha rossz fát tettek a tűzre, megcibáltam hajukat. Olyan jó kis sűrű hajuk volt. De semmi verekedés nem volt nálunk.

Maga még kérdezett egy kislányról. Nagyon jó, hogy nem lett kislányunk. Kari Tamás születése után azt mondta, hogy harmadik gyermeket már nem tud felnevelni. Elfogadtam. Kari elég merev volt. Azt mondtam neki: „Tudod, ha nekünk lenne egy lányunk, akkor én reggeltől estig hazudnék neked, mert falaznék a lányomnak”. Érti?

– Igen, érteni vélem. A két fiú közötti különbség miben nyilvánult meg?
– Károly valóban egy kis Kari volt: gondolkodó, töprengő gyerek, gyakorlati érzékkel. Vékonyka volt, nem evett, erre mondják, hogy elfújta a szél. Tamás pedig roppant mozgékony, nagyon ügyes gyerek volt, mindig játszott.

Károlyt a gyakorlat, a kísérleti fizika és a műszaki dolgok érdekelték. Órákat javított, megcsinálta a hűtőgépünk ajtaját. A vasút mindkét fiút nagyon vonzotta. A vasútmúzeumban emléklapot is kaptak, hogy elmehetnek mozdonyvezetőnek.

Elmondhatom, hogy nagyon büszke voltam, vagyok a gyermekeimre, minél nagyobbak lettek, annál büszkébb. Egyre jobban éreztem, hogy két remek srác anyja vagyok, és hála istennek, nincsen lányom. Megnyugtató érzés.

Fogalmam sincs, hogy halálom után, ha maga majd beszélget velük, mit mondanak az anyjukról, egyáltalán mesélnek-e rólam. Belenyugodtak, hogy ilyen

a család. Kari nem ért rá, én meg nem szaladgáltam utánuk. Azt is látták, milyen harmonikusan élünk.

Nem tudom, Károlyt bántotta-e, hogy az apja időnként terelgetni próbálta. Azt mondta neki, miért akarsz olyasmivel feltűnni, amivel ma a többi gyerek: trapéz nadrág, hosszú haj, vagyis a külszínnel. Annyi minden mással kilóghatsz a sorból. Ilyenkor az asztal alatt mindig rugdostam Kari lábát, hogy hagyja abba. Pedig igaza volt.

– *Azután Károly egész fiatalon, tizenhét évesen kilépett a családi körből. Nem okozott számára nagy lelki terhet elmenni Magyarországról?*

– Nem. Károly második gimnazista korában dolgozhatott a Központi Statisztikai Hivatal Ural-2 számítógépén, a Kari tanítványaként végzett Zsombor Zoli mellett. Károly beleszeretett a programozásba. Akkor még nagy pénzbe került egy óra gépidő a számítógépen. A gépnél éjszakai ügyeletet is kellett tartani, s akkor éjjel Károly ingyen lefuttathatta a programjait. Ilyenkor reggel fél hatkor jött haza, majd ment az iskolába. Ott azután az órákon rendszeresen elaludt. Ez egy-két hónapig ment, utána mindenki örült annak, hogy Károly magántanuló lett az első két gimnáziumi év után. Félvényként vizsgázott és mehetett tovább. Magánúton érettségizett, utána felvételt nyert a Műegyetemre, a villamos karra. Amikor érettségizett 1966-ban, akkor rendezték Budapesten a Nemzetközi Vásárt, amin itt volt a koppenhágai nagy számítógépes cég megbízottja. Megtetszett nekik a Károly által készített számítógépprogram, látták, milyen ügyes és tájékozott, megkérdezték tőle, mik a tervei. Azt mondta, szeretne kimenni hozzájuk dolgozni. Beajánlották Károlyt a főnöküknek, aki írt neki, hogy jöjjön ki egy évre, ha kiengedik, munkát adnak neki.

Az utolsó időszak képei maradtak meg bennem élesen. Ülünk a konyhában, várjuk Dániából a Károlynak küldött értesítést.

– *Ami azután meg is érkezett, és Károly elindult azon az úton, hogy világhírű szoftverfejlesztőként Charles Simonyiként a Microsoftnál az új számítógépes világunk egyik megteremtője legyen. Tamás pedig remek vasútervező mérnök lett idehaza. Ők hogyan gondolnak vissza apjukra, akinek neve mára kezd fogalommal válni?*

– Arany Jánossal szólva: „Nőttön nő tiszta fénye...”

Természetesen elismerték Apjuk nagyságát, ugyanakkor egyikük sem választotta az ő útját. Tudom, nagyon megrázta őket a halála. Azóta minden évben, Kari halálának napján gyertyát gyújtok. Ha a két fiúval nem is, de Bori unokámmal rengeteget emlegetjük a nagyapját.

– *Úgy emlékszem, Bori volt az, aki rendszeresen jött, benézett a nagyszüleihez.*

– Igen, nagyon fontos volt számára a nagyapja. Másik unokám, Marci is nagyon rendes hozzám, most, hogy egyedül maradtam. Egyszóval nagyon jól megvagyok a gyerekekkel.

– *Majdnem elfelejtettem kérdezni a fiúk Märklin-kisvasútjáról.*

– Kari a Kossuth-díjából kéz alól vett a gyerekeknek egy Märklin-vasútmodellt, nekem pedig hatszemélyes ezüst étkészletet, mert ilyenünk nem volt, és úgy éreztem, Sopronban ezért lenéz a többi professzorfeleség. A Kupeczky utcában, a hosszú nagyszobában, minden karácsonykor felállítottuk a kisvasutat. A nagy szőnyegjeink még éltek, azokra a fiúk felépítették a síneket, összeállították a szerelvényeket, állomásokat és járt körbe-körbe a kisvonat. Hetekig kerülgettük, takarítani sem lehetett miatta.

– *Mi lett vele?*

– Megvan! Mi az, hogy! Gyönyörűen becsomagolva várja, hogy újra üzembe helyezzék.

– *Valaki valamikor előveszi, és boldog lesz vele.*

– A Tamás! Már alig várja, hogy nyugalomba vonuljon, és akkor, ha lesz olyan lakása, ahol megteheti, ott egy külön szobában felépíti majd a terepasztalt a gyermekkori vasútmodellnek.

– *Akkor...*

– Maga most tipródik, vagy engem sajnál?

– *Mind a kettő. Megvallom, Herczeg János barátommal ma még szeretnénk elmenni Budakalászra Vekerdi Laci bácsihoz az idősek otthonába.*

– Jól van. Akkor menjenek.

(2009. november 13.)

Végig együtt

„Érezzük, micsoda jótét mindez, hogy itt ülünk csendben, öregem, én már egy kicsit unom Dantét, s már A fizika kultúrtörténetét is kezdem unni.

Az unokáimat még nem!”

Simonyi Károly (1996)

– *Kari bácsi rá akarta beszélni Németh Lászlót, hogy a Műegyetemen tartson tudománytörténeti előadásokat. Ez végül nem sikerült. Olvasom Németh László Simonyi*

Károlynak Sajkodról 1963. november 4-én írt levelének utolsó sorait: „Annál könnyebben mondok le a tervemről, mert látom, mennyivel rátermettebben csinálod. Annak is örülök, hogy súlypontodat arra tolod, ahol az enyém egy életen át volt, anélkül, hogy ebből valami igazi haszon származhatott volna. Csináld Te, boldogabb korban, több szerencsével. Zsuzsának, kérlek, add át üdvözlétemet, engem pedig részesíts a rokon gondolkodás jeleinek ritka örömében. Szeretettel: Németh László.” A Kari bácsinak írt leveleiben nem felejtette el szeretettel üdvözölni Zsuzsát is.

– Tudja, miért volt ilyen barátságos hozzám? Az egyetemről a magyar szakos hallgatók megbízásából vittem neki a könyveit dedikálásra. Jóban voltam a magyar szakosokkal, Bella Istvántól Bóna Mártáig. Mondtam Németh Lászlónak, hogy nagy szeretettel és izgalommal várják a beírásait. Akkor láttam, hogy az alkotó embernek mennyire jól esik az ilyen elismerés.

Ellával együtt gyakran jártak nálunk a Pentelei Molnár utcában. Ma is előttem a kép, ahogyan Németh László ül a kis széken, nekidől a cserépkályhának, beszélgetnek Karival. Nagyon jól tudta, mit jelent neki a felesége, aki okos, ügyes nő volt. Ella nélkül nem lett volna Németh László az, aki lett.

– *Mint ahogyan Zsuzsa nélkül sem Simonyi Károly.*

– Ugyan! Jézusom! Ne is mondjon ilyet.

– *Pedig így gondolom. Akkor most hadd kérdezzem meg, mi kell ahhoz, hogy két ember harmonikusan leélje egymás mellett az életét?*

– Először is az embernek pontosan tudnia kell, hogy mit akar. A nő életében ez a házasság. Lehet itt akármilyen felfordulás, világégés, morális válság, a fiatal nő férjhez akar menni.

Végül is... én beleszerettem az orosz hadifogságból érkező fiatalemberbe, Kariba. Nem úgy, hogy rögtön a nyakába borultam. Mindkettőnkben volt tartás. Ráadásul a megismerkedésünk első mondatai után csalódottan otthagytam, mert nem tudott híreket hozni apámról, s akkor meg mit kezdjek vele. Rövidesen azonban megtudtam, hogy fantasztikus ember.

– *Az együttéléshez egyfajta szellemi partnerség szükséges.*

– Igen, ez fontos, és az is, hogy a férfi legyen okos. Okos férfi nélkül nem élet az élet.

– *Vannak azért ellenpéldák is.*

– Nincsenek! Talán a művészeknél lehet. De az, hogy a társam szellemileg magas rendű legyen, ez számomra rettentően fontos. A mi házasságunk nem volt egy különleges házasság, de az elmondottak segítettek abban, hogy együtt maradtunk.

Humán érdeklődésű voltam, a szakmájában nem lehettem partnere Karinak. A természettudományos közeg, amiben vele éltem, nagyon hatott rám. Kari körül olyan világot láttam, amit nem értettem, de csodáltam, és ez a glóriáját még fényesebbé tette. És amit már mondtam magának, a zene és az irodalom szeretete is kezdetektől összekapcsolt minket.

– *Mennyiben változott meg az életük Kari bácsi nyugdíjba vonulása után?*

– Nézze, ez nekem elég nehéz kérdés. A hetvenes évek végén elgondolkoztam azon, mi lesz velünk, ha megszűnik a reggeli szertartásunk, hogy Kari a Vérhalom téren át elindul a Műegyetemre. Az milyen csodálatos, hogy egészséges, lemegy órát tartani az egyetemre, ugyanazt teszi, amit évtizedek óta nap mint nap. Milyen lesz, ha Kari nem indul el, itthon marad? Nehéz szívvel gondoltam erre az időszakra. Milyen lesz a jövő? A nyolcvanas évek elején még én is dolgoztam, nyelvórákat tartottam. Mire ő nyugdíjba ment, már én is otthon voltam.

– *Két ember életében ilyenkor új időszámítás kezdődik.*

– Igaza van. Tudtam, hogy számunkra nem lesz könnyű időszak, mert Kari nem volt mozgékony. Nyugdíjasként már csak a hétvégeken sétált velem. Soha nem mentünk vendéglőbe vagy presszóba, azt nem bírta. Ha munkája volt, az nagyon jól tett neki. Emlékezzen rá, ebben az időszakban kezdődött a maga szerepe.

– *Balatoni nyaralóba azért lejártak, ugye?*

– Hetvenben már jogosítványom volt, vittem Karit, minden nyáron Balatonszabadiban voltunk. Szerette a vizet, jó gyorsúszó volt, de ritkán jött le velem, mert fázott. Bronchitise volt, ami később asztmává súlyosbodott. Inkább maradt, kertészkedett. Jöttek oda hozzánk családtagok, barátok, jókat beszélgettünk. Azután a Balaton is „megkukacosodott” neki.

A nyugdíjas éveink eseménytelenek, de nagyon barátságosak voltak. Jól megvoltunk együtt. Zenét hallgattunk, verseket olvastunk egymásnak. Ági megtanított arra, hogy ne szóljak bele abba, hogy a kertből mit csinál. Kari sértődékeny volt, rossz néven vette, ha rászóltam, hogy azt ne oda ülted, hanem ide.

– *Így azután tököt is nevelhetett a gyepek közepén.*

– Ebbe nem szóltam bele, az írásaiba sem, inkább dicsőítettem, mert lehetett is. Ő a háztartásomban nem beszélt bele, ha valaki megdicsérte a kosztomat, azt mondta: „Hátha még szeretne is főzni!” Nem bírta a takarítást, ezt könnyű volt megoldanom addig, amíg eljárt az egyetemre. Nagy lakásunk volt, ezért kellett segítség a takarításhoz. Nem vagyok mániás, de szeretem a rendet. A rendet ő is szerette itt lent a szobájában. Az én szobám az emeleten volt. Most, hogy már nincs Kari, nekem kell belaknom ezt a számomra kissé idegen lenti szobáját.

– Kari bácsi az utolsó éveiben készült a halálra.

– Nagyon. Állandóan a halálról beszéltünk.

– Mi volt, ami őt nyugtalanította?

– Elmondtam már magának a Sas-hegyi példabeszédét, hogy őt bármikor visszahívhatják. Lehet, hogy ez az ő szabadságjogaihoz való ragaszkodás kifejezése is volt. Soha többet erről nem beszéltünk. Az öregedésekor mindig attól félttem, hogy ő „lelép”. Mert ez a lelépés nála a halált jelentette.

– Az utolsó hosszabb interjúbán, ami Unom Dantét! Végső kérdések címmel jelent meg, erről nekem is beszélt. Attól félt, eljut olyan állapotba, hogy terhére lesz a családjának.

– Erről van szó!

– Az 1996-ban vele készített portréfilm lezárásaként is a mit vársz a jövőtől kérdésre ezt válaszolta: „Három kívánságom van, mindhárom ugyanaz. A halál pedig tartsa be a sorrendet. Én vagyok soron. Ne kelljen egyetlen szerettemet sem eltemetnem. Vegye tudomásul a halál, hogy én ülök Kháron ladikján most.” Nem szeretném ezzel befejezni a beszélgetésünket. Tudom, szeret utazni, felkészülten világot látni. Melyik útjai hagytak mélyebb nyomokat?

– Az igazi nagy élményem az első párizsi út volt. 1963-ban Párizsban egy nemzetközi atomfizikai kongresszust tartottak, amire Karit is meghívták, engem pedig kiengedtek vele. Minden nap kilenc órakor bekísértem a Sorbonne-ra, leadtam, és délután ötre érte mentem. Addig lógtam a városban a barátaimmal, Kálmán Gabival, Schmidt Gyurkával és feleségével. Kálmán Gabi autójával elmentünk Chartres csodálatos katedrálisához is. Párizs nekem nagy szerelmem, ahová még két éve elmentem egyedül. Párizssal az első találkozásunkra már úgy felkészültem, hogy ma is abból élek.

Karival 1965-ben Olaszországba mentünk, ez az ő ajándéka volt a diplomámhoz. Vonattal a következő utat jártuk be: Velence, Pádua, Firenze, Róma, Milánó és onnan haza. Három hely nagyon fontos volt neki: Páduában az olasz barátai megmutatták nekünk a régi egyetemet, Rómában a Collegium Hungaricumban laktunk, Milánóban az ottani fizikai intézetben dolgozó ismerőseivel találkoztunk. Több hosszabb közös utunk nem is volt.

2000-ben már bennem bujkált a betegség, már nem voltam jól. Károly idehaza járt, Tamást és engem repülővel átvitt Velence közelébe, ahol a hajójának berendezésén dolgoztak. Kari is jöhetett volna, de neki ilyesmi eszébe se jutott. Tamással bementünk Velencébe, hat órát sétáltunk ott ketten. Az valami fantasztikus volt. Vele olyan jó lett volna két-három napra elszaladni, de ehhez senki nem adta a beleegyezését.

Kari meghalt, én életben maradtam, lehetőségem nyílt az utazásra. Úgy érzem, azért halt meg, mert azt hitte, én megyek el korábban. Miért kellett neki ezt

hinni? Nagyon aggodalmaskodó volt, mint ahogyan Judit, az orvosom is aggodalmaskodik értem.

– Az nem baj, sőt...

– Mindenesetre életem végéhez közeledve ezt a hét-nyolc utat Karinak köszönhetem. Azt, hogy a görög szigeteket Károly hajóján bejárhattam...

Kari a haláláig csodálatosan el tudta magát látni. De például cipőt én vettem neki. Lelkiismeret-furdalásom csak azzal van, hogy nem öltöztettem eléggé.

– Kari bácsi nem is hagyta magát. Emlékszem, mennyire ragaszkodott Tamás levett pulóveréhez.

– Az általam kötött pulóverekhez. Talán ezért hálásnak kellene lennem.

Furcsa dolog, hogy öregségemre lett egy pléhkrisztusom. A kedvenc sétautamon botlottam bele a Kút völgyi úton. Kerítés mellett áll, szépen felújítva, előtte virágok. A feszületen nem szenvedő, hanem megnyerő arcú, jól megfestett Krisztus-kép. Egy édes kis Krisztus. A homlokán drótkoszorú. Mindig megállok előtte, szólok hozzá: „Semmit nem kérek Tőled, csak azt, hogy a két fiam és az unokáim boldogok legyenek. Igaz, hogy én a fákat szeretem, de Te is mint ember nagyon fontos vagy nekem”. Mert az én világomban mi így vagyunk együtt.

(2010. február 5.)

(Köszönettel tartozom Demeter Judit főorvosnőnek, aki ennek az interjúnak az elkészítésére ösztönzött.)

Varga Zoltán

„Háttérbe épített ügynök”

Beszélgetés Neuberger Gizellával

Neuberger Gizella a Kecskemétfilm (előzőleg a Pannónia Filmstúdió Kecskeméti Műterme) egyik legkorábbi munkatársaként több mint négy évtizeden át dolgozott a stúdióban. Háttérként vett részt a sorozatokban (*Vízipók-csodapók, Magyar népmesék, Mesék Mátyás királyról, Mondák a magyar történelemből, Cigánymesék*), s rendezőként is készített önálló, kísérleti jellegű rövidfilmeket: *Arcra arc* (1994), *Rege a csodaszarvasról* (1996), *Fotolife* (2000), *Mandala* (2004), *Virágom, virágom* (2006), *Vizitáció* (2009), *A zöldségleves* (2011).¹ Munkásságáról keveset lehet olvasni.² Életútjáról, szakmai tapasztalatairól és filmjeiről beszélgetünk az alábbiakban.

– *Milyen családi háttérrel volt, honnan indultál?*

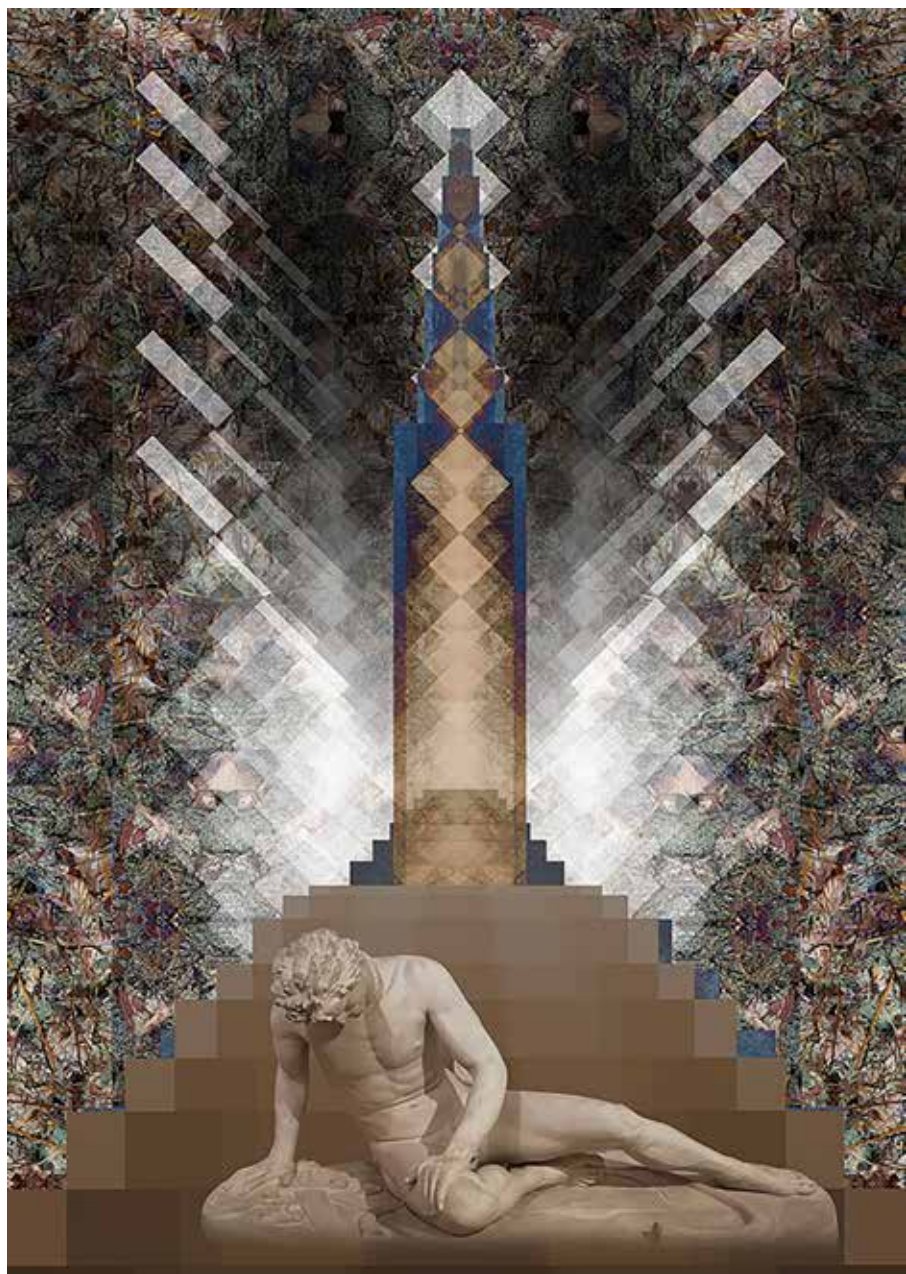
– Mosonmagyaróváron születtem, ott volt a legközelebbi kórház, de araki vagyok. Arak olyan kicsi falu, hogy nincs is rajta az országos térképen, csak a megyein. Akkoriban volt háromszáz lakója, most lehet talán hetven. (Közel van az osztrák határhoz; az őslakosok házait megvették az osztrákok nyaralóknak, ma már nagyrészt külföldiek lakják.) A családom egy kicsit kitaszított volt. Nemcsak azért, mert szegények voltunk – számított a rangsor, hogy kinek mennyi a pénze, ki kihez tartozik –, de apám ráadásul kommunista volt. Nem azért, mert annyira hitt ebben az eszmében, hanem mert katonatiszt volt, és kötelezően be kellett lépnie a pártba. De nekünk soha nem agitált. Otthon játszott velünk, két öcsém van. Megtanított minket sakkozni. Dominóztunk, társasjátékoztunk, és néha hozott haza könyveket. A politikáról, pártról soha semmi szó nem esett, kivéve azt, hogy nem kellene hittanóra járni és templomba menni. Mi, a gyerekek, könnyebben vettük ezt, és én jártam hittanóra meg misére is. Ebből nem volt probléma, de ami '56-ban Mosonmagyaróváron történt, az nagyon durva volt. A környéken ugyanis a lakosok kihasználták az alkalmat, hogy bosszút lehet állni azokon, akikre haragudtak. Mi megúsztuk annyival, hogy kivágták a kis gyümölcsöskertet, többől az összes fát; és leölték az állatokat az ólakban. Mosonmagyaróváron összeírtak egy listát, hogy kiket kell kivégezni. Nem tudom, mennyire köztudott, de akkoriban úgy fogalmaztak, hogy a kommunistáknak még az írmagja sem maradhat. Sok helyen van így a világban és volt így a törté-

▼

¹ A filmeket lásd a Kecskemétfilm YouTube csatornáján:

https://www.youtube.com/playlist?list=PLnLbe_n_QhLpaZx5WBE5Bm-FYVuo8TWUV (2025-04-28)

² Dizseri Eszter: *A kecskeméti rajzfilmstúdió. Az animáció magyar műhelyei*. Budapest: Balassi Kiadó, 2009. 64–65.; Varga Zoltán: *A kecskeméti animációs film*. Budapest: MMA Kiadó, 2019. 233–241.

Halálangyal

Zöldséglevel

Zöldséglevel

Zöldségleves

Zöldségleves

Magyar népmesék: Angyalbárányok (r.: Horváth Mária) – hátterek

Magyar népmesék: Az elátkozott kastély (r.: Nagy Lajos) – hátterek

Magyar népmesék: A gazdag ember három fia (r.: Horváth Mária – Kricskovics Zsuzsanna) – hátterek

Mondák a magyar történelemből (r.: Jankovics Marcell) – hátterek

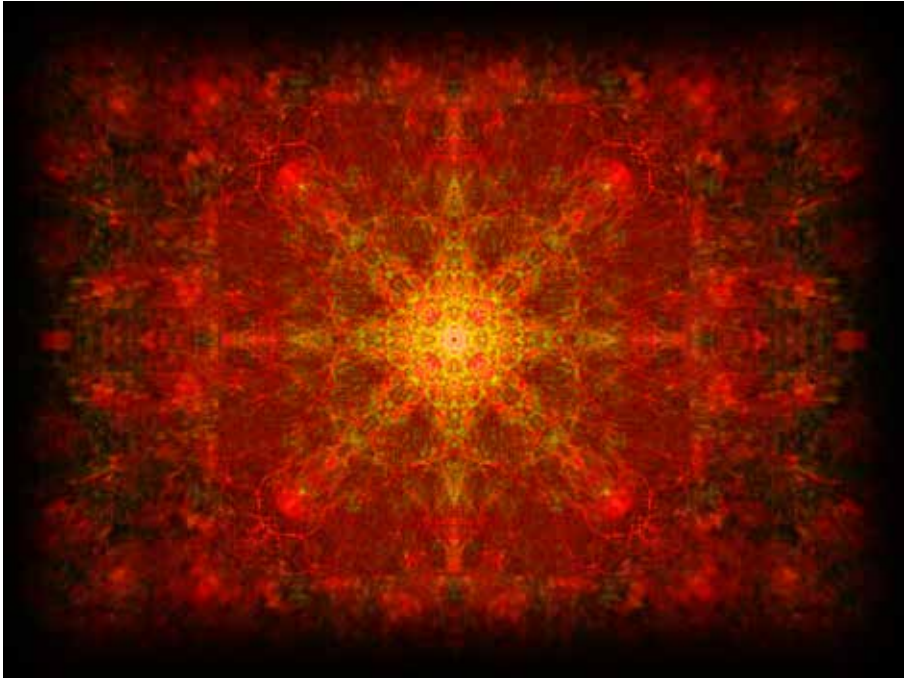
Magyar népmesék: A szegény ember hegedűje (r.: Nagy Lajos) – hátterek

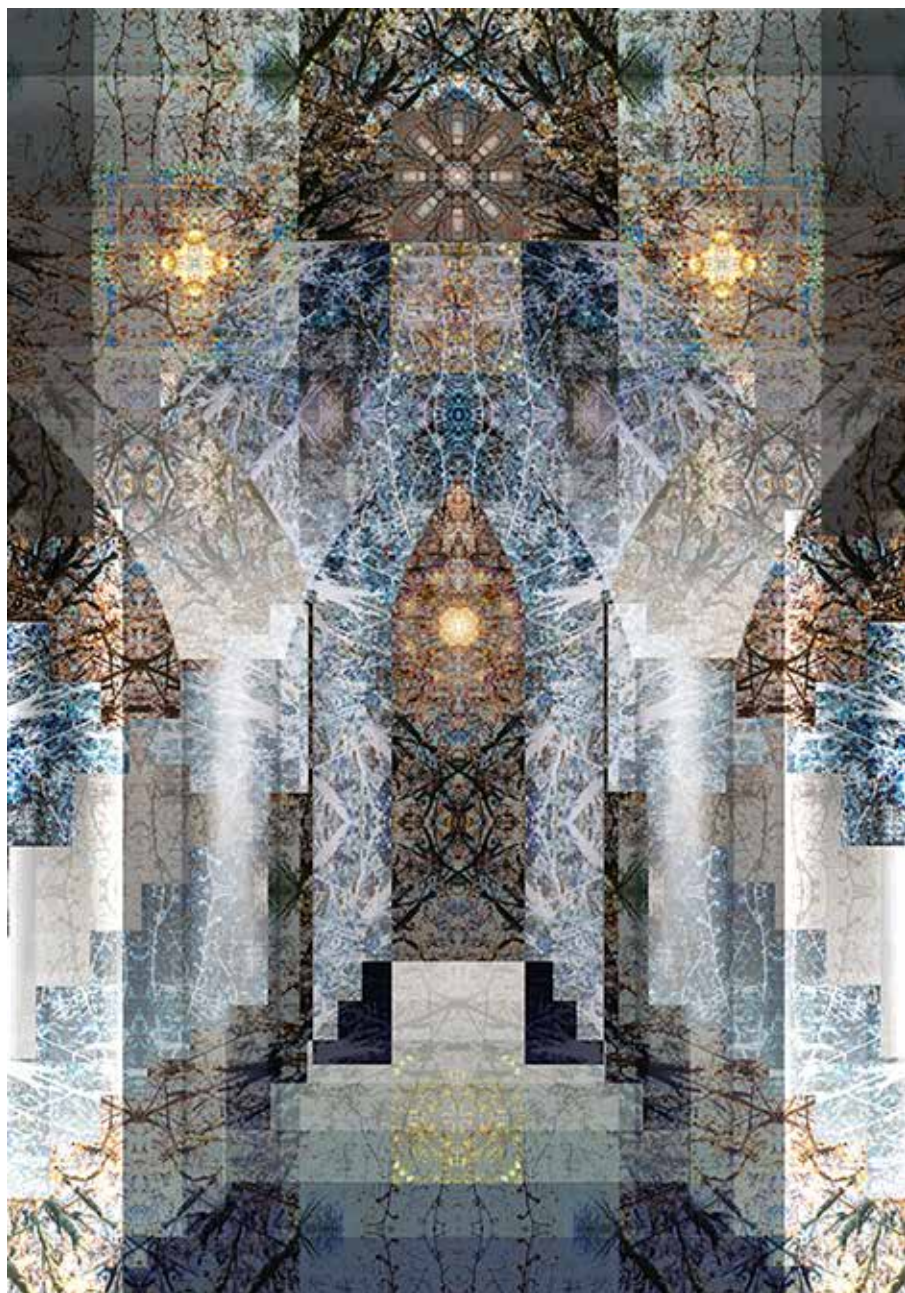
Magyar népmesék: Az elátkozott kastély (r.: Nagy Lajos) – hátterek

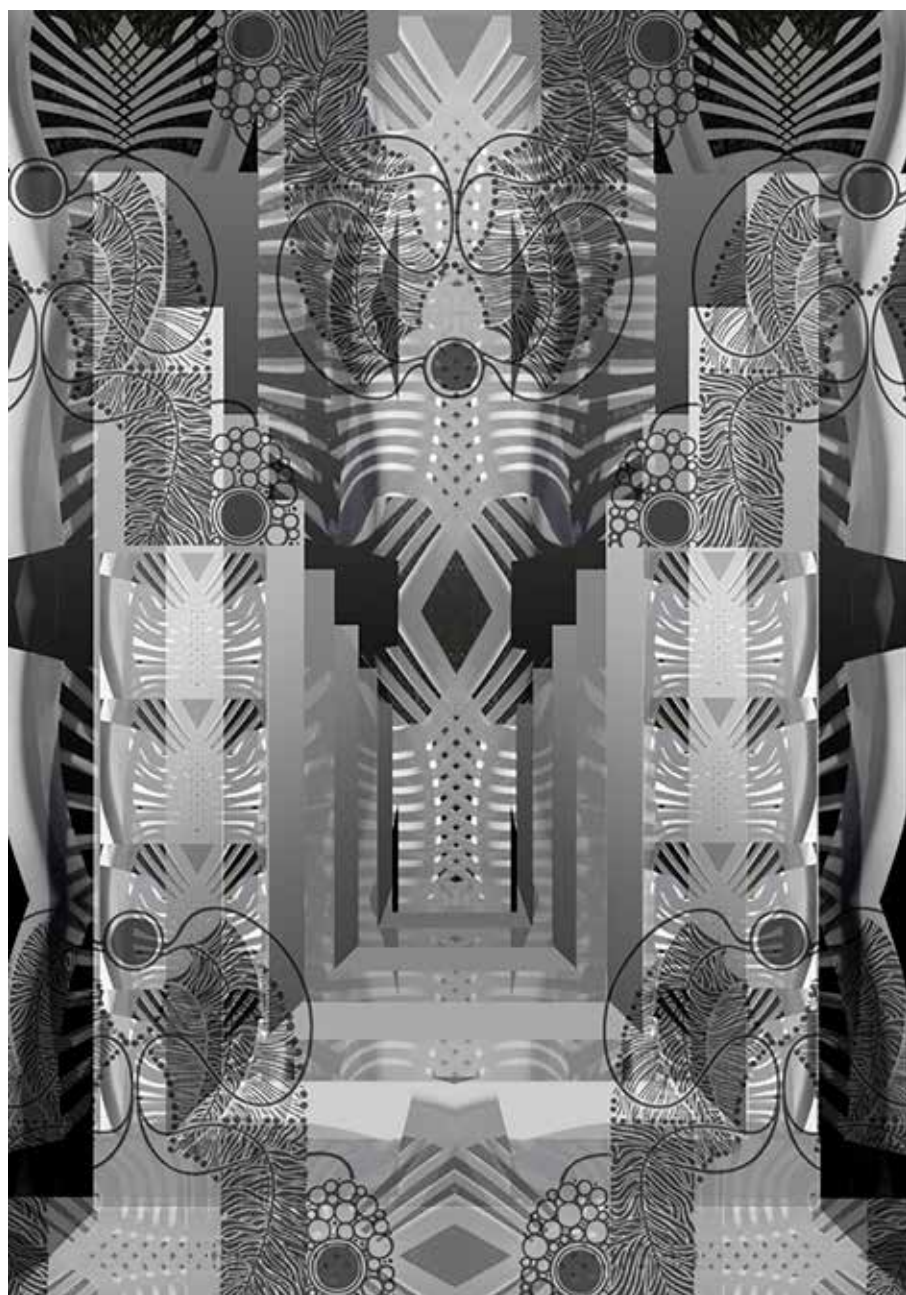
Tabernákulum

Mandala

A szív temploma

Szent geometria

Vizitáció – Az Ó és Újszövetség

Vizitáció – Gábrriel

Vizitáció – Madonna gyermekkel

nelemben, hogy a hatalomátvétel után kiirtották az előző uralkodóházat, szóval ez nem is olyan különleges dolog – nekem volt különleges, mert a 870-es számnál voltunk a listán, úgyhogy rám is akasztás várt volna... De jöttek az oroszok, és leállították ezt az egész történetet. A mai napig van bennem egy kettősség ezzel kapcsolatban: nyilván igaza volt a forradalmároknak, mert itt tűrhetetlen állapotok uralkodtak, magánemberként viszont mégis örülhettünk azoknak a tankoknak, mert így túléltek.

– *Hogyan kerültél Arakról a Pécsi Művészeti Gimnáziumba?*

– Úgy kerültem el onnan, hogy szerettem rajzolni. A faluban összevont iskola működött, csak négyen voltak velem egykorúak, és négy évfolyam adott ki egy harmincvalahány fős osztályt. Nagyon érdekes a véletlen. A véletlen, ami lehet, hogy nem is véletlen – hívhatjuk akár gondviselésnek. Ahová születtem, ott zéró esélyem volt arra, hogy bármi más legyen belőlem, mint a falusi gyerekekből általában. Ráadásul balkezes voltam. Akkoriban ez komoly hibának számított, nem lehetett balkezesnek lenni, rengeteg körmöst kaptam emiatt. Meg kellett tanulnom jobb kézzel írni. Kezdetben egy idős házaspár tanított minket, de aztán nyugdíjba mentek, és az ország másik részéről érkezett Huszka Béláné tanító néninek, Miskolcra helyezték át. Nem tudom, miért, esetleg ő választotta-e. Neki nem számítottak a gyerekekre sült „bélyegek”, számára az egyik gyerek olyan volt, mint a másik. Nem kellett már a hátsó padba ülnöm, és nem is szóltak rám már olyan sokszor. A tanító néni észrevette, hogy jobban rajzolok, mint a többiek. Adott nekem házi feladatokat, a rajzokat elküldte Berlinbe, gyerekrajz-versenyre. Azt is észrevette, hogy szeretek olvasni; ajánlott könyveket. Szóval ilyen érdekes ember jelent meg az életemben. Olyan gondoskodásban részesültem általa, ami korábban elképzelhetetlen volt.

Ötödiktől át kellett menni a szomszéd faluba, Halászira (nincs messze Araktól, öt kilométerre van tőle). Megint adódott egy érdekes véletlen, hogy Budapestre lekerült oda egy fiatal tanár, aki az Iparművészeti Főiskolán végzett, s nem is volt akárci, mert részt vett az iskola által használt színtankönyv szerkesztésében. Hogy ő is miért jött el az isten háta mögé tanítani, csak a jóisten tudja. De mintha nekem küldték volna. [never] Megint feltűnt az életemben egy ember, aki segített. Ingyen rajzórát adott nekem, tisztán emberbaráti jó szándékból foglalkozott velem. A nyolcadik osztály végén, a pályaválasztásnál, fogalmam sem volt, hogyan tovább. Az volt a szokás, hogy nyolcadik után a gyerekek elmennek Mosonmagyaróvárra, a Kühne gépgyárba vagy a habselyemáru-gyárba – ezek voltak az opciók, hogy az ember elmegy egy gyárba dolgozni. De Laczi István, ez a fiatal tanár azt mondta, hogy mi lenne, ha megpróbálnám a művészeti gimnáziumot, a pécsit. (Viszonylag jó tanuló voltam, az osztálytársaimat is lekötöztetem a magam módján, a fél osztálynak én csináltam a matematika leckét.) Akkoriban

még csak három ilyen intézmény volt az országban, a másik kettő Budapesten és Szegeden. Azt se tudtuk, hogy ez létezik, de mentem haza az ötlettel, és édesanyám azonnal azt mondta, hogy igen, adjuk be a jelentkezést. Apámnak aztán felrőtták, hogy is gondoltuk ezt, hiszen ez egy elit iskola, ahová mérnökök meg orvosok gyerekei járnak, szóval nem való egy parasztlánynak. Apám azt válaszolta, hogy ő sem érti, de hát nem tud mit csinálni, a gyerek is meg az anyja is akarja. Kérdezték tőle, hogy nincs neked egy jó nadrágszíjad, hogy mindkettőt jól helyre tedd? [nevet] De apám nem volt verekedős. Szóval így kerültem a Pécsi Művészeti Gimnáziumba.

– *Milyenek voltak a pécsi tanulóévek?*

– Ott megint mázlim volt. Akkoriban nemrég végzett emberekből állt a művészeti tanári gárda, tele voltak lelkesedéssel és ambícióval. Nagy szerencsénk volt velük. Rétfalvi Sándor – akiből később híres szobrász lett – igazgatóhelyettes volt, s megjegyezte a felvételi végén, kíváncsi, hogy mi igaz abból a sok jóból, amit rólam írtak az ajánlásban. Aztán nem volt semmi probléma. Közel 140 jelentkezőből felvettek 32 gyereket. Az első tanév végére lefeleződött az osztály. Nagyon magas óraszám volt – a szaktantárgyak erősen megnyomták az óraszámot –, így szórta ki a tanulókat a gimnázium. Egy héten kétszer volt tíz óránk, az összes többi napon hét óránk. Plusz még elvárták, hogy jelentkezünk valamilyen szakkörbe; én a fotó szakkört választottam. Pécs akkoriban igazi egyetemi város volt, nagyon élénk kulturális élettel. A Technika Házában mindenféle szabadegyetemet tartottak, köztük zeneit, s jártam könyvtárakba is. Az égvilágon semmi mással nem foglalkoztam, csak az iskolával. Mert tényleg igazuk volt azoknak, akik azt mondták, hogy elit társaság jár oda. Egyik osztálytársam szüleit például Munka Érdemrend arany fokozattal tüntették ki; a másik meg orvos gyereke volt, otthon zongorával, könyvtárral. Felmértem, hogy otthonról ők sokkal többet hoztak magukkal; nekem be kellett pótolnom, mert itt akartam maradni. Ezt a hátrányt ledolgoztam. Az évfolyamból összesen hatan vagy heten végeztük el a gimnáziumot.

– *Pécsről egyenes út vezetett a Pannónia Filmstúdió hetvenes évek elején alapított kecskeméti műtermébe?*

– Én 1972-ben végeztem, a kecskeméti stúdió '71-től kezdte meg működését. Mikulás Feri és Horváth Mari gyerekeket toboroztak a művészeti iskolákban, és ajánlották Ferinek, hogy engem is felvételiztessenek. Akkor sem tudtam, hogyan tovább. De ha ilyen lapot osztottak nekem, úgy gondoltam, felveszem. Bár Kecskemét nem volt valami vonzó számomra – úgy képzeltem, egy nagy puszta lehet, többet nem is igen tudtam róla. [nevet] Azt feltételeztem, megpróbálom ezt, és majd elmegyek valami jobb helyre. De, amint látod, ez nem jött

össze: itt ragadtam. 42 évet dolgoztam a stúdióban, onnan jöttem el nyugdíjba. Manapság már nem érdelem az, hogy valaki egy helyen dolgozza végig az életét. Javasolják is, hogy 10-12 évente érdemes foglalkozást váltani, hogy ne égjen ki az ember, meg hogy több területen kipróbálja magát, legyenek új kihívások, motivációk.

De az a társaság, amely elkezdte a városban a munkát, vagyis mi, tulajdonképpen összenőttünk a stúdióval. Ha belegondolsz, a kecskeméti stúdió olyan volt, mint egy akvárium. Nagyon zárt közösség: az egész csapatban alig volt kecskeméti közöttünk, az ország minden részéről jöttünk. Hogy így összekovácsolódtunk, abban annak is része volt, hogy nem nagyon szerettük itt az idegeneket. Így egymásra voltunk utalva. Nagy, komoly barátságok szövődtek. Sok mindent együtt csináltunk. Nyilván ez is hozzátartozott a kezdő csapathoz. Ma már óriási a fluktuáció, most már a stúdió is olyan, mint bármelyik munkahely. Ha most odajön valaki, lehet, hogy néhány hónap vagy egy-két év múlva veszi a kalapját, továbbáll.

A hetvenes évek elején gyerekcipőben járt a stúdió; kis növendék, palánta volt még, ahogy mi is filmes palánták voltunk, s együtt nőttünk. Akkoriban még nem volt szervezett animációs képzés, nem oktatták főiskolán; úgyhogy a Pannónia nagy rendezői jöttek le, meg mi mentünk hozzájuk a Filmstúdióba. Szóval olyan szerencse ért minket, hogy Jankovics Marcelltól, Nepp Józseftől, Gémes Józseftől, Richly Zsoltól, Szoboszlai Pétertől, Szabó Szabolcstól tanulhattunk első kézből. Voltak rendes óráink, például rajzóra (egymásnak ültünk modellt), Ruszt József színigazgató dramaturgiát tanított, ezenkívül zeneórákat, angolórákat is tartottak nekünk. A fele időnk tanulással telt, a másik felében bekapcsolódtunk a pannóniás munkákba: a második *Mézga*-sorozat és a *János vitéz* kifestésébe. Az is nagyon jó volt, hogy fel kellett járnunk a Pannóniába. Ha fölmegyünk a lépcsőn, van egy óriási aula (az a mai napig megvan), a lépcső tetejénél volt a büfé (az már nincs meg), egy nagy tér, bőrfotelekkel, nagy asztalokkal – még a filmekhez készült hátttereket is ki lehetett ott rakni, munkamegbeszéléseket is lehetett tartani. Szemben volt a büfével a keverősoba, ott vártak a szinkronra hívott színészek, akkoriban a Pannónia szinkronstúdióként is működött. Láttunk számos híres színészt, tátott szájjal néztük őket.

– *Hogyan emlékszel vissza az első évek munkáira?*

– Keveset beszélünk arról, hogy ez a munka milyen monotónia-tűrést igényel. És a határidők miatt általában le kellett dolgozni napi 8-10 órát, olykor többet is. Ezt különösen a *János vitéz*-nél tapasztaltuk. A Pannónia sohasem csinált korábban egész estés rajzfilmet, csak rövidfilmeket, sorozatokat, reklámfilmeket. Elkezdtük a *János vitéz*t, de igazából senki nem tudta, hány ember kell majd hozzá és mennyi idő. Közeledett a határidő, és a film még sehogy sem állt,

főleg a kifestéssel voltak elmaradások. Akkor még a Kölcsey utcában, a későbbi Gyógyszerészettörténeti Gyűjtemény épületében voltunk; mindenki festett, még Mikulás Feri is. Kötelezően túlóráztunk, még szombaton is – a vasárnapot pedig mindenki kómásan végigaludta. Három hónapon át így ment ez. De nagy dolognak voltunk a részesei, és semmi más nem számított. Szívesen csináltuk.

A *Vízipók* is egy külön történet. Szabó Szabolcs nagyon érdekes figura volt, ő már akkoriban *home office* módban dolgozott, nem szeretett bejárni a Pannónia stúdióba. Budán lakott, egy kör alakú toronyban. Csigalépcső vezetett a műtermébe. Körberakta akváriumokkal, mert az akvarisztika volt a szenvedélye. Tanulmányozta a kis vízi lényeket, s azokat nem lehetett egyedül hagyni. Felvetette a Pannóniában, hogy szeretne a vízipókokról filmet csinálni, de körbenevették, hogy mégis hogy képzei, a pókokat utálják az emberek. Mikulás Feri viszont bevállalta, és a *Vízipók-csodapók* lett a stúdió első önálló munkája. Szabolcshez fel kellett vinni a háttérket – ha már a Pannóniába nem ment be, nyilvánvaló volt, hogy Kecskemétre sem jön le. Mi jártunk a lakására. Magázta a feleségét, s kérte Évikét, ha jött vendég, hogy hány személyre terítsen. Megvendégtelt minket. Ez is fantasztikus élmény volt.

A *Vízipók-csodapók* idején jelent meg az Ecoline, amelyet manapság is használnak; jó drága festék volt. Fantasztikus színező erejű anyag, kicsi tintásüvegben; egyetlen cseppel is lehetett nagy felületeket festeni, gyönyörűen terült a papíron. Azzal kezdtünk dolgozni. (Most már minden számítógéppel készül, de látom és érzem, hogy a kézimunka nagyon hiányzik, mert az más minőség. A rajzolást szerencsére nem tudja a számítógép meg szerintem az AI sem fogja tudni.) Ugyanazt a technikát kellett használnunk, mint a világon bárhol, nem lehetett kilógni, különben nem vagyunk kompatibilisek. Amikor már a Miron-villában rendezkedtünk be, nagyon jó minőségű anyagokat kaptunk. Pelikan ecseteket, Faber-Castell ceruzakészleteket, minőségi festékkészletet, akvarell-papírt.

A határidőre készen kellett lenni: ez volt a legfontosabb. A hagyományos technológiával nem volt olyan, hogy „lényegtelen dolog”. Minden apró részletnek jelentősége volt. Ez rászoktatta arra a társaságot, hogy ez a műfaj nagy fegyelmet és nagy odafigyelést igényel. S az nem is árt, ha az ember úgy van kondicionálva, hogy semmit sem bagatellizál el. Most egyébként úgy érzem, ha megnézem a régi munkáimat, semmivel nem vagyok teljesen elégedett – mindent lehetett volna jobban csinálni. Visszagondolvá, ennek a határidő az oka. Mindig kevés idő állt a rendelkezésünkre. Ha át kellett festeni valamit, akkor először színvázlatot kellett volna csinálni, azután újakezdeni, de erre nem volt lehetőség. Mindegy, olyanok, amilyenek. A vége felé, amikor már számítógépet használtunk, nekem nagyon jó volt, engem mindig borzasztóan izgatott a technika.

– A figuramozgatás sohasem vonzott?

– Nekem nem volt tehetségem a mozgatáshoz, az teljesen más képességet igényel. Ha kell, bármit le tudok rajzolni – főleg a főiskola után éreztem így –, de a mozgatás az más dolog. Ahhoz kell színészi képesség is, hogy az animátor bele tudja élni magát a karakterbe, tudja őt „színészként” mozgatni. Hiába adottak nagyon pontos figuratervet, ennek ellenére mindig lehetett látni, hogy ezt vagy azt a rajzot másik kéz készítette. Két ember nem tud pontosan ugyanúgy rajzolni, mindig van valami – bármily kicsi – egyéni dolog: valamilyen vonalat az egyik másképp húz, a másiknak másképp áll a kezében a ceruza, és más nyomot hagy vele. Másrészt türelmem sem lett volna hozzá. Még az első ötven rajz az oké, de ha már a háromszázadikat kell csinálni, az már nem olyan izgalmas. [nevet]

– *Amikor a nyolcvanas évek elején az Iparművészeti Főiskolán megkezdődött az animációs képzés, Te is részt vettél benne, s ott diplomáztál. Milyen a főiskolai évekre visszatekinteni?*

– Nepp József osztályában voltam, az volt a legelső csoport. A Főiskola megint egy külön élmény volt; igaz, naponta kellett följárnom, s akkor még kétórás volt a buszút, este fél kilencre értem haza. De amikor viszonylag fiatal az ember, még mennyi mindent kibír! Három-négy órát aludtam akkoriban, s mire az ötödik tanévben jártam, az elalvást a buszon olyan tökélyre fejlesztettem, hogy aludtam, mire a busz elhagyta Kecskemétet. [nevet] A Főiskolán nem is az volt az igazán érdekes, amit oktattak, hanem maga a közeg: egymástól legalább annyit tanultunk, mint a tanároktól. Nagyon jó volt ilyen szempontból, tényleg elit társaság gyűlt össze. Ha megjelent egy szamizdat, vagy ha a kulturális életben valami érdekes történt, mi, az osztálytársakkal, tudtunk róla, vagy mesélték nekünk. Az iskolának fantasztikus könyvtára volt, külföldi albumokat is meg tudott vásárolni. Lyukasórában mindenki azonnal ment a könyvtárba: igazi paradicsom volt, mert sok olyat lehetett ott megtalálni, ami az országban sehol máshol nem volt hozzáférhető.

– *Igen különböző sorozatokban vettél részt háttérként. Ez milyen alkalmazkodó-készséget igényelt Tőled, illetve milyen kreativitást tett lehetővé számodra, ha egyáltalán lehetővé tett? Saját ötleteket mennyire lehet belevinni ebbe a munkakörbe?*

– Azt nem nagyon lehet. Ott nagyon kell alkalmazkodni. Mindig a rendező határozza meg, hogy mit és milyen stílusban kell festeni. A *Népmesék* esetében viszonylag szabadok voltunk. Ha megnézed az epizódokat, ott ahány háttér, annyiféle ember csinálta: mindenkinek látható rajta a keze nyoma. De például a *Mézőgánál* nem volt ilyen szabadság – tempera, fekete golyóstoll, azzal van kontúrozva minden. Semmi mást nem lehetett használni. A *Vízipóknál* Szabolcs vezette be az Ecoline-t, gyönyörű átmeneteket lehetett csinálni vele. A *Mondák a magyar történelemből* látványvilágához a *Képes Krónikát* kellett alapul vennünk és

annak a stílusában elkészíteni a háttereket. Jó munka volt az is, ott is használtunk Ecoline-t. Amikor megjelent a számítógép, a *Magyar népmeséknél* Horváth Mari és Nagy Lajos először ragaszkodtak a kézi munkához, de aztán úgy csináltuk, hogy a hátterek egyes elemeit megfestettük – mondjuk rajzoltunk hét különböző fát, és a számítógépen azokból lehet csinálni egy egész erdőt. Az okozott még nehézséget a háttérési munkában, hogy ha volt egy háttér nappali és éjszakai jelenethez, akkor mindkét változat részleteinek ugyanolyannak kellett lennie, csak a színek különböztek. Néha a nagy méretet nem volt könnyű kezelni – a háttérfestés technikai és méretbeli dolgai okoztak nehézséget. A számítógépes háttéralkotást ugyanakkor nagyon élvezem. Azt raksz össze benne, amit akarsz, bármit.

– *A kilencvenes évek derekától közel két évtizeden át egyedi filmeket is készítettél. Hogyan gondolsz vissza a rendezőként jegyzett rövidfilmjeidre?*

– Borzasztó nagy kaland volt egyedi filmet készíteni. Azért is volt jó, hogy csinálhattam egyedi filmeket időnként, mert akkoriban két-három hónap kellett hozzájuk – és körülbelül ennyi ideig tudok egyféle dologra figyelni. Az egyedi film készítése olyasmi, mint a jutalomjáték a színészeknek. Onnantól kezdve, hogy megkaptuk a gyártási engedélyt és megvolt rá a pénz, Feri nem szólt bele, mindenki azt csinált, amit akart, abszolút szabad kezét kaptak a kvázi-rendezők. Most, ha megnézem a filmjeimet, nem túlságosan vagyok elégedett velük. [nevet] A *Fotolife* hosszú, legalább két-három percet ki lehetne vágni belőle, akkor is ugyanannyit mondana. A *Rege a csodaszarvasról* esetében nem mertem hozzányúlni László Gyula régészprofesszor saját kezűleg festett rajzaihoz, amelyeket felhasználtunk a filmben – pedig vehettem volna a bátorságot, és kicsit ki kellett volna kozmetikázni azokat. Most már jócskán átrajzolnám, akkor nem mertem. A hosszal ott nem lehet mit csinálni, mert a játékidő az Arany János-vershez igazodik. A szakma arról szól, hogy kockapontosan kell megtervezni mindent, mert-hogy minden drága. Ehhez képest nálam mindig óriási túlforgatás volt, rengeteg anyag keletkezett, amit nem használtunk fel – az összes munkámra ez jellemző. És nagyon sajnáltam a kimaradt dolgokat. Olyanok, mint az ember gyermeke, dolgozott velük, hozzánőttek a szívéhez – s mégsem láthatók a kész műben.

– *Rövidfilmjeid közül különös, hipnotikus ereje van az Arcra arcnak, amely több tucat ember arcképéből és absztrakt rajzokból, mintázatokból komponált képfolyam. Mit gondolsz erről a filmedről?*

– Talán az Arcra arccal van a legkevesebb problémám a filmjeim közül. Van valamilyen rejtett üzenete, amit nehéz szavakba önteni, már csak a zene miatt is, ami a többi filmemben is nagyon fontos, és szerintem mindegyiknek nagyon jó a zenéje. Amikor ez a film készült, még nem volt számítógépünk, de már létezett fénymásoló, és ez a stúdiónak is rendelkezésére állt. A Pannóniában Gémes

József volt még ilyen, hogy ha megjelent valami új technika, ő azonnal szerette volna kipróbálni, s engem is nagyon érdekelt mindig a dolog technikai része. Az *Arcra arc*hoz a fénymásolóban csináltam több száz rajzot. Kitaláltam azt is, hogy a film kezdődjön azzal, hogy egy koponya olyan mozdulatot tesz, mint amikor az ember felemeli a fejét. Ehhez persze kellett egy ép koponya. Igazi, nem műanyag – borzasztó öntudatos voltam ilyen szempontból, nem volt megalkuvás. [never] Na de honnan szerezzünk koponyát? Elmentünk Vécsey Verával az Antropológiai Intézetbe. Megbeszéltük egy professzorral, hogy szeretnénk egy koponyát. Óriási dolgozósobája volt, azt mondta nekünk: „Ott van az asztal alatt” – mutatott három zsákra –, „válogassanak.” Kiborítottuk a három zsák koponyát, de nem találtunk megfelelőt, ahol az alsó és a felső rész is ép, és ahonnan nem hiányoznak fogak vagy nincsenek rajta repedések. Hiába túrtuk fel, nem akadtunk ilyenre. Mondtuk a professzornak, sajnos egyik sem megfelelő. Kérdeztük, nem tudna-e olyat adni, amelynek megvan az összes foga és egyben van? „Hát van egy” – válaszolta. Szegeden találták egy szarmata sírban; úgy saccolták, hogy egy 23 éves fiatalember koponyája lehetett, és teljesen ép volt. Nagy kincsként őrizték hét lakat alatt, vattával bebugyolálva, dobozba zárva. A professzor kölcsönadta, de csak őrizettel együtt, nehogy valami megsérüljön. Megvolt a koponya, és az operatőrnek, Buglya Sándornak azt mondtam, hogy a koponyának emelkedő mozgást kell végeznie. „Nem tudnál egyszerűbbet kitalálni?” – próbálkozott Sanyi, de válaszoltam, hogy „Nem, nekem ez kell.” A Népliget helyén akkor még a Mafilm stúdiója volt, s műtermet béreltünk a felvételhez. Egy mozgatókar segítségével csináltuk a koponya emelkedését, szép lassan – ebben viszont a mélységelesség megtartása okozott nehézséget, mert Sándornak ehhez hátrálnia kellett a kamerával. Nem értettem, ez az egyszerű mozgás miért ilyen nagy dolog, de megcsináltuk: alig 10-20 másodperc a kész filmbe, és mégis fél tucat ember többórnyi munkája volt benne.

Az *Arcra arc* képeiből az 1996-os KAFF-on rendeztünk egy kiállítást. Az arcképeket A/3-as papíron fölragasztottuk a művelődési központ egyik szobájának falaira – ma már irodának használják a helyiséget –, a padlótól a mennyezetig az egésztest beborítottuk velük. Különös hangulatot árasztott, hogy az ember bement a szobába és mindenhol arcok „néztek rá”: egészen pszichedelikus élmény volt. Valaki azt is kitalálta, hogy este a szoba közepén egy dobozba gyertyát tettek, és körülültük, mint a tábortüzet, mintha szertartásban vettünk volna részt. Ez tovább fokozta a különleges hangulatot. És ezt is együtt csináltuk mindannyian, a korai fesztiválok nagyon sok embernek adtak feladatot a stúdióból. Az is bónusz volt az életünkben.

– További filmjeid nagyon változatosak, van köztük néprajzi háttérű, művészettörténeti témájú, mások pedig a meditáción vagy akár a zöldségleves elkészítésén keresztül foglal-

koznak misztériumokkal, ha úgy tetszik, transzcendens kérdésekkel. Mesélnél ezekről a rövidfilmekről?

– A Fotolife-nál hetekig, sőt hónapokig kvázi külső munkatárs lehettem a Fotográfiai Múzeumban. Nem is tudták sokan, hogy létezik fotómúzeum, talán ma sem tudják, hogy a városnak van ilyen intézménye. Kincses Károly, a múzeum alapítója arról volt híres, hogy sárkányként őrizte ezt a fantasztikus gyűjteményt, de beengedett oda. Károly irdatlan mennyiségű anyagot szedett össze és borzasztóan vigyázott mindenre: egy hűtött raktárban, savmentes papírban voltak fotók tárolva, nehogy tönkremenjenek a képek, ha savas papírba kerülnek vagy fény érné azokat. Ide csak „kiváltságos” emberek mehettek be. Akkor én egészen közelről láttam ezeket, továbbá mindenféle eszközt is, és megkaptam minden szükséges anyagot.

A Mandalának is története van. Amikor már volt otthon számítógépem, kitaláltam magamnak – előtte jártam agykontrollra és személyiségfejlesztő programokra –, hogy meditáció helyett esténként mandalákat csináljak. Akkor már digitális fényképezőgépem is volt: ha bekapcsol a „fotós szem”, annak keresése, hogy milyen látványt lehet lefotózni, az kisöpri az ember agyát. Elkezdtem kísérletezgetni a saját fotóimmal. Éveken át minden este csináltam egy mandalát, lett belőle több ezer. Amikor belejöttem vagy ki akartam próbálni ezt meg azt, akár tíz mandalát is csináltam egy este, s nem félórát, hanem három órát ültem a számítógép előtt. Mindegyik digitális mandala egyedi volt, mindegyikből egy készült, s mindegyikhez kapcsolódott egy nap. Nagyon jó meditációs gyakorlat mandalát készíteni. Indiában, ahol őrzik még a hagyományokat, főleg kolostorokban, minden nap készítenek mandalákat, de azokat nem őrzik meg – hanem elfűjják. A folyamatról szól, amíg elkészül. Az igazi mandala nem az örökkévalóságnak készül. Ennek a filmnek a zenéjét Majoros Gyula (Úzgin Üver) szerezte, otthon csinálta, számítógéppel. Mongol zene az alapja, és nagyon jól illeszkedik a meditatív hangulathoz.

A táncos filmem két változatban létezik, két címen található meg: *Virágom*, *virágom / Virágnak virága*. Kétféleképpen van összevágva, de ugyanabból az anyagból. Úgy történt, hogy elég sokat forgattunk élőszereplős jeleneteket. Buglya Sanyi vágta az egyik változatot. Akkoriban őt érdekelte a vágás, és feljártam hozzájuk, amikor vágta. Operatőrként hihetetlenül alázatos volt: komolyan vette, hogy megcsinálja, amit rendezőként kérek; soha nem éreztettem velem, hogy mennyivel többet tud a szakmáról. A forgatás Turán azért volt érdekes, mert Magyarországon már nagyon kevés helyen van népviselet, de Tura olyan falu, ahol nemcsak akkor veszik fel a hagyományos viseletet, amikor valamilyen esemény van, hanem a nénik még így járnak az utcán. A középgeneráció városi módon öltözködik, viszont az unokák közül már sokan szintén népviseletben járnak. A nagyszülő–unoka dolog rejlik e mögött: a genetika és főleg a nevelés, a

mentalitás. Emiatt és Maczkó Mária miatt is mentünk oda, ő énekel a filmben. Sára Sándor pedig ennek a falunak a szülöttje volt, ezért ott nagy respektje van a filmkészítésnek. Bizonyos kéréseimről egy más mentalitású operatőr, mint Sándor, lebeszélte volna. De megcsinálták nekem, hogy a táncjelenet tere legyen teljesen fekete, s beállítottak két tükröt is, hogy azokban is láthatók legyenek a figurák. Speciális színpadot építettek ehhez. Tökéletes „fekete dobozban” vettük fel a képsorokat. Sándor vágta az első változatot, és ami kimaradt, azokkal nekem voltak ötleteim. Mondtam Mikulás Ferinek, hogy bizonyos dolgokat másként csinálnék. Erre Feri, hogy „ezt nem lehet”, mire én: „miért ne lehetne” – nem is értem, honnan szedtem magamnak ezeket a pimaszságokat. [nevet] A Kecskeméti TV-ben Csányi Mihállyal vágtuk a másik verziót.

Amikor az M. S. mester azonos című festményéről szóló *Vizitációt* készítettük, nagy élmény volt, hogy elmehettünk a Nemzeti Galériába: a gótikus osztályon egy külön teremben őrzik ezt a festményt, egy szál magában, üveg alatt, mint a *Mona Lisát*. Engedélyt kellett kérni hozzá, hogy megnézzük, amit fegyveres őrök kíséretében tehattunk meg. Létra kellett hozzá, Cseh János és Margelatu Iulian kis felületenként, apránként fényképezhették le, így tudtam felépíteni a filmben a részletekből. Kihívás volt üvegen keresztül fotózni; és nagyon izgalmas ennyire közel kerülni egy képhez. A *Vizitációnak* én írtam a szövegét, a művészettörténeti háttérben ifj. Gyergyádesz László segített. Jobb lett volna, ha én is mondom a szöveget, amely Bencze Ilona előadásában – hiába van gyönyörű hangja – kissé patetikusra sikeredett.

A *zöldségleves*hez Hamvas Béla adta az ötletet. Nagyon szeretem az írásait. Egy kis novellájában az író arról elmélkedik – az almafa alatt reggelente nézelődve, előtte a zöldségekerttel –, hogy mi minden kell ahhoz, hogy egy ilyen egyszerű étel, mint a zöldségleves, létrejöhessen. Kell a zöldség magja, a földet meg kell hozzá dolgozni, el kell vetni a magokat, a növénynek túl kell élnie szárazságot, fagyot, sok mindent. És a végén belekerül a fazékba. S átalakul: ez a „megszüntetve megtartás” esete, valami tápláló lesz belőle. A filmből sajnos kimaradt ez a történet. Amikor az ember belemerül egy ilyen produkcióba, akkor azt képzelem, hogy ami az ő fejében van, azt a közönség is tudja. De hát honnan tudná a néző, hogy Hamvas Béla indított arra, hogy ilyen filmet csináljak? [nevet]

Annak, akinek van antennája a rejtett tartalmakhoz, lehet, hogy leveszi ezt a dolgot. De igazából nem érthető, a nagyközönség számára nem jön le, hogy misztérium levest csinálni. A misztérium benne van egy ilyen egyszerű dologban is: hétköznapi misztérium. Úgyhogy *A zöldségleves*t is egészen másként csinálnám meg, nem hagynám ki belőle Hamvas Bélát, még ha rövidíteném is vagy átírnám a munkáját.

Ha tehetném, minden filmemet újraalkotnám. Meg még sokat kéne csinálni. Például – mint a *Vizitációban* – egy festményt boncolgatni, hogy miből áll,

miből rakódik össze, milyen tartalmak vannak benne, milyen szokásokra utal stb. Ezek fontos dolgok. A számítógépes világ ezeket az információkat le fogja darálni. Nagyon úgy érzem – bármennyire is odavagyok a számítógépes technikáért –, hogy vannak olyan értékek, amelyeket nem szabadna hagynunk, hogy elveszenek. S ezek mind az emberi agyhoz és kézhez kapcsolódnak. Freund Tamás neurobiológus beszélt arról, hogy milyen fantasztikus dolog az agy és a kéz kapcsolata: hogy minél ügyesebb a kéz, annál barázdáltabb az agy. Hogy az izommemória beépül az emberbe, meghatározza a személyiségét az, hogy miket csinál. És ha csak gombokat nyomogatnak a gyerekek, az teljesen elszegényíti őket. Most már sokan rájöttek arra, hogy ez mennyire fontos. Amikor még én jártam iskolába, az éneklés, a torna, a rajz potya tantárgynak számított. A történelem meg a fizika, a matematika volt a fontos. Az előbbieket nem, pedig most már tudják, hogy ezek készségtantárgyak, és rettenetesen fontosak ahhoz, hogy egy gyerek ép testű és ép lelkű emberré fejlődjön. Mindenkinek kötelezővé kellene tenni a rajzot. És óriási bűnnek tartom azt, hogy a művészettörténet kikerült a hivatalos tantárgyak köréből. Az európai kultúra nem érthető ennek a hiányában. Mint ahogy a *Biblia* ismerete nélkül sem érthető nagyon sok festmény és műalkotás. Szóval ezek nagy veszteségei a mostani életnek.

– *Kik hatottak rád leginkább a szakmában, kiket tartottál és tartasz követendő példának?*
– Néhány név, nem fontossági sorrendben, hanem ahogy eszembe jutnak. Nepp József: fantasztikus tudása volt és elképesztően jó ember, s nagyon jó kolléga. Borzasztó türelmes volt mindenkire. Hihetetlen munkabírása volt. Rá fölnézett az ember. Richly Zsolt: szintén nagyon jó kolléga volt. Fantasztikus ismeretanyaggal rendelkezett. Ő tanító volt a munka közben is. Nagyon nagyra tartom Orosz István polihisztorságát, Horváth Mari szintén hatalmas munkabírást és példaértékű elkötelezettségét a szakma iránt. Csodálom Ulrich Gábornál azt, hogy egyedül meg tud csinálni mindent, és hogy van önérvényesítő képessége. Az enyém sehol sincs az övéhez képest, talán annak a 0,1%-a. [*nevet*]

Pedig egy ilyen szakmában, ahol fontos a nyilvánosság, látszódnia kell – még háttérként is. De nem véletlenül vagyok vagy lettem háttér: igyekeztem a háttérben maradni, jobban éreztem ott magam; nagy teher a rivaldafény, nem jó ott lenni. Mégsem szabad teljesen elbújni a háttérben. Nem mintha elégedetlen lennék az életemmel. Szerintem nem vagyok se nagy filmrendező, se nagy háttér, de részese voltam egy nagy történetnek. Egy komoly történetnek. Úgy is mondhatjuk, hogy egy megfigyelő voltam, aki benne van, egy beépített ügynök. Tele vagyok szép emlékekkel, s végül is nem bántam meg, hogy így alakult az életem, hogy itt lecövekeltam. A gondviselés ilyen értelemben a tenyerén hordott, s nincs okom elégedetlennek lenni. Nem is vagyok az. Hálás vagyok.

Bence Erika

Mítosz és bűnügy

Szabó Róbert Csaba: *Pokoltó*

Eller Gizella (1903?–1977) költő, író, hírlapíró – a bécsi *Panoráma*, majd több erdélyi lap, többek között a regényben is megjelenő *Szilágy-Somlyó* hetilap munkatársa – valóságos személy volt, alakja köré fonódnak Szabó Róbert Csaba *Pokoltó* című regényének cselekményszálai.

A narratíva történeti kulisszáit a második világháború Szilágysomlyóra is begyűrűző eseményei (a magyarok bevonulása, a zsidók gettósítása és deportálása, a munkaszolgálatos és a besorozott katonák katasztrófája Oroszországban), valamint az 1977-es bukaresti nagy földrengés tragédiája alkotják. A dokumentált jelenségek közé tartozik (a *Romániai magyar irodalmi lexikon*ban is így jelent meg) az Eller Gizi halálának időpontját övező bizonytalanság. Ila, a regény központi elbeszélője erre építi a narratíva egyik (fiktív) történetaszálát: a pótanyjának, kvázi nevelőanyjának tekintett, elvált, modern író és Szabó Rumó, a földbirtokos családjától elrugaszkodott, kitagadott és (egy román család rejtegetése miatt) büntetésből besorozott fiatalember szerelmének, tragikus történetének elbeszélését.

Mielőtt regénye írásába kezdet volna – a kötet végi jegyzet tanúsítja – Szabó Róbert Csaba (Láng Zsolt társaságában) felkapaszkodott Szilágysomlyó legszélsebb utcáján a Magura-hegyre; Eller Gizella egykori házát megtekinteni, miáltal – szimbolikus értelemben – majdani regénye terét abszorbeálta.

A recepció a *Pokoltó* helyét olyan (mai értelemben vett) történeti narratíva-sorban jelöli ki, ahova többek között Visky András *Kitelepítése*, Tompa Andrea *Sokszor nem halunk meg* vagy Vida Gábor *Senkiháza* című regénye is tartozik. Ezekkel a második világháború és az azt követő kommunista diktatúra eseményeinek elbeszélése, és – Szilágysomlyó történetbe emelése révén – az erdélyi/romániai történelmi regénytér további kiterjesztése rokonítja. Bár ha földrajzi értelemben pontosan akarunk lenni, a regénybeli Magura-hegy a Szilágysági-dombság részeként a Partiumban terül el, a nem helyi olvasó interpretációja mégsem tér el sokban, nagyon is identikus azokkal a mitizált jelentésekkel és alakzatokkal, amelyeket Láng Zsolt Erdély-regényeinek, így *Az emberek meséje* olvasata mozgósít számára. A Magura-hegy és a *Pokoltó* mitikus képe nagyon is emlékeztet bennünket a Láng-regény Isten háta mögötti cigány faluját, a Medárdot övező már-már antropomorfizált természeti képekre és jelenségekre, mi több, bűnügyi szintérré válása is az utóbbi regénnyel helyezi egy sorba.

Az *emberek meséjében* egy máig felderítetlen büntény (egy család négy tagjának és egy véletlen szemtanúnak a Francia-Alpokban történt lemészárlása) szálai vezetnek el a faluba, hogy aztán a rejtélyes bűnügyek sorozata a Kárpátokban is folyta-

tódjon. A *Pokoltó*ban pedig egy erőszaktevés és az általa kiváltott bosszú nyomait, majd egy elvetélt magzat maradványait rejtí el az „eleven” természet, a feneketlen tó. Ahogy a Láng-regények világát is mitikus lények népesítik be, a fekete vízű tóból is sárkányok szállnak fel, különleges kerti növények kelnek életre. Miként maga a tó is kettős jelentésű: egy mély, hideg, egyszerre veszélyes és gyógyító erejű természeti képződményt, és az emberi lélek legmélyebb bugyrait is jelenti.

A természet elemi erejének hatásáról, „beavatkozásá”-ról az emberi életébe szinte identikus képet fest Láng Zsolt regényíró elbeszélője, Étienne Chaix, illetve a *Pokoltó* első számú narrátora, Ila. Amikor megérkezik az esős évszak (mint Macondóban), Medárd utcáit teljesen elárasztja a hegyről lezúduló áradat, teljesen elvágva ezzel a falu lakóit a külvilágtól. És egy hirtelen áradás következtében kerülnek víz alá Szilágysomlyó utcái is, megakadályozva ezzel a tizenéves Ilát, hogy elszökjön a fürdőt működtető Danilovicsnéthől, akinél érzéketlen és kétes életű szülőanyja hagyta. Különösen plasztikus módon beszéli el – miután több évtizeden át hallgatott róla – megerőszkolásának történetét. Itt az elhagyott fürdő folyosóját és kabinjait behálózó folyondár ejti foglyul, szorítja le és hálózza be a testét – s szabadul csak nagy nehezen ki a szorításából, hogy aztán egy rozsdás olló segítségével „vágja el” az élettől. A testet (mint később a nem kívánt aktusból lett és elvetélt magzatát is) a tóba dobja, de a szóbeszédet említve – miszerint a kocsiszt később látták felbukkanni más helységeken – relativizálja is az elmondottakat. Abból a meggondolásból kiindulva, hogy az elbeszélő még az őt ért bántalmazás következtében sem lehet hidegvérű, közönséges gyilkos, legalábbis későbbi élete során nem volna képes lelkiismeret-furdalás nélkül egzisztenciát és karriert építeni (valószínűleg nem ragaszkodna a végletekig, még a válásba is belenyugodva, szülőföldjéhez), hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy a több évtizednyi távlatból a történeteket újramondó női elbeszélő – és nem a sors – adott ilyen befejezést a *Pokoltó* partján történeteknek. Alátámasztja ezt az értelmezést egy másik történet is: ahogy a lány és a pótanya, Eller Gizi görgeti tovább, és a róla szóló elbeszélésben élővé teszi a háborúban (feltehetően Kolozsvár bombázásakor) odaveszett Szabó Rumó történetét. Mi több, halála előtt arra kéri Ilát, hogy a halotti bizonyítványában és a sírján is az 1944-es évet tüntessék fel elhunyt dátumaként – ami szintúgy a történetbe való beavatkozás eljárásával azonosítható. Miként a Láng-regényt lezáró kegyetlen gyilkosság sem biztos, hogy megtörtént – úgy is értelmezhetjük, hogy mindez csak a főszereplő Tavasz Zsombor, azaz írói nevén Étienne Chaix Medárdban íródó regényében esik meg: apja, Tavasz André nincs is a helyszínen, esetleg már nincs is az élők sorában, amikor az elbeszélésben is kioltja az életét.

Az elbeszélő kiléte és az elbeszélt történetek megéltsége, láttatásának perspektívája is összetett kérdés, fogas dilemmája a regény interpretációjának. A kritika felveti, hogy Ila olyan történeteket is elmond, például Szabó Rumó és

a munkaszolgálatos Bimbi életének eseményeiről, a két férfi, belső, lelki életéről, amelyekről nem lehet tapasztalata, legfeljebb csak hallomása. De ha abból indulunk ki, hogy Ila mint elbeszélő nem dokumentál, hanem elbeszél és ábrázol, tehát „regényt ír a regényben”, akkor nagyon is elfogadható vállalkozás, hogy – valóságos mintái alapján – a helyükbe képzelettel magát, és lefesti hőseinek lelki világát, különösen, hogy Bimbivel már majdnem négy évtizede ismerik egymást, mi több, házastársak. A fronton történeteket, de akár Szabó Rumó történetét, a kolozsvári eseményeket, a város bombázását is számtalanszor hallhatta a férjétől és annak baj-, illetve felekezeti társai által elbeszélni. A szilágysomlyói gettóról és egy munkaszolgálatos század kíséretéről, arról, ahogy megpróbálták bejutni egy emberarcú törzsőrmester vezetésével a gettó területére, találkozni és elbúcsúzni szeretteiktől, feltehetően a közösségi emlékezet is tartott meg emlékeket, ismereteket, de az sem kizárt, hogy dokumentumok is fennmaradtak. Erre a könyvvégi jegyzet is tartalmaz utalást, legalábbis kutatásról szóló megjegyzéseket.

Az elbeszélés aktuális ideje az 1977-es évet jelenti, és a tragikus bukaresti föld-rengéskor veszi kezdetét, amikor a már felnőtt Ila egyedül marad a rettenetben, mert az emigrálni szándékozó – a válás érdekében némi csaláshoz folyamodó: elmeógyógyintézetbe vonul, mert akkor engedélyezik a házasság felbontását – Laci (az egykori Bimbi) eltűnik a zűrzavarban, sokáig azt sem tudni, hogy életben van-e, amikor tízezrek maradnak hajlék nélkül, és – később kiderül – több mint másfél ezren lelik halálukat a romok alatt. Bimbi a regény egyik legjobban sikerült alakja: kevés vonással és sokatmondó, mély hallgatásai révén sikerül róla jellemképet alkotnia az elbeszélőnek. Kimondatlanul, magyarázat nélkül is értjük, miután visszatér a holokausz poklából, miért nem képes többé viselni születési, azaz zsidó nevét, hogy miért azonosul inkább regényhősök vagy -írók neveivel, átlagos keresztnevekkel.

A szilágysomlyói izraelita felekezet második világháborúban bekövetkezett végétéről, az emberi sorsok és tragédiák egyedi sokszínűségéről szóló fejezetek másként is a regény legjobban kidolgozott fejezetei, amelyek sokat lendítenek az előző részek végtelen részletezésbe bocsátkozó monotonijában. Valójában „megmentik” a regényt. Akkor válik dinamikussá és izgalmassá az elbeszélés, amikor a helyi fürdőt vezető Danilovicsnéra bízott (és ezt ő is értzi: valójában az anyja által elhagyott) kamaszlány „kikecmereg” a Magura-hegyet borító erdő rengetegéből, lemegy a városba, ahol hirtelen a történelem forgatagában találja magát. Szemtanúja lesz a magyar hadsereg „örökös” visszacsatolást hirdető bevonulása groteszk jeleneinek, amikor a kivonuló vasgárdisták hirtelen „szétverik”, legalábbis ideiglenesen „elzavarják” a „felszabadítók” érkezésére váró tömeget. A bevonulás azonban nem mindenkinek jelent szabadságot, miként – Eller Gizilhez, Szabó Rumóhoz, sőt, a kamasz Ilához hasonlóan – sokan azt is tudják, hogy a „sokáig” nem azonos az „örökké” jelentésével.

A katasztrófa zűrzavarában a férjét kereső Ila vártalanul levelet kap a szegényházba került és haldokló Eller Gizitől, akihez elutazik elbúcsúzni és utolsó kívánságát teljesíteni. Ila ezeknek az eseményeknek a hatására döbben rá, hogy kiüresedett életének magyarázatait a múltban kell keresnie: újra kell gondolnia, és el kell végre mondani mindazt, ami az 1940-es években történt Szilágysomlyón. Miközben a jelen kilátástalanságában is már ott lapulnak és sejteni lehet a történelem újabb katasztrófáit.

(Jelenkor, 2025)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu